

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE (1924- 2000)
LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA
RUSYA'NIN YERİ VE
TÜRK- RUS İLİŞKİLERİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DURMUŞ AKALIN

2007

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ
TARİH EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE
(1924–2000)
LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA
RUSYA'NIN YERİ
VE
TÜRK–RUS İLİŞKİLERİNİN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Şerafettin ZEYREK

Hazırlayan
Durmuş AKALIN

Çanakkale – 2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Durmuş AKALIN'a ait Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze
(1924-2000) Lise Tarih Ders Kitaplarında Rusya'nın Yeri ve Türk-Rus
İlişkilerinin İncelenmesi adlı
Çalışma, jürimiz tarafından YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

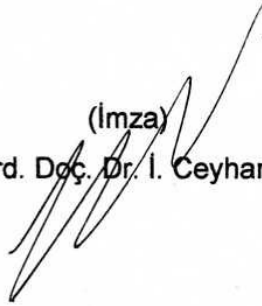
(İmza)

Başkan Yrd. Doç. Dr. Şerafettin ZEYREK

(İmza)

Üye Yrd. Doç. Dr. İ. Ceyhan KOÇ

(İmza)

Üye Yrd. Doç. Dr. Çavuş ŞAHİN

ÖZET

Rusya Devleti, Doğu Avrupa'daki en büyük devlettir. Ayrıca dünya olaylarının gelişimi ve yön bulmasında doğrudan etkisi olan bir güçtür. Rusya'nın bu denli güçlü olması, Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ile de doğrudan ilişkilidir. Daha öncesinde Osmanlı Devleti'nin doldurduğu yeri sonradan Rusya doldurmuştur. Kuşkusuz bu güç değişiminin yaşanması sürecinde birçok çatışma yaşandı. İşte bu yaşanan çatışmaların ders kitaplarına nasıl girdiği araştırmada merak edilen konular arasındadır.

Rusya'nın gelişme süreci büyük oranda Türklerin yaşadığı topraklar üzerine olmuştur. Orta Asya'daki Rus ilerlemesi, Kafkasya'daki ilerleme, Kırım'daki ve Balkanlar'daki Rus ilerlemeleri hep bu yöndedir. İşte bu ilerlemelere verilen tepkiler ne derece ve nasıl ders kitaplarına yansımıştır? Araştırmada merak edilen diğer bir nokta da budur.

Osmanlı Devleti döneminde Türk-Rus ilişkileri daha çok savaflara odaklıdır. İki devlet arasında zaman içinde birçok savaş yaşanmıştır. Bu savaşların neden ve sonuçları incelendiğinde "Rusların Geleneksel Amaçları" diye ders kitaplarında anlatılan bazı durumlar belirlenmiştir. Tüm bunlar ders kitaplarının anlatımlarında sıkça yer almaktadır.

Sonuçta ders kitaplarına Türk-Rus ilişkilerini işleyen birçok konunun girdiği belirlenmiştir. Türkler ve Ruslar arasında yaşanan birçok sorunun temelinde iki toplumun bölgede egemen olmaya çalışma mücadelesinin yattığı görülmüştür. Bununla birlikte aradaki çekişmenin zaman zaman çok sertleştiği ve bu dönemlerde ders kitaplarında daha fazla yer aldığı belirlenmiştir. Araştırma ile ortaya çıkan bir başka bulgu ise, ders kitabı yazarlarının anlatımlarının hemen hemen birbirinin benzeri olduğudur. İçerik bakımından yıllara göre büyük değişimler yoktur.

Anahtar Sözcükler: Türk-Rus İlişkileri, Osmanlı Devleti, Rusya Devleti, Tarih Ders Kitapları, Tarih Öğretimi, Türkler, Ruslar.

ABSTRACT

Russia is the biggest country in the East Europe. Besides, it is a power which is directly effective about development of world problems and finding direction of world. Being so much powerful of Russia is directly connection with regression of Ottoman Empire. It was a place which was firstly filled by Ottoman Empire; after that, Russia filled that place. Doubtless, there was lived lots of disagreements during the changing of powers. Here it is, these disagreements were a topic that was wondered in researches how took part in course books.

Development duration of Russia was being in an area where usually lived Turks. Russia progress of Middle Asia, progress of the Caucasus, progress of Crimean and the Balkans always made this way direction. How and how much did the reaction of progress reflect to course books? This is another point that wondered in researches.

Term of Ottoman Empire, relation between Turks and Russia focused on mostly wars. There were lots of wars among these two governments at that times. When reasons and results of these wars were searched, some conditions which was explained in course books was identified called "Traditional Aims of Russia" all of them often take part in expression of course books.

Eventually, lots of topics were identified in course books which were explained relation of Turks and Russia. The reason of these troubles between Turks and Russia were that two of them wanted to be dominate in region. Together with,; quarreling between them was getting stranger time and this was identified that these events mostly took part in course books. Another symptom which was finding in researches, was that explanation of writers of course books was almost similar. There was no big changing about contents while looking years.

Key Words: Relation of Turks and Russians, Ottoman Empire, Russia, History Course Books, Education of History, Turks, Russians.

İÇİNDEKİLER

	<i>Sayfa</i>
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
ÖNSÖZ	ix
 BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	
1. Problem Durumu.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Önemi.....	3
4. Hipotezler.....	5
5. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	6
5.1. Kapsam.....	6
5.2. Sınırlılıklar.....	7
6. Türk-Rus İlişkilerinin Gelişimine Genel Bir Bakış.....	7
6.1. Devlet Haline Gelmeden Önce Ruslar.....	8
6.2. Rus Devleti'nin Kuruluşu.....	9
6.3. Rusya'nın İlk Yayılma Dönemi.....	10
6.4. Osmanlı-Rus İlişkileri ve Türk-Rus Savaşları.....	12
6.4.1. 1678 Çehrin Savaşı.....	14
6.4.2. Azak Kalesi Etrafında Çarpışmalar.....	15
6.4.3. 1711 Prut Savaşı.....	16
6.4.4. 1736–1739 Türk-Rus Savaşı.....	17
6.4.5. 1768–1774 Türk-Rus Savaşı.....	18
6.4.6. 1787–1792 Savaşları.....	20

6.4.7. 1806–1812 Türk-Rus Savaşı.....	20
6.4.8. 1828–1829 Türk-Rus Savaşı.....	23
6.4.9. Mehmet Ali Paşa Sorunu ve 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması.....	26
6.4.10. Kırım Savaşı.....	30
6.4.11. Rusya'nın Doğu'da Yayılmaya Başlaması.....	34
6.4.12. 1877–1878 Türk- Rus Savaşı.....	36
6.4.13. I. Dünya Savaşı.....	42
6.4.14. II. Dünya Savaşı.....	44
7. Tarihin Tanımı ve Tarih Öğretimi.....	45
7.1. Türk Milli Eğitimin Amaçları.....	47
7.2. Tarih Öğretiminin Amaçları.....	48
7.3. Ortaöğretimin Amaçları.....	50
7.4. Ortaöğretimde Ders Kitabının Yeri ve Önemi.....	51
7.5. Tarih Müfredat Programları.....	53
7.6. Türk-Rus İlişkileri Çerçevesinde İncelenen Ders Kitapları.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi.....	69
2.2. Evren ve Örneklem.....	70
2.3. Verilerin Toplanması.....	73
2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu.....	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3. Tarih Ders Kitaplarında Türk-Rus İlişkileri Konusunun Ele Alınışı.....	75
3.1. Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti Dışındaki Türk-Rus İlişkileri (XIII. yy.–XIX. yy.).....	75
3.1.1. Altın Orda Devleti.....	75

3.1.2. Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Hanlıkları.....	80
3.1.3. Türkistan'daki Türk Hanlıkları.....	86
3.1.3.1 Özbekler ve Özbek Hanlıkları.....	87
3.1.3.2. Kazak Hanlığı ve Yüzler (Cüzler).....	88
3.1.3.3. Sayan-Altay Türkleri ve Kırgızlar.....	89
3.1.3.4. Yaka Türkmenleri (Türkmenistan).....	91
3.1.3.5. Doğu Türkistan (Kaşgar Hanlığı).....	92
3.1.3.6. Azerbaycan Hanlıkları.....	93
3.1.4. Kültür ve Uygarlık.....	95
3.1.4.1. Devlet Yönetimi.....	95
3.1.4.2. Din ve İnanış.....	96
3.1.4.3. Sosyal ve Ekonomik Hayat.....	97
3.1.4.4. Dil ve Edebiyat.....	98
3.1.4.5. Bilim ve Sanat.....	99
3.2. Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Rus İlişkileri (XV. yy.–1922).....	100
3.2.1. Ders Kitaplarında İlk Türk-Rus İlişkileri.....	100
3.2.2. 1768–1774 Dönemi Yaşanan Gelişmeler.....	104
3.2.3. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Sonraki Gelişmeler.....	118
3.2.4. Ulusçuluk Hareketleri ve Türk-Rus İlişkileri.....	121
3.2.4.1. Sırp ve Yunan Ayaklanmaları.....	122
3.2.4.2. Mısır Sorunu.....	126
3.2.4.3. Boğazlar Sorunu.....	129
3.2.5. Osmanlı Devleti'nin Dağılmasını Önleme Çabaları Dönemi Türk-Rus İlişkileri ve Kırım Savaşı.....	131
3.2.6. Osmanlı Devleti'nin Dağılma Dönemi ve Türk-Rus İlişkileri.....	136
3.2.6.1. Panslavizm.....	136
3.2.6.2. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı.....	140
3.2.6.3. Ermeni Sorunu.....	141
3.2.7. I. Dünya Savaşı.....	142
3.2.8. II. Dünya Savaşı.....	145
3.3. Tarih ders Kitaplarında Yardımcı Materyaller.....	146

3.3.1. Haritalar.....	146
3.3.2. Resimler ve Karikatürler.....	154
3.3.3. Okuma Parçaları.....	157
3.3.4. Kaynakça.....	162
3.3.5. Sorular.....	165
3.3.5.1. Hazırlık Soruları.....	166
3.3.5.2. Değerlendirme ve Test Soruları.....	171
3.3.5.2.1. Değerlendirme Soruları.....	171
3.3.5.2.2. Test Soruları.....	176
3.3.6. Kronoloji (Günlük).....	181
3.3.7. Çizelgeler.....	183
3.3.8. Dil ve Anlatım Uygunluğu.....	184
3.3.9. Kompozisyon Bütünlüğü.....	185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	186
KAYNAKÇA.....	194
EK 1.....	211

KISALTMALAR LİSTESİ

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Harita 1: Moğol Dũnyası ve Altın Orda Devleti
Harita 2: Moğol Dũnyası ve Altın Orda Devleti
Harita 3: Altın Orda Devleti
Harita 4: Karadeniz'in Kuzeyindeki Hanlıklar
Harita 5: Tũrkistan'daki Tũrk Hanlıkları
Harita 6: Moskova Knezliği
Harita 7: 1700 İstanbul Antlaşması
Harita 8: 1700 İstanbul Antlaşması
Harita 9: BũkreŐ ve Edirne Antlaşmaları
Harita 10: Kũçük Kaynarca Antlaşması
Őekil 1: Çar I. Petro
Őekil 2: Çariçe II. Katerina
Őekil 3: Plevne Savaşı'nda Tũrk Topçuları
Őekil 4: Kırım Savaşı'na Katılan Mũttefik Orduların Komutanları

ÖNSÖZ

Lise Tarih ders kitaplarında incelenen Türk-Rus ilişkileri konusu 1924-2000 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Dönem aralığı olarak geniş bir dilim alınmıştır. Böylece yıllar arasındaki ders kitaplarındaki bilgi değişimi, yazarların tutumu, yaşanan siyasal olayların ders kitaplarına olan etkisi belirlenmek istenmiştir. Bunun yanı sıra bir konunun yıllar içindeki anlatımının yaşadığı değişiklikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kitaplarda ilk olarak giriş kısmında Türkler ile Ruslar arasında yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. Bununla birlikte Tarih öğretimi ve ders kitabı üzerine tamamlayıcı bilgiler verilmiştir. Sonrasında ders kitaplarında Ruslar taranmış ve çıkan bulgular karşılaştırmalı olarak kendi içinde ve ana kaynaklarla denenmiştir. Ayrıca yardımcı materyaller de konu odaklı ele alınmıştır. Sonuç olarak çıkan bulgular anlatılmış ve bu doğrultuda öneriler belirlenerek araştırma içinde verilmiştir.

Tez çalışması sırasında her noktada yardımlarını esirgemeyen ve çalışmanın yön bulmasında önemli katkıları olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Şerafettin ZEYREK'e çok teşekkür ederim. Bunun yanı sıra çalışma boyunca yol gösteren, lisans ve lisans üstü derslerim sırasında üzerimde emeği olan değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. İ. Ceyhan KOÇ'a, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ESENKAYA'ya, Öğr. Gör. Dr. M. Aydın BAŞAR'a teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışması sırasında yardımları olan yakın arkadaşlarım Okt. Volkan MARTTİN'e ve Okt. Murat YILDIRIM'a çok teşekkür ederim.

Durmuş AKALIN
27. 06. 2007. Çanakkale

GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, yöntemi, hipotezleri, kapsamı ve sınırlılıkları ile Türk-Rus ilişkilerinin kısaca siyasal gelişimi üzerinde durulmuştur.

1. Problem Durumu

Tarih, öğretimi oldukça güç olan bir alandır. Bu güçlük öğretimde nesnelliğin her zaman gözetilememesinden kaynaklanmaktadır. Tarih dersi verilirken öğreticinin duygu ve düşünceleri, yanlılığı, ders kitaplarındaki eksik, yanlış ve yanlı tutumlar, kimi zaman bu dersin anlatımı sırasında olumlu ve olumsuz etki yapmaktadır. Tarih dersinde ele alınan konu içerikleri nedeniyle eksik, yanlış ve yanlı tutumların ayıklanması güçleşebilmektedir. İşte bu da tarih öğretimini ve tarih dersinden beklenen olumlu gelişmelerin yönünü değiştirmektedir.

Tarih dersinin içinde bulunulan dönemden etkilendiği olmaktadır. Bu güçlükler anlatılan konuların ve bu konuların yorumlanmasının kimi zaman farklılaşmasına neden olmaktadır. İşte Türk-Rus ilişkileri konusunda bu etkilerin var olup olmadığı temel sorundur.

Türk-Rus ilişkileri oldukça uzun bir dönemi kapsayan konu alanıdır. Konu ders kitaplarında genişçedir. Gündemin nasıl ele alındığını belirlemek için belirli noktalar üzerinde durulmuştur. Böylece daha sağlıklı çıkarımlar elde etmek amaçlanmıştır.

1. Lise tarih ders kitaplarında Türk-Rus ilişkileri nasıl ele alınmıştır?

2. İki toplum arasında yaşanan gerilim ve çatışmalar ders kitaplarına nasıl yansımıştır?

3. Yıllar içerisinde bu konuların gelişiminde hangi yönde değişimler olmuştur?

Burada iki toplum arasında zaman içinde yaşananların ders kitapları doğrultusunda saptaması yapılmaya çalışılmaktadır. Araştırmanın yönü tamamen bu amaç doğrultusundadır.

2. Araştırmanın Amacı

Ders kitapları, ülkedeki öğretim çağındaki tüm kitleye hitap eden ve büyük kitlesi olan öğretim materyalleridir. Bu yüzden Türk-Rus ilişkileri konularının belirlenmesi bir gerekliliktir. Bu araştırmanın amacı ders kitaplarındaki Rusya'nın yerini, Türk-Rus ilişkilerinin ders kitaplarına yansımaları ve ders kitaplarında komşu Rusya'nın nasıl anlatıldığını belirlemektir.

Araştırmanın alt amaçları şunlardır:

1. Tarih ders kitaplarında Rusya'nın kuruluş dönemleri yer almış mıdır?
2. Türk devlet ve toplulukları ile olan Türk-Rus ilişkileri ders kitaplarında yer almış mıdır?
3. Osmanlı Devleti dönemi Türk-Rus ilişkileri ders kitaplarında ne yoğunluktadır?
4. Osmanlı Devleti dönemi Türk-Rus ilişkileri hangi temeller üzerine oturtulmuştur?
5. Türk-Rus ilişkilerinde, ders kitaplarında Rusya Devleti'ne bakış açısı hangi unsurlar üzerine kuruludur?

6. Rusya'nın ülke ve dünya politikaları ders kitaplarında yer almış mıdır?
7. Ruslar ve Türkler arasında yaşanan önemli savaş ve barış dönemleri hangi düzlemde ders kitaplarına aktarılmıştır?
8. Yüzyıllar içerisinde Türklerin Ruslara bakışı nasıl olmuştur? Değişimler yaşanmış mıdır?
9. 1924- 2000 yılları arasında okutulan ders kitaplarının Rusya konularını anlatımı, değişikliklere uğramış mıdır? Değişiklik varsa ne yönde olmuştur?
10. Tarih ders kitaplarında Ruslar üzerine yapılan anlatımlar siyasal olaylarla ne derece örtüşmektedir?
11. Ruslar Türk kavramını nasıl algılamış; Türkler de Rus kavramını nasıl algılamıştır?

Yukarıdaki sorulara bulunan yanıtlar araştırmanın odaklandığı noktaların daha iyi aydınlanmasını sağlayacaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Türk-Rus ilişkileri, Rusya'nın gelişip Doğu Avrupa'da büyük bir güç olduğu XV. yüzyıldan bu yana birçok alanda gelişme göstermiştir. Rusya üzerine siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan birçok araştırma yapılmıştır. Ancak ders kitaplarında Rusya'nın durumu üzerine yapılan bir çalışma yoktur.

Yapılan bu çalışmanın önemi, iki toplum arasında geçen olayların ders kitaplarına olan etkisini belirleyerek öncelikli olarak varolan durumu ortaya koymaktır. İlk olarak durum saptaması yapılacaktır. Geçmişte birçok etkileşim ve çatışma

yaşadığımız Rusya'yı öğrencilere nasıl tanıtıyoruz? Bunun yanıtını bulmuş olacağız. Ayrıca bu tanıtım sırasında eksik bilinen, yanlış anlatılan bilgiler var mıdır? Varsa bunlar da ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Rusya gibi önemli bir gücü iyi tanımak ve iyi tanıtmak gerekmektedir. Gençlerin yetişmesinde ders kitaplarının etkisi çoktur. İşte bu noktada araştırma, önemli bir komşu olan Rusya'yı ders kitaplarında bu amaç doğrultusunda ele almıştır.

Bugüne kadar Rusya üzerine birçok inceleme çalışması yapılmış olmasına karşın ders kitapları bu noktada ele alınmamıştır. Araştırma, eksik olan bu noktayı doldurmak için de yapılmıştır.

Ülkeyi yönetenlerin kimi zaman tarih öğretimi üzerinde etkileri olmuştur. Araştırma böyle bir etkinin Türk-Rus ilişkilerini ele alan konular üzerine de olup olmadığını bulmak açısından önemlidir. Buradan çıkacak sonuçlar bundan sonra bu yönde çalışma yapmak isteyenlere katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın göz önünde bulundurduğu öteki nokta da ders kitaplarındaki bilgi birikiminin değişimidir. Yıllar içerisinde ders kitaplarındaki bilgi birikiminde inişler ve çıkışlar olmuştur. Bu iniş ve çıkışların anlatımları nasıl şekillendirdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ders kitaplarındaki Türk-Rus ilişkilerini anlatan konuların içerisindeki olumlu noktaların vurgulanması ve olumsuz noktaların belirlenmesi için araştırma önem taşımaktadır. Araştırma, istediklerinde tarih ders kitabı yazarlarına düşünce vermesi açısından, bir konu alanı incelemesi olarak göz önünde bulundurulabilir.

4. Hipotezler

Bu çalışmanın temel varsayımı, Türkler ile Ruslar arasında yaşanan siyasal olayların tarih ders kitaplarını etkilediğidir.

Alt varsayımlar şöyledir:

1. Türkler ve Ruslar arasında yaşanan çatışma ve gerilimler arttıkça Rusya, tarih ders kitaplarında daha çok önem kazanmıştır.
2. Siyasal ilişkilerin gerildiği dönemlerde tarih ders kitaplarında, Rusya'ya karşı ders kitabı yazarları kimi zaman önyargılı tutum almışlardır.
3. Rusya ile yaşanan gerilimler anlatılırken konular yalnızca siyasal ve askeri düzlemde kalmıştır. Sosyal ve kültürel konular göz ardı edilmiştir.
4. Tarih ders kitaplarında Rusya, Türkler için bir tehdit olarak gösterilmiştir.
5. Rusya'nın tarih ders kitapları içindeki tanıtımında bilgi eksikliği olan noktalar vardır.
6. Tarih ders kitabı yazarları kimi zaman geçmiş dönemlerde yaşanan Türk-Rus ilişkileri konularını bugünün anlayışı ile yorumlamışlardır.
7. Tarih ders kitaplarında Türk-Rus ilişkileri konularının dağılımında düzensizlik vardır.

5. Kapsam ve Sınırlılıklar

Kapsam ve sınırlılıklar adı altında bu araştırmanın odaklandığı ve eksik kalan noktalar belirlenerek gösterilmiştir. Böylece araştırmanın tam olarak ortaya koydukları vurgulanmıştır.

5.1. Kapsam

Bu çalışma, 1924 yılından başlayarak günümüze kadar (2000) getirilecektir. Çalışma, incelenen zaman aralığındaki gelişmeleri inceleyecektir. Tarih çalışmasından daha çok, ders kitapları üzerinden hareketle araştırmaya yön verilecektir. Fakat çalışma sürdürülürken, daha önce yapılmış olan araştırmalar göz önünde bulundurulacaktır. Öncelikli hareket noktası ders kitaplarıdır.

Araştırmanın dönem olarak 2000 yılına kadar getirilmesi uygun görülmektedir. Çünkü süreç içerisindeki dalgalanmaları izlemek amaç olarak ele alınmıştır. Araştırmayı düzenli biçimde sürdürmek için Rusya üzerine yazılmış kaynaklar dikkate alınacaktır. Dönem olarak geniş bir aralık ele alınmıştır. Bu durum daha sağlıklı çıkarımlar elde edilmesi için gerekli görülmüştür.

Araştırma yapılırken ders kitapları belirli dönemler aralığında ele alınmıştır. Bundaki amaç daha kolay değerlendirmeler yapabilmektir. Bu dönemler belirlenirken müfredat programlarının gelişimi, ders kitaplarının özellikleri, süreç içindeki ders kitaplarının gelişimi ve araştırılan konu ile ilgili olan ilişki göz önünde bulundurulmuştur. Konuların anlatımı sırasında “ilk dönem kitapları” ile anlatılmak istenen 1924–1931, “orta dönem kitapları” olarak 1931–1983 arası dönem ve “son dönem kitapları” olarak 1983–2000 yılları arasındaki dönemler belirtilmek istenmiştir. Bu biçimde anlatımlar araştırma içinde kimi zaman kullanıldığı için açıklanması uygun görülmüştür.

5.2. Sınırlılıklar

Sınırlılıklar olarak bakıldığında, karşı taraf olarak Rusya'daki tarih ders kitaplarının incelenmemesi bir noksanlık olarak görülebilir. Fakat burada Türkiye'deki tarih ders kitapları ele alındığı için bir noksanlık yoktur.

Araştırmada lise tarih ders kitapları kullanılacaktır. Bu kitaplar içerisinde Rusya ile ilişkilerin bulunduğu ders kitapları temel çalışma kitaplarıdır. Bunun dışındaki kitaplar yalnızca yardımcı niteliktedir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları yardımcı niteliktedir.

Araştırma yapılırken yalnızca tarih ders kitaplarında yer alan Türk-Rus ilişkileri konularına odaklanıldığından öteki konular üzerinde çokça durulmamıştır. Ayrıca ders kitapları konuları dışında yaşanan gelişmeler geniş çaplı olarak çalışma içine alınmamıştır.

6. Türk-Rus İlişkilerinin Gelişimine Genel Bir Bakış

Rusya, Asya'nın kuzeyinde ve Avrupa'nın doğusunda yer alan, 17.075.400 kilometrekarelik yüzölçümü ile yeryüzünde en geniş topraklara sahip devlet konumundadır. Bu alanın dörtte üçü ovalıktır... Rusya Federasyonu'nda 2001 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfus 144 milyon kişidir. Ülke nüfusunun yaklaşık %70'i merkezi bölgelerde ve şehirlerde yaşamaktadır (İlyas-Haskınacı 2003: 1).

Tarihte Türklere gelince, Rusların doğusunda ve güney doğusunda yaşamış, incelenen dönem içinde Rusların en uzun sınırı olan ve uzun süre yan yana, sınır sınıra yaşamış bir komşusudur. Bu yönüyle Türkler ve Ruslar tarih boyunca birbirleriyle komşuluk ilişkisi bulunan iki toplumdur.

6.1. Devlet Haline Gelmeden Önce Ruslar

Ruslar bir devlet biçiminde Rusya Devleti'nin altında birleşmeden önce bugünkü Karadeniz'in kuzeyindeki geniş arazilerde yaşayan topluluklardı. Bunlar iklimin ve coğrafi koşulların elverişsizliği nedeniyle dağınık ve dönemin başka toplulukları ile karşılaştırıldığında geri kalmış görüntü sergilemekteydiler. Bu geniş alanda yaşayan Slav grupları bir birlikten yoksundu. Yaşamlarının büyük bir kısmını avcılık oluşturmaktaydı. Bu dönemle ilgili bilgiler oldukça azdır.

Ruslar, birçok defa, Avarların, Hazar Türklerinin ve Peçeneklerin egemenlikleri altına girmişlerdi. Bu dönemde Ruslar birçok Knezlikler kurdular. Bunlar belirli alanlarda egemenlik süren Ruslardı. Bunlar içinde de ilk dönemlerde en etkili olan Kiev Knezliği'dir. Kiev Knezliği uzun süre öteki Ruslar üzerinde söz sahibi olmuştur.

Ruslar bu dönemlerde inanç olarak bir birlik sergilemiyorlardı. Değişik şekillerde ibadetleri ve tapındıkları semboller vardı. Ancak Knez Vladimir zamanında bir Bizanslı prensesin Ruslara verilmesi ve bu prensesin yanında götürdüğü rahipler aracılığı ile Ruslar Hıristiyanlaşmaya başladılar. Hıristiyanlaşma ilk olarak yönetici kısımlarda gerçekleşti. Ancak ilerleyen zamanlarda gerek halkın sempati duyması gerekse yöneticilerin bu konuda zorlayıcı davranışları nedeniyle birçok Rus süreç içerisinde Hıristiyanlaşmaya başladı.

Hıristiyanlaştırma etkinliği Rusların yaşayışlarında çok büyük değişiklikler oluşturdu. Önceleri çok ilkel bir yaşam süren Ruslar artık Bizans kültürünün etkisi altına girmeye başladılar. Hatta bu etki öyle derin oldu ki Rusya, Bizans Devleti yıkıldıktan sonra kendisini Bizans Devleti'nin devamı olarak görmeye başladı. Bu etki ileride yaşanacak olan Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir noktayı meydana getirecektir.

XII. ve XIII. yüzyıllarda Ruslar bu defa doğudan gelen başka bir güçle savaşım vermek zorunda kaldılar. Bu güç; Moğollardı. Moğolların içinde çok sayıda Türk grup bulunmaktaydı. Moğolların, Slavların yaşadıkları bu toprakları ele geçirmeleri ile bu gruplar, Moğol egemenliğine girdiler; ancak kuzeyde yaşayan topluluklar daha çok kendi başlarına hareket etmekteydiler. Buralarda Moğollar ve Türk grupları için doğal koşullar nedeniyle de egemenliği sağlamak oldukça zordu. İşte Türk gruplar ile Rus toplulukların gruplar halinde ilk tanışmaları bu yolla oldu. Ruslar bu güce karşı koyamadılar ve bu defa da bu güçlerin kurmuş oldukları Altın Orda Devleti'ne bağlanmaları başladı.

Ruslar, Altın Orda Devleti zamanında rahat bir yaşam sürdürdüler. Altın Orda yöneticileri vergilerini verdikleri sürece Rusların hiçbir işine karışmazlardı. Bu aşırı rahatlık ortamı Altın Orda Devleti'nin gücünü kaybetmesiyle Ruslar lehine gelişmeye başladı. Böylece Rus Devleti'nin kurulması için şartlar oluşmaya başladı.

İki devlet arasında değişik dönemlerde birçok savaş yaşandı. Düşmanlığın özünde toprak istemleri değil, tarafların Ortodoks Hıristiyanlığında veya İslam dünyasında kendi öncü rollerini kanıtlama arzusu yatmaktaydı (Kazgan-Ulçenko 2003: 8).

6.2. Rus Devleti'nin Kuruluşu

Zamanla Moskova Knezliği'nin güçlenmesi ve Altın Orda Devleti'nin buna destek olması Moskova için büyük bir yarar sağladı. Bu arada Mirzaların kendi aralarındaki taht kavgaları Moskova'da yaşananların görülmesini engellemiştir. Moskova askeri bir güç haline gelmiş, Timur'un Toktamış Han'ı yenmesi de Moskova için büyük bir fırsat yaratmıştır.

Seyyit Ahmet Han, Moskova Knezliği'nin kuvvetlenmesine engel olmak istiyordu. Rusların Altın Orda'ya tabi bir durumda kalmalarına çaba gösteriyordu. 1477'de han tarafından Moskova'ya bir elçi gönderildi ve vergi istendi. Sonrasında gönderilen yeni bir elçi İvan'ın, bizzat Seyyit Ahmet Han yanına gelmesini istedi. Moskova Knezi bir elçi heyeti ve bir miktar hediye yollamakla yetindi. Bu durum karşısında, 1477'de Altın Orda kuvvetleri harekete geçtiler... Ancak savaş istenildiği gibi sonuçlanmadı. Bu arada Altın Orda Devleti'nin içinde yaşadığı sıkıntılı durumlar nedeniyle sonuç elde edilemedi.

Rusya'da Moğol-Türk devrinin bitimi 1480 yılı olarak alınmaktadır. III. İvan, savaş sırasında silik olmasına karşın, bu durumun en büyük kahramanı olarak sayılmaktadır. Moskova Büyük Knezliği'nin nderliği altında bulunan Rusya, artık hanlara tabi bir knezlik değil, Lehistan, Litvanya, Macaristan veya Avusturya Devleti gibi tamamıyla bağımsız bir devlet olmuştu (Kurat 1993: 115- 116).

Altın Orda Devleti fiilen yıkılınca bu defa yerlerine Kazan ve Kasım hanlıkları kurulmaya başlandı. Daha sonraki yıllarda çok büyük roller oynayacak olan Kırım Hanlığı bu süreçte kuruldu (1449). Kurucusu Hacı Giray'dır.

Rusya ile Türkiye'nin daha doğrusu Moskova Prensiği ile Osmanlı Devleti arasındaki devletlerarası ilişkilerin başlangıcı 1492 yılına rastlar. Beş yüzyıldan daha uzun bir zamanda bu iki devlet on iki kere savaşmıştır. Her iki devletin de bu kadar çok ve uzun savaştıkları başka bir komşuları olmamıştır (Kazgan-Ulenko 2003: 17).

6.3. Rusya'nın İlk Yayılma Dönemi

1480 yılına gelindiğinde Rusya artık bütünüyle Altın Orda Devleti'nin egemenliğinden çıkmış ve kendi başına bir devlet olmuştu. İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından alınması ile birlikte artık Bizans Devleti ortadan kalkmıştı. 1469'da İvan'a,

Sofya ile evlenmesi için öneri yapıldı. Moskova Knezi bunu kabul etti. 1472'de Sofya (Zoya) yanında birçok Rum yakınlarıyla birlikte Moskova'ya geldi. Kendisine Bizans prensesi unvanı verildi (Kurat 1993: 123). Bunun üzerine Rusya da kendini Bizans Devleti'nin devamı gibi görmeye başladı. Bu ise Ruslara çok büyük hedefler yükleyecektir. Bu hedefler Bizans Devleti'ni yeniden kurmak ve bu mümkün olmazsa Bizans Devleti'nin devamının artık Moskova'da devam edeceğidir.

Moskova, Roma ve İstanbul'dan sonra artık Hıristiyanların üçüncü önemli kenti olarak görülmeye başlandı. Hatta bu durum Hıristiyanlıktaki bazı benzetmelerle de desteklendi. Bu ise beraberinde Rusya için doğal olarak sıcak denizlere inme hedeflerini doğurdu. Artık Rus devletinin en büyük amaçlarından birisi Akdeniz'e doğru inmek olacaktır. Dolayısıyla doğal iki koridor olan Karadeniz'in doğusu ve batısı artık Osmanlılar ve Ruslar arasındaki iki önemli çekişme alanını oluşturacaktır. Tabi burada İstanbul çok büyük bir önemdeydi. Bu hedeflere ulaşmak için Rusya ilk olarak Karadeniz'e inme yolunu seçti ve buralarda hanlıklar ile çekişmeye başladı.

Kırım Hanlığı, kurulduktan sonra tek başına ayakta kalamayacağını görünce Mengli Giray, Osmanlı Devleti'ne bağlanmayı uygun gördü. Fatih Sultan Mehmet tarafından bu öneri kabul edilince Gedik Ahmet Paşa komutasında bir donanma Kırım'a gönderildi ve 1475 yılında Kırım bir Osmanlı sancağı durumuna getirildi. Bu tarihten başlayarak Rus-Osmanlı ilişkileri farklı bir boyut kazanmaya başladı. Osmanlı Devleti de Karadeniz'deki konumu nedeniyle Kırım'a çok büyük bir önem verdi. Giderek güçlenen Rusya karşısında Kırım, ayrıca bir set görevi görüyordu. Rusların Karadeniz'e inmeleri bu yolla engellenmiş oluyordu.

Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanması ile Ruslar bu defa Hazar Denizi'ne doğru yayıldılar. Ruslar, buradaki Kazan Hanlığı ile çekişmeye başladılar. Bu mücadele sırasında Kırımlıların Ruslara yardım etmeleri de Rusların işini iyice kolaylaştırdı. Ruslar, Kazan kentini işgal ettiler.

Bu sırada Ruslar bir taraftan batıda Almanlar ile ilişkiler kurmaya başladılar. Ancak doğuda kesin egemenliğin sağlanması Ruslar için IV. İvan zamanında oldu. Bu dönemde Kazan, Nogay ve Astırhan hanlıkları ile Sibir Hanlığı Ruslar tarafından ele geçirildi. Böylece Ruslar uzun yıllar bir sorun olarak gördükleri doğudaki hanlıklar dönemine son verdiler.

6.4. Osmanlı-Rus İlişkileri ve Türk-Rus Savaşları

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında gerek Kırım Hanlığı'nın, gerekse ticari ilişkilerin olması nedeniyle Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndermeye karar verdi. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilk diplomatik ilişkisinin başlangıcı III. İvan zamanına rastlar. Diplomatik ilişkilere Rus tüccarlarının, 1475 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Azak kentinde alışverişleri ilk başlangıçtır. Diplomatik ilişkilerin başlaması ise Mengli Giray'ın girişimleri ile olmuştur. III. İvan Rus elçilerinin İstanbul'da kabul edileceklerini öğrenince, 1497'de Michail Pleşçeyev adlı birisini İstanbul'a elçi olarak gönderdi (Kurat 1993: 117– 118). Böylece aradaki ilk diplomatik ilişkiler başlamış oldu.

Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin Rusları bir tehdit olarak görmedikleri ortadadır. Bu dönemlerde doğrudan sıcak savaş durumları gerçekleşmediğinden arada üst düzey ilişkilerden söz etmemiz mümkün değildir. Bundan sonraki zamanlarda Rus elçileri Osmanlı başkentine birçok defa gelmişlerdi. Bunlar daha çok Kırım Hanlığı'nın Rusya üzerine olan saldırıları ile ticaret konuları üzerine yapılan elçi ziyaretleri biçiminde olmuştur.

Rusya, IV. İvan zamanında çok büyük bir gelişme göstermiştir. Birçok hanlığı elde eden Ruslar, Kazakları kışkırtarak Azak Kalesi'ne bir saldırı girişiminde bulundular. Ancak istedikleri sonuçları elde edemediler. Ayrıca batıda Almanlar, Lehliler, Livonyalılar ve İsveçliler ile kimi zaman barış kimi zaman da savaş yaparak

birçok kazanımlar elde ettiler. Bu dönemde Ruslar, Kafkasya'da da birçok kazanımlar elde ettiler.

Rusya'nın giderek güçlenmesi üzerine Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı bir sefer hazırlığına başladı. Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı harekete geçirecek başka nedenler de vardı. Kuzey Kafkasya'nın tehlikeye düşmesi ve Aşağı İdil yolu ile İran'ı tehdit etmek olasılığı elde edilecekti. Aynı zamanda, Don nehri boyunca oturan Rus kazaklarının gittikçe artan saldırılarına son vermek mecburiyeti ortaya çıkmıştı.

1569 İlkbaharında Ejderhan'ı almak için bir Türk ordusu harekete geçirildi. Aynı zamanda Don ile Volga nehirlerini birleştirmek üzere bir kanal açılmak istendi. Fakat bu girişimlerde Türkler başarılı olamadılar ve çekilip gitmek zorunda kaldılar.

Savaşın bu şekilde bitmesinin başlıca nedenleri ise, kanalın açılmasından önce yerinde araştırmalar yapılmamasıdır. Bunun yanında böyle bir işin kısıtlı olanaklar ile yapılmaya çalışılmasıdır. Sefere geç başlanması ve iklim durumunun gözetilmemesi de etkili olmuştur (Kurat 1993: 160). Bu çekişmeler sırasında Türk ve Rus kuvvetleri arasında doğrudan sıcak çarpışmalar yaşanmamıştır.

Türk-Rus ilişkileri sırasında yaşanan önemli gelişmeler sırasıyla şöyledir:

- a) 1678 Çehrin Seferi
- b) Azak Kalesi Etrafında Çarpışmalar
- c) 1711 Prut Savaşı
- d) 1736–1739 Türk-Rus Savaşı
- e) 1768–1774 Türk-Rus Savaşı
- f) 1787–1792 Savaşları
- g) 1806–1812 Türk-Rus Savaşı
- h) 1828–1829 Türk-Rus Savaşı

- i) Mehmet Ali Paşa Sorunu ve 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması
- j) Kırım Savaşı
- k) Rusya'nın Doğu'da Yayılmaya Başlaması
- l) 1877–1878 Türk-Rus Savaşı
- m) I. Dünya Savaşı
- n) II. Dünya Savaşı

6.4.1. 1678 Çehrin Savaşı

Yukarıda da değinildiği gibi, bu savaş öncesine kadar Ruslar ve Türkler arasında sıcak çatışma yaşanmamıştır. Karadeniz'in kuzeyinde Rusya'nın giderek güçlenmesi ve bölgede ağırlığını hissettirmesi sonucu bu sorunu çözmek üzere Rusya'ya savaş açılmasına karar verilmiştir.

İlk olarak Bohdan Chmelnitski, sonra Petr Doroşenko'nun Ukrayna'yı Osmanlı Devleti koruması altına koymaları üzerine, Osmanlı Devleti, Kazakları Rus ve Leh tehlikesine karşı korumayı yükümlenmiştir. Bunun gereği olarak Türk kuvvetleri Ukrayna'ya iki defa sefer açmak zorunda kalmışlardı.

Osmanlı Devleti, Ukrayna'yı koruyarak özellikle Lehistan'ı Buğdan sınırından uzakta tutabileceğini ummuştu. Bundan dolayı, Doroşenko'nun ihanetinden sonra Ukrayna ile ilgisini kesmedi ve burayı Rusların eline düşmekten kurtarmak amacıyla 1677'de Çehrin'e karşı bir sefer yaptı. O yıl başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer, ertesi yıl 1678'de Rusların ve Kazakların elinden Çehrin'in alınması ile sonuçlandı. 1681'de de Bahçesaray Barışı ile Osmanlılar ve Ruslar arasındaki Ukrayna işlerine bir düzen verildi (Kurat 1993: 236–237).

Bahçesaray barışı ile:

1. Mütareke 20 yıl süreli olup, Kırım Hanlığı ile Rusya devlet sınırlarını Dnepr nehri ayıracaktı; Han'a geçen üç yılın vergisi birden ödenecek ve bundan sonra her yıl ödenecekti.
2. Dnepr ile Aksu arasında Han ve Türkler hiçbir şehir yapmayacaklar ve sığınmacı kabul etmeyeceklerdi.
3. Tatarlar, Dnepr'in her iki tarafında sürülerini otatabileceklerdi. Kazaklar da Dnepr boyunca balık avlamak ve tuz almak için Karadeniz'e kadar gidebileceklerdi.
4. Kiev, Moskova hükümetinin elinde kalacaktı.
5. Zaparog Kazakları, Çar'a tabi olacaklardı.
6. Çar'ın lakapları tam olarak yazılacaktı.
7. Sultan ve Han, Çar'ın düşmanlarına yardım etmeyeceklerdi (Kurat 1993: 234– 235).

Bu anlaşma uzun süre aradaki ilişkilerde uygulanan en önemli dayanak noktası oldu. I. Petro başa geçene kadar iki devlet arasındaki gerilim bir süreliğine giderildi.

6.4.2. Azak Kalesi Etrafında Çarpışmalar

Azak Kalesi, Ruslar için Karadeniz'e inmekte çok önemli bir noktada bulunuyordu. Azak Kalesi'ne hakim olan bir devlet kolayca Azak Denizi'nde etkinlik gösterebilirdi. Ruslar, bu kalenin önemini fark edince burayı ele geçirmek için çalışmalara başladılar. O dönemde Rusya'nın başında olan I. Petro, bu işle doğrudan ilgileniyordu. 1695 ilkbaharında, kalabalık bir Rus ordusu, Azak üzerine gönderildi. Petro, sefere kendisi de katıldı. Fakat Türk kalesi, bütün Rus saldırılarına başarıyla karşı

koydu. Azak Kalesi'ne deniz yolu ile yardım gelmesi, Rus başarısızlığının başlıca nedeni idi (Kurat 1993: 253).

Bunun üzerine Petro, tersaneler kurdu ve gemi yapımına başladı. Daha sonra da yapılan bir saldırıyla Karadeniz'in kilidi olan Azak, 1696 Temmuzunda Rusların eline geçti. Petro, bununla büyük bir zafer kazanmış oldu ve Karadeniz'e çıkmak için ilk adım atılmıştı. Bu zafer, Moskova'da yapılan ve o zamana kadar misli görülmeyen bir gösteri ile kutlandı. Rus kuvvetleri aynı zamanda Kırım'a karşı harekete geçmişlerdi (Kurat 1993: 253). Ancak o dönemde yapılan II. Viyana Kuşatması'nın sonlarına doğru Avusturya, Venedik ve Lehistan ile barış görüşmeleri başlayınca Rusya, Karadeniz sorununa bir süre ara verdi.

1700'de yapılan barışa göre, Azak Kalesi Rusların elinde kalıyor, Aşağı Özü (Dnepr) boyunca Rusların eline geçen kalelerden bazıları Türklere geri veriliyordu ve Çar'a İstanbul'da daimi elçi bulundurmak hakkı tanınıyordu. 1700 yılı İstanbul Barışı, Rusya'nın Türklere karşı ilk zafer barışıdır (Kurat 1993: 256). Karadeniz'in anahtarı konumunda bulunan Azak Kalesi'nin Ruslara bırakılması, aşağı Dnepr'e doğru geniş bir sahanın Kazak arazisinin, Ruslarda kalması özellikle Kırım Hanlığı için tehlike oluşturuyordu (Kurat 1951: 79).

6.4.3. 1711 Prut Savaşı

Rusya, 1700 İstanbul Barışı'ndan sonra kuzeyde İsveçliler ile mücadele etmeye başladı. Ancak bu mücadele İsveçliler için tam bir başarısızlık oldu. Bu arada İsveç kralının Osmanlı yöneticilerini kışkırtması ile Osmanlı Devleti de Rusya üzerine ordularını hazırlamaya başladı. Azak Kalesi'nin de daha öncesinde Rusların eline geçmesi Osmanlı yöneticilerini savaş için daha istekli kılıyordu.

1711 ilkbaharında, 100 bin kişilik bir Osmanlı ordusu Baltacı Mehmet Paşa'nın kumandasında harekete geçti. Kırım kuvvetleri de Dnepr boyunda Rusları karşılamaya hazırlandılar... Osmanlı topları Rus ordugahını her taraftan ateş altına almış, Baltacı Mehmet Paşa yürüyüş emrini vermek üzere iken, Ruslar barış görüşmelerine başlamak için elçiler gönderdiler. Baltacı Mehmet Paşa, kahya Osman Ağa'nın telkini ve teşviki ile Ruslarla barışı kabul etti (22 Temmuz 1711). Çar Petro, böylelikle tutsak düşmekten kurtulduğu gibi Rus ordusu da kurtuldu.

Prut barışına göre:

Azak Kalesi'nin Türklere geri verilmesi, Özü (Dnepr) boyundaki Rus kalesinin yıkılması, Rusların Lehistan'dan çekilmeleri, İsveç kralına Lehistan üzerinden serbestçe memleketine dönmek hakkı verilmesi kararlaştırılmıştır. Prut barışı askerlik bakımından Rusların büyük bir yenilgisi olmakla birlikte, diplomasi bakımından büyük bir Rus zaferi idi (Kurat 1993: 260– 261).

6.4.4. 1736–1739 Türk-Rus Savaşı

Prut barışından sonra Ruslar yeniden Karadeniz üzerindeki siyasete geri döndüler. Lehistan'daki Rus nüfusu büsbütün güçlendirildi. İran'dan 1722-1723'te alınan Hazar Denizi'nin güneyindeki eyaletler geri verildi ve İran'ın dostluğu sağlandı. Diğer taraftan Avusturya ile de bir anlaşma yapıldı ve 1736'da iki devlet karşılıklı olarak Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. Alman uyruklu General Minich, Rus ordularına komutan olarak atandı. Ruslar, Türk birliklerinin Balkanlarda meşgul olmasından faydalanarak Özü (Dnepr) kalesini zaptettiler, Kırım'a girdiler. Hotin yanındaki Osmanlı kuvvetleri mağlup oldu ve Azak kalesi Ruslar tarafından alındı (1 Temmuz 1736).

1739'da Belgrat'ta imzalanan barışa göre:

Osmanlı Devleti, Azak kalesinin tamamıyla yıkılmasını taahhüt ediyordu. Belgrat Barışı ile Rusya, Karadeniz'e inmek için ilk olanakları bu şekilde elde etmiş oldu (Kurat 1993: 276).

6.4.5. 1768–1774 Türk-Rus Savaşı:

Lehistan üzerinde Rus ve Osmanlı yöneticileri bir süredir egemenlik çekişmesine girmişlerdi. Bu süreçte Lehistan'ın Osmanlı Devleti'ne yakınlık göstermesi de Rus tarafında Osmanlı karşıtı bir hava oluşmasına neden oldu. Sonunda, Ruslar ani bir baskınla Osmanlı arazisine girdiler, mülteci Lehlilerle birlikte birçok İslam ahaliyi de öldürdüler. Bunun üzerine 1768'de Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etti.

Rusların Lehistan'da oyalanmalarının, Türkler tarafından bir fırsat olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlı ordusunun hazırlığı kötüydü ve iyi kumandanları yoktu. Bundan dolayı bir Türk ordusu 1769'da Hotin Kalesi yakınlarında Ruslara yenildi. Bunun üzerine Ruslar Tuna boyuna doğru ilerlemeye başladılar. 1770'te Rus başkumandanı Rumyantsev'in 30 bin kişilik bir kuvveti, Kartal'ın biraz kuzeyinde 180 bin kişilik bir Türk ordusu tarafından kuşatıldı. Fakat Ruslar karşı hücumla geçerek disiplinleri ve hazırlıkları zayıf olan Osmanlı kuvvetlerini perişan ettiler. Bununla savaşın gidişi tamamen Rusların lehine döndü (Kurat 1993: 290).

Türkler için daha büyük felaket hiç beklemedikleri bir yerden geldi. Kont Aleksey Orlov'un idare ettiği bir Rus donanması Baltık Denizi'nden hareketle Akdeniz'e geçti ve Orlov'un yönlendirmesi veya kışkırtmasıyla Mora'da Rumlar ayaklanma çıkardılar. Rus donanması Sakız adası açıklarına geldi ve Çeşme'de meydana gelen savaşta Osmanlı donanmasını imha etti. Ruslar, bu suretle Adalar denizini de kontrol eder oldular. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti telaşa düştü ve barış görüşmelerine başlanmasını istedi.

Tuna'nın güney sahilindeki Rus karargahının bulunduğu Küçük Kaynarca'da 1774 yılında imzalanan barışla Osmanlı Devleti, Rusya tarafından ileri sürülen ağır koşulları kabul etti... Karadeniz'in kuzey sahilinde (Kırım dahil) ve Azak Denizi çevresinde yaşayan bütün Tatarlar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkıp bağımsız olacaklardı...(Kurat 1993: 290).

Bu dönemde yapılan savaşlar Osmanlılar için çok büyük yıkımları meydana getirdi. Gerek devlet kademesindeki gerekse askeri kadrolardaki yetersizlik bu savaşların olumsuz sonuçlanmasındaki en büyük nedendir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Karadeniz'in kuzeyindeki egemenliğini artık tamamen yitirmiş oluyordu. Daha sonraki çekişmelerde de Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ağır koşullarını hafifletmek ve değiştirmek için Osmanlı Devleti bir süre daha uğraştıysa da istediği sonuçları elde edemedi.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı, Kuban ve Bucak Tatarları bağımsız oluyordu. Din işlerinde Halife'nin makamına bağlı olacaklardı. Yenikale, Kılburun, Azak ve Kerç kaleleri Ruslara bırakılıyordu. Dnepr (Özü) ve Buğ (Aksu) arasındaki arazi Ruslara veriliyor, Buğ nehri sınır kabul ediliyordu. Küçük ve Büyük Kabartay ülkesi Ruslara bırakılıyor, Ruslar da Besarabya, Eflak, Buğdan, Akdeniz adaları ve Gürcistan'ı Osmanlılara geri veriyorlardı. İki devlet, sınırlarında serbestçe kale inşa edilebilecekti.

Ruslar, İstanbul'da sürekli elçi bulunduracaklardı. İngiltere ve Fransa'ya verilen ayrıcalıklar (kapitülasyonları) Ruslara da verilecekti. Rusya, Osmanlı topraklarında uygun gördüğü şehirde konsolosluk açmakta serbest olacaktı. Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Hıristiyanları koruyacaklar, Karadeniz ve Akdeniz'de serbest ticaret yapabileceklerdi. Rus elçisinin Eflak ve Buğdan hakkındaki başvuruları dikkate alınacaktı. Osmanlı Devleti Rusya'ya 3 yıl içinde 3 taksitle 15000 kese akçe (yedi buçuk milyon kuruş) savaş tazminatı ödeyecekti (Uzunçarşılı 1988: 423- 425)

6.4.6. 1787–1792 Savaşları

Kırım'ın elden gitmesi, Osmanlı Devleti'nde bir tepki uyandırdı. Fransa ve İngiltere hükümetleri de el altından Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni savaşa kışkırtmaktaydılar. Osmanlı Devleti ile İsveç arasında askeri bir ittifak düzenlenmişti. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti 1787'de Rusya'ya karşı savaş ilan etti (Kurat 1993: 291). Askeri alanda savaşın gelişmeleri 1788 yazına kadar iyi gitti ise de bundan sonra durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndü... Avusturya'nın savaştan çekildiği sırada, Osmanlı Devleti'nin müttefiki sayılan İsveç de yorgun düştüğünden savaşa devam edemeyerek 14 Ağustos 1790'da Rusya ile barış imzalanmıştır.

1791 yazında Osmanlı Devleti'nin cephe durumları bozulunca o da barışa yanaştı ve Rusya ile 9 Ocak 1792'de Yaş (Yassy) Antlaşması'nı imzaladı. Yaş barışıyla Bug ile Dnyester arasındaki topraklar Rusya'ya bırakılıyor ve Dnyester nehri iki devlet arasında sınır oluyordu (Armaoğlu 1997: 20– 22).

6.4.7. 1806–1812 Türk-Rus Savaşı

Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde hedeflediği amaçlardan vazgeçmedi. Üstelik Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlarda üstünlük kendisinde olduğu için ve Osmanlı ordularındaki düzensizlik ve eksikliğe göre kendi ordularına daha çok güvenmeleri Rusya'nın isteklerini daha çok kamçılıyordu.

Osmanlı Devleti, üzerinde Rusya baskısını fazlasıyla hissediyordu. Rusya, 1798 ve 1805 tarihli antlaşmalara karşın, Osmanlı Devleti aleyhindeki yayılma yani güneye inme siyasetinden vazgeçmiş değildi. Aksine bu antlaşmaların sağladığı dostluk ortamından da yararlanarak, özellikle Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine geniş bir propaganda faaliyetine girmişti. Bununla bölgedeki Hıristiyan toplulukları İstanbul'a karşı ayaklandırmak, Osmanlı Devleti'ni içteki çekişmelerle zayıflatmak ve bölgede

kendi siyaseti doğrultusunda bir statü meydana getirmenin hazırlıklarını tamamlamak istiyordu. Ayrıca Eflak ve Buğdan'ı almaya çalışıyordu. Öte yandan Yedi Ada Birleşik Cumhuriyeti'nden anlaşma gereğince askerini çekmesi gerekirken buna yanaşmıyordu (Uçarol 1995: 97).

Tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin duyduğu endişeyi daha da arttırdı ve dikkatini Avrupa'daki gelişmelere yöneltti. Bu tarihlerde Rusya, Napolyon Fransa'sı ile savaş yapmaktaydı ve Rusya'nın bu savaştaki durumu hiç de iç açıcı görünmüyordu. Bu gelişmeler ise Osmanlı Devleti'ni savaşa hazırlıklı olmayı gerekli kılıyordu. Rus baskısından kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Fransa'nın desteğine güvenerek Rusya'ya karşı diplomatik girişimlerde bulunmaya başladı.

Osmanlı Devleti, Sebastiyan'nın isteği üzerine, Rus taraftarı olarak bilinen Eflak beyi Konstantin İpsilanti ile Buğdan beyi Aleksandr Maruzi'yi görevlerinden alarak yerlerine Sutzu ile Kalimaki'yi atadı. Aynı zamanda 1798 ve 1805 antlaşmalarına dayanarak Boğazlardan geçen Rus savaş gemilerine Boğazları kapattı (Uçarol 1995: 97). Bunun üzerine Rus Çar'ı Osmanlı Devleti'ne herhangi bir nota vermeden bir süre sonra askerlerini Eflak ve Buğdan'a doğru yönlendirdi. Böylece 1806–1812 Osmanlı-Rus savaşı başlamış oldu.

Ruslar Pazvandoğlu ve özellikle Alemdar Mustafa'nın direnmelerine karşın Eflak ve Buğdan'ı işgal ettiler. 20 Şubat 1807'de İngiliz donanması Çanakkale'yi zorlayarak İstanbul önlerine geldi. Osmanlı hükümetini siyaset değişikliğine mecbur etmek istedi. Fakat görüşmelerle zaman kazanılarak İstanbul önlerine ve kıyılarına top yerleştirilip Çanakkale tahkim edilince, İngiliz amiral bir tuzak içinde bulunduğunu düşünüp çekip gitti. Mısır'a yapılan saldırı da, İngilizlerin dayanabilecekleri Kölemen kuvvetleri Mehmet Ali tarafından yok edildiği için İskenderiye'yi zaptettikleri halde bir sonuç vermedi ve buradan da çekilmek zorunda bırakıldılar (Akşin 1993: 90).

Tüm bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti, Rusya'yla karşı karşıya geldi. Savaşın başlarında gelişmeler Osmanlı Devleti'nin lehinde iken sonradan işler değişmeye başladı. Zaten Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşmaya ikna etmeye çalışan Fransa da bu durumdan yararlanmak düşüncesindeydi. Savaş sürerken Fransa, Osmanlı Devleti'ne karşı Tilsit'te yaptığı anlaşma gereğince kendisiyle birlikte savaşa giren Osmanlı Devleti'ni de yalnız bırakmış oldu. Bu gelişmeler işleri Osmanlı Devleti aleyhine daha da bozdu. Bu arada Osmanlı Devleti'nde padişah değişikliği yaşandı. Kabakçı Mustafa isyanı sonrasında III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa padişah yapıldı. Bu sırada Osmanlı ordusunda yaşanan Nizam-ı Cedid kargaşası da işleri iyice güçleştirmekteydi.

Savaşlar devam ederken bir ara iki devlet arasında bir anlaşma olmuşsa da Rusya'nın Eflak ve Buğdan üzerindeki amaçlarını değiştirmemesi üzerine anlaşma sonuçsuz kaldı. 5 Ocak 1809'da İngilizlerle Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması imzalandı. Bunun sonrasında İngilizler, iki taraf arasında arabuluculuk yapmaya çalıştıysa da bu girişim istenilen sonucu vermedi ve savaş 1812 yılına kadar sürdü. 1812 yılında iki taraf arasında Bükreş Antlaşması imzalandı. Buna göre:

1. İki devlet arasında daha önce yapılmış bulunan antlaşmaların hepsinin yürürlükte olduğu yeniden onaylandı.
2. İki devlet arasında Prut, bu nehrin döküldüğü yerden başlayarak Tuna, sınır olacaktı. Tuna nehrinin ağzı ile nehir üzerinde, ticaret gemilerinin ulaşımından Rusya da yararlanacaktı.
3. Rusya savaşta işgal ettiği yerlerden, Besarabya dışında, Eflak ve Buğdan ile Anadolu'daki yeleri Osmanlı Devleti'ne geri verecek ve buraları üç ay içerisinde boşaltacaktı.

4. Osmanlı Devleti, iç yönetimlerinde Sırlara daha geniş ayrıcalıklar tanıyacaktı. Bunların neler olacağını, Osmanlı hükümeti Sırlar ile düzenleyecekti.

5. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile İran arasındaki savaş ve anlaşmazlığın giderilmesi ve barışın yapılabilmesi için iki taraf arasında iyi niyetle çalışma yapılmasına Rusya razı olacaktı (Uçarol 1995: 104).

Yapılan bu antlaşma ile yıllardır süren savaşa bir son verildi. Ancak bu aradaki durumları düzeltici değil, bir süreliğine yatıştırıcı bir antlaşma olacaktı. Rusya güneye inme siyasetinden bu anlaşma ile vazgeçmiş sayılmıyordu.

6.4.8. 1828–1829 Türk-Rus Savaşı

Balkanlar'da karışıklıklar ardı arkası kesilmeden devam ediyordu. Bu ortam içerisinde Mora'da Rumlar ayaklanmaya başladılar. Rusya ve Avrupalı devletler Rumlara destek oldular. Bu durum sonucunda İngiltere, Fransa ve Rusya, bağımsız bir Rum devletinin kurulması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladılar. İsteklerini kabul etmeyince de Navarin'de bulunan Osmanlı donanmasını yaktılar. Bu olay Rumları daha da kıskırttı. Osmanlı Devleti, Mısır valisinden yardım istediye de bu yardımlar sonucu değiştirmede. Olaylar bir Türk-Rus savaşına doğru sürüklenmeye kadar gitti.

Rusya, 1827 yılı içerisinde meydana gelen olayların kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda gelişmesinden memnundu. Bu durumdan yararlanmak üzere daha 1828 Ocak ayı başlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nden birtakım isteklerde bulunmaya hazırlanmıştı...

Rus hükümeti, bu şekilde 1826–1828 yılları arasında, İran'la savaşıp Kafkasları tümüyle ele geçirip Karadeniz'in doğusundan güneye biraz daha inerken; aynı tarihlerde Osmanlı Devleti ile ilişkilerini gittikçe gerginleştirecek bir siyaset izlemiştir.

Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nde Navarin olayından beri Rusya'ya karşı büyük bir tepki vardı. Bunun sonucu olarak İstanbul'da 2 Aralık 1827'de toplanan mecliste Rusya'ya karşı savaşılmasına karar verilmişti. Ancak devletin durumu bir savaşa girmeye uygun değildi. Donanması yanmış, 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni ordu tam gelişmemişti. Ayrıca devlet iç ve dış pek çok sorunla karşı karşıyaydı. Üstelik İngiltere ve Fransa ile de ilişkileri kesilmişti.

Rusya, İran'ı yendikten ve Kafkaslara iyice yerleştikten sonra gerek Avrupa büyük devletlerinin kendi yanında bulunmasından gerekse Osmanlı Devleti'nin büyük sıkıntılar içinde olmasından yararlanarak, tarihsel amaçlarını gerçekleştirmek üzere 14 Nisan 1828'de bir defa daha Osmanlı topraklarına saldırdı. Bu da yeni bir Osmanlı-Rus savaşının başlamasına neden oldu (Uçarol 1995: 148–149).

Bu gelişmeler üzerine, Çar I. Nikola, 26 Nisan 1828 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ediyor ve Rus orduları 7 Mayıs'ta Prut nehrini aşarak Buğdan'a girdikleri gibi, Kırım üzerinden Karadeniz yolu ile sevk edilen kuvvetlerle de Anapa Kalesi'ni kuşatıyorlardı.

Buğdan ve Eflak'ı kısa sürede ellerine geçiren Ruslar, daha sonra Tuna'yı aşıyor ve bölgedeki İbrail, Maçin ve Köstence gibi önemli kaleleri teslim alıyorlardı. Osmanlı kuvvetlerinin mevzi başarılarına karşın ilerlemelerine devam eden Ruslar, Hırsova, Tulça, Varna, Yenikale ve Silistire'yi işgal ederek Balkanları aşıyorlardı. Bu arada, Doğu Anadolu'da da Kars, Anapa, Ahıska, Faş ve Erzurum kaleleri, bir kısım halkın da yardımıyla, Ruslara teslim olmuş bulunuyordu (Gülsoy 1993: 16).

Rusya şimdi Osmanlı Devleti'nin tümünü işgal edebilecek durumdaydı. Ama bu girişime Avrupalı dostları karşı çıkacaklarından bunu yapmadı. Çar, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunmasından yanaydı, ancak ileride Rus etkisinin

yayılmamasını engelleyemeyecek ya da bir Rus saldırısına karşı koyamayacak ölçüde zayıf olmalıydı (Shaw-Shaw 2006: 61).

Çok zor durumlar içinde geçen savaş sonucunda Osmanlı Devleti istemeden de olsa Edirne Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmaya (Uçarol 1995: 151) göre:

1. Rusya, Tuna nehri ağzındaki adalar dışında, Rumeli'de işgal ettiği yerlerden çekilecek ve Prut nehri savaştan önce olduğu gibi iki devlet arasında sınır olacaktır.
2. Osmanlı Devleti, Gürcistan ve Kafkasya'daki öteki yerlerin Rusya'ya ait olduğunu kabul ediyordu. Buna karşılık Rusya, Ahıska, Poti, Anapa dışında Doğu'da işgal ettiği yerleri geri verecekti.
3. Sırbistan'a ve Eflak-Buğdan'a daha önce verilmiş olan haklar yenileniyor ve genişletiliyordu. Bundan böyle Eflak-Buğdan Voyvodaları bu makama hayatları boyunca atanacaklar ve bu topraklar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakla beraber Türkler burayı terk edeceklerdi.
4. Rus ticaret gemileri, Boğazlardan serbest olarak geçebilecekler ve Ruslar, Osmanlı topraklarında ticaret yapabileceklerdi.
5. Osmanlı Devleti; Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Londra'da 6 Temmuz 1827'de ve buna dayalı olarak yine Londra'da 22 Mart 1829'da aralarında yaptıkları, Yunanistan Devleti'nin kurulmasını ve bağımsızlığını öngören anlaşma ve protokolü kabul edecekti.
6. Osmanlı Devleti, Rusya'ya 10 milyon lira savaş tazminatı ödeyecekti

Maddelerden de görüldüğü gibi Osmanlı Devleti oldukça ağır koşullar içeren bir antlaşma imzalamıştı. En önemli olanı da Yunanistan Devleti'nin kurumasıydı. Bundan sonra başlayan ayaklanmalara da bu Rum ayaklanması örnek olacaktı. Açıkçası bu son durum Osmanlı Devleti'nin işlerini daha da güçleştiriyordu.

6.4.9. Mehmet Ali Paşa Sorunu ve 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması

Osmanlı Devleti siyasal ve askeri alanlarda gerilemeye başlayınca bu durum, birçok imparatorluk toprağının daha güç koşullarda elde tutulmasına neden oluyordu. Özellikle Balkanlar'daki ve güneydeki topraklar büyük bir sorun oluşturuyordu. Bu topraklar içinde Mısır daha fazla öneme sahipti. Burası adeta imparatorluğun güneydeki topraklarının can damarını oluşturuyordu. İngiltere ve Fransa da kendi politikaları gereğince bu topraklar üzerinde Osmanlı Devleti ile uyuşmayan farklı düşüncelere sahiptiler. Bunları gerçekleştirmek için uygun ortamı kollamaktaydılar. İşte Mısır Sorunu böyle bir zaman içinde patlak verecekti.

Mısır Sorunun başlamasında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın gittikçe güçlenmesi ve merkez İstanbul'la uyuşmayacak çalışmalara girmesi neden olmuştur. Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın yanında Hicaz ve Habeş valisi olunca kazandığı güç İstanbul'u korkutmaya başladı. Mısır valisi, bir süre sonra Suriye'ye doğru yönelmeye başlayınca İstanbul ile Mısır arasındaki gerginlik iyice tırmanmaya başladı.

İşte bu ortamda, Mehmet Ali Paşa, Ekim 1831'de oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir orduyu Akka valisi Abdullah Paşa üzerine gönderdi. Denize de egemen olan Mehmet Ali Paşa kuvvetleri, 1832 Haziran ayı sonlarına kadar Akka Kalesi ile birlikte bütün Suriye'yi ele geçirdi. Bu durum karşısında II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yı asi ilan ederek, Mısır valiliğine atadığı Hüseyin Paşa komutasında bir ordu gönderdi. Ancak Hüseyin Paşa, 29 Temmuz 1832'de Beylan'da büyük bir yenilgiye uğradı. Arkasından da İbrahim Paşa Toroslar'ı geçerek Anadolu'ya girdi.

Mehmet Ali Paşa, bu zaferi üzerine Osmanlı hükümetine başvurarak, Suriye'nin kendisine verilerek bir anlaşma yapılmasını önerdi. II. Mahmut bu öneriyi kabul etmedi ve İbrahim Paşa'ya karşı bu defa, Reşit Paşa komutasında bir ordu gönderdi. Osmanlı ve Mısır kuvvetleri 21 Aralık 1832'de Konya'da karşılaştılar. Yapılan savaşta Osmanlı ordusu yine yenildi ve Reşit Paşa esir düştü. Böylece, Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin önüne dikilen son engel de yıkılmış ve İstanbul yolu açılmış oldu (Uçarol 1995: 170).

Bu olaylar karşısında büyük devletler duruma müdahale etmek ihtiyacı duydular. Çünkü Osmanlı Devleti'nin, Mehmet Ali Paşa ve oğullarına geçme durumu baş göstermişti. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, Rusya'dan yardım istedi ve bu yardım karşılığında Ruslar ile Hünkar İskelesi Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma İngiltere ve Fransa'yı rahatsız ettiği için onlar da olaya müdahale etmek için fırsat bekliyorlardı. 29 Mart 1833'de Mısırlılar ile Osmanlı Devleti arasında bir barış imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma geçici oldu. Bir süre sonra ordusunu daha da kuvvetlendiren II. Mahmut tekrar harekete geçti.

1835–1838 yılları bir silahlı barış dönemidir; bu süre içinde II. Mahmut ordusunu güçlendirdi ve İngilizlerden destek istedi. 1839 Nisanında Osmanlı orduları Kuzey Suriye'ye doğru ilerledi, ancak Nizip'te ağır bir yenilgiye uğradılar (24 Haziran 1839). Osmanlı filosu İskenderiye'de teslim oldu; bunlar olurken İngilizler de Aden'i ele geçirdiler. II. Mahmut da 30 Haziran 1839'da öldü.

1841 Temmuzunda, Londra Antlaşması, Hünkar İskelesi Antlaşması'nı yürürlükten kaldırıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti, barış içinde bulunduğu sürece Boğazlardan geçiş, savaş gemilerine kapalı olacaktı. Mısır sorununda Osmanlı Devleti yeniden kaybeden konumundaydı; çünkü yeni bir eyalet daha imparatorluktan ayrılmıştı; Mısır İngilizler işgal edinceye kadar gitgide daha da kopacaktı (Mantran 1995: 43).

15 Temmuz 1840 Londra Antlaşması'na göre:

1. Padişah, Mısır valiliğini babadan oğla geçmek üzere ve Güney Suriye ile Akka valiliğini de hayatı boyunca Mehmet Ali Paşa'ya bırakacaktı.

2. Mehmet Ali Paşa bu öneriyi on gün içinde kabul etmediği takdirde Akka valiliği, yirmi gün içinde kabul etmediği takdirde de Mısır valiliği elinden alınacaktı.

3. Mehmet Ali Paşa en geç yirmi gün içinde, Mısır'da bulunan Osmanlı donanmasını geri verecekti (Uçarol 1995: 177- 178).

Osmanlı Devleti savaş durumunun sona ermesinden sonra, yine kendi toprağı olan Mısır'ın anlaşmaya göre, imparatorluk içindeki statüsünü belirlemek üzere, 13 Şubat 1841'de Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı'nı yayınladı. Padişahın bu fermanına göre:

1. Mısır valiliği babadan oğla geçmek üzere Mehmet Ali Paşa ve soyuna veriliyordu.
2. Padişah tarafından Mehmet Ali Paşa'nın soyundan seçilecek Mısır valileri, protokol bakımından öteki Osmanlı vezirlerine eşit olacaklar ve yazışmalar buna göre yapılacaktı.
3. Osmanlı Devleti'nin çıkardığı kanunlar Mısır'da da uygulanacak, vergiler padişah adına toplanacak ve bir kısmı her yıl İstanbul'a gönderilecekti. Para padişah adına bastırılacaktı.
4. Mısır ordusunda 18.000'den fazla asker bulunmayacaktı. Albaya kadar kara ve deniz subaylarını Mısır valisi, daha yukarı rütbelerdeki subayları padişah atayacaktı.
5. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilkeleri ve Osmanlı Devleti'nin öteki devletler ile yaptığı antlaşmalar Mısır içinde de geçerli olacaktı.

6. Bu koşulara saygı gösterilmediği takdirde, Mısır'a verilen bu ayrıcalıklar geçersiz sayılacaktı (Uçarol 1995: 179).

Artık bu olaylardan sonra Mısır sorunu kapanacaktı. Ancak bu sorunun kapanması süreç içinde Mısır'ın İngilizler tarafından işgalini de beraberinde getiriyordu. Mısır sorunu en sonunda Mısır'ın elden gitmesi ile sonuçlanacak ve Osmanlı Devleti daha da güç kaybetmiş olacaktı.

Mısır Sorunu ile birlikte Boğazlar Sorunu da artık Avrupa'da konuşulmaya başlanıyordu. Rusya'nın giderek güçlenmesi ve Boğazları almak istemesi bu sorunu gündeme getiriyordu. Boğazlar Sorunu'nun ilk kez gündeme gelmesi ise yine Rusya'nın etkisiyle olmuştur.

Rus Çar'ı Büyük Petro'nun, İstanbul Antlaşması için İstanbul'a göndermiş olduğu Emilyanus İgnatoviç Okraynoviç adındaki elçisi, barış antlaşmasına Rusların Azak Denizi ile İstanbul arasında ticaret gemileri işletmesi maddesini de koydurmak istemiştir. Osmanlı hükümeti Karadeniz'in iç deniz olduğunu ileri sürerek kendi alanında başka bir devletin gemi bulundurmasının doğru olmayacağını ileri sürerek bu öneriyi reddetmiştir (Uzunçarşılı 1988: 175). Bu görüşme boğazların ilk kez Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle oturduğu bir masada konuşulması olayıdır. Bundan sonra ise konunun önemi giderek artmıştır.

XV. yüzyılın sonunda kurulan Rus Çarlığı iki yönde topraklarını genişletmesi gerekiyordu: Biri Baltık Denizi, öteki de Karadeniz yönünde... Fakat her iki yönde de karşısına engel çıktı. Baltık denizine çıkmasına İsveç ve Karadeniz'e ulaşmasına da Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığı engel oluyordu (Armaoğlu 1984: 52).

6.4.10. Kırım Savaşı

Kırım Savaşı, öteki Osmanlı-Rus savaşları içinde farklı bir yere sahiptir. Savaşın başlangıcı ve gelişmesi öteki Osmanlı-Rus savaşlarının aksine bir Avrupa sorunu haline gelecek noktada bulunuyordu. Osmanlı Devleti aslında Rusya ile bir savaş düşüncesi taşımamakla beraber Rusya'nın ardı arkası kesilmeyen istekleri ve geleneksel politikaları bu savaşları kaçınılmaz yapıyordu.

Kırım Savaşı'nı hazırlayan nedenler şunlardı: Avrupa'da 1848 İhtilalleri sürecinde Macarların ve Lehlielerin bağımsızlık girişimleri ve bunların Rusya tarafından kanlı bir biçimde bastırılmasıyla ortaya çıkan durumda pek çok Macar ve Lehli Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardı. Rusya ve Avusturya bu sığınmacıların geri verilmesini istiyordu. Özellikle Rusya bu konuda fazlasıyla ısrarlıydı. Ancak Osmanlı Devleti kendisine sığınan bu sığınmacıların geri verilmesini kendi devlet onuruna yakıştıramadığından bu istekleri geri çevirdi. Ayrıca Fransa ve İngiltere kamuoyunu ve yöneticilerini de bu konuda kendi tarafına çekmeyi başardı.

Bu sığınmacılar sorunu birçoğunun Müslüman olması ve Rusya ile Avusturya sınırından uzaklarda tutulmaları koşuluyla çözüldü. Bu defa da başka bir sorun patlak vermeye başladı. Bu da Kutsal Yerler sorunuydu. Kutsal Yerler sorununda özellikle iki devlet karşı karşıya geliyordu. Katoliklerin haklarını savunan Fransa ile Ortodoksların korumalığını üstlenen Rusya. Her iki devlet de kendi savundukları mezhepler için daha fazla ayrıcalık, hatta üstünlük istiyordu. Osmanlı Devleti ise iki devlet arasında kalıyordu.

Başlangıçta Ortodokslar için bir üstünlük söz konusu olduysa da sonuçta Rusya'nın aşırı istekleri ve tüm Ortodoksların egemenliğini gösteren bir senet üzerinde ısrarlı olmaları ve Osmanlı yöneticilerini aşırı baskı altında tutmaları Rusya'ya karşı

Fransa ve İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne daha fazla yakınlaştırdı. Ancak Rusya, isteklerinden vazgeçecek gibi görünmüyordu.

Daha öncesindeki Eflak ve Buğdan sorunu da benzer şekilde ilişkileri gerginleştirmişti. Ancak bu defa İngiltere Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni koruması ve denetimi altına almasından endişeye düştüğü için Fransa ile ortak hareket etmesi Rusya için işleri büsbütün güçleştirdi. Rusya bir süre İngiltere'ye Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için baskılarda bulunduysa da, bundan olumlu bir sonuç elde edemedi. Hatta bunun için Çar bile önerilerde bulunmuştu.

Çar I. Nikola, 9 Ocak 1853'te Petersburg'ta verdiği bir baloda, İngiliz elçisi Sir George Hamilton Seymour'a Osmanlı topraklarını paylaşma önerilerini (Uçarol 1995: 194- 195) şöyle açmıştır:

“İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz. Bence iki hükümetin, yani İngiliz hükümeti ile hükümetimin anlaşması esastır. Biz anlaşıttan sonra Batı Avrupa devletleri umurumda bile değil. Ne düşünürlerse düşünsünler, bence hiçbir değeri yok.

Türkiye tehlikeli ve bunalımlı bir durumda bulunuyor. Bize birçok iş ve zorluklar çıkabilir. İşte kollarımız üzerinde hasta hem fazlasıyla hasta bir adam bulunuyor. Gerekli önlemler alınmadan önce, bu hasta adam ölecek olursa, bizim için büyük bir felaket olur.”

İngiltere elçisi, Çar'ın bu sözlerini olumlu karşılamadığını belirtmek üzere şöyle yanıt vermiştir:

“Hasta adam diyorsunuz, bunun ölümünü beklemektense, ona yardım ederek iyileşmesini sağlayacak koruma ve yardımları yapmak, daha iyi olmaz mı?”

Tüm bunlara bakıldığında bu ilginç konuşmalar Rusya'nın ne istediğini ve neler yapmak peşinde olduğunu çok iyi göstermektedir. Rusya için Osmanlı Devleti,

amaçlarının önündeki tek engeldir ve bunun bir an önce ortadan kaldırılma zorunluluğu vardır.

Savaş ilk olarak Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaşa başlaması ile hareketlendi. Osmanlı orduları Eflak ve Buğdan'da önemli başarılar kazandılar. Bir süre sonra da Avusturya bu toprakların güvenliğini sağlamak için Osmanlı Devleti ile anlaştı. Kafkasya'da da çatışmalar yaşandı ve Rusya burada birçok başarı elde ettiyse de bunlar Rusya'nın hedeflere varmasını sağlayacak düzeyde hiçbir anlam taşımıyordu. Rusların Osmanlı donanmasını Sinop önlerinde yakmaları ve kenti bombardıman etmeleri üzerine Rusya'nın Karadeniz'deki gücünü fark eden İngiltere ve Fransa hemen devreye girdi.

İngiltere, Rusya'nın daha da güçlenmesini istemiyordu. Bunun için de İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti aralarında anlaştılar. Rusya'nın önemli liman ve tersanelerinin bulunduğu Sivastopol üzerine harekette bulundular. Hatta İngiltere ağır bir darbe vurmak için Baltık Denizi'nden de şiddetli bir darbenin vurulmasını istiyordu. Savaşın ilerleyen aşamasında yeni güçlenen Piyemonte hükümeti de bu üçlü devlete yardımda bulundu. Sonuçta Rusya fazla dayanamayarak İngiliz ve Fransız isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Savaşın sonunda Paris Barış Konferansı toplandı. Konferans sonucunda bir antlaşmaya varıldı (30 Mart 1856). Buna göre:

1. Osmanlı Devleti ve Rusya savaş sırasında birbirlerinden ele geçirmiş oldukları yerleri ve tutsakları geri verecekti.

2. Avrupa devletleri; Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler hukukundan ve haklarından yararlanmasını kabul ediyordu. Ayrıca her biri ayrı olarak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstermeyi garanti ediyor ve bu garantinin tamamen uygulanmasına da ortaklaşa kefil oluyorlardı.

3. Osmanlı Devleti ile antlaşmada imzası bulunan devletlerden biri veya birkaçı arasında bir anlaşmazlık çıkacak olursa, Osmanlı Devleti ve adı geçen devletlerden her biri, kuvvete başvurmadan önce, öteki devletlerin arabulucuk yapmasını kabul ediyordu.
4. Osmanlı Padişahının (18 Şubat 1856)'da ilan etmiş olduğu Islahat Fermanı, öteki devletler tarafından memnunlukla karşılanıyordu. Ancak bu ferman, anlaşmayı imzalayan hiçbir devlete Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hak ve yetkisini vermeyecekti.
5. Boğazların kapalılığına dair 1841 Londra Sözleşmesi aynen yürütülecekti.
6. Karadeniz, tarafsız duruma getirilecek, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine sürekli kapalı olacak, kıyılarında hiçbir tersane bulunmayacaktı.
7. Tuna Nehri'nde ulaşım serbest olacak, bunu antlaşmada imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden kurulacak bir komisyon yürütecekti.
8. Rusya tarafından terk edilecek olan Tuna nehri deltasının bir bölümü Buğdan'a verilecekti.
9. Eflak ve Buğdan Beylikleri Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, ancak bunların sahip buldukları ayrıcalıklar ve haklar genişletilecek ve bunlar antlaşmayı imzalayan devletlerin ortak garantisi altında olacak, hiçbir devlet bu beyliklerin iç işlerine karışmayacaktı.
10. Sırbistan da bundan böyle devletlerin ortaklaşa garantisi altında bulunacak, devletlerin onayı alınmadan Osmanlı Devleti, Sırbistan'a hiçbir şekilde asker sokamayacaktı (Uçarol 1995: 204- 205).

Paris Antlaşması bir süre Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir yatışmayı getirdi. Rusya ağır bir yenilgi almıştı. Aynı zamanda Avrupa'daki tüm devletleri kendisine karşı taraf yapmıştı. Ancak Fransa, savaşı daha uzun süre devam ettirmeyerek ve İngiltere'nin Rusya'ya ağır bir darbe vurmasına engel olarak Rusya'yı kendi yanına çekme düşüncesine sahipti. İlerleyen tarihlerde de Fransa bu isteğine ulaşacaktı.

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında bu sonuçla Osmanlı Devleti, Rusya'yı İngiliz ve Fransız yardımıyla da olsa bir süreliğine durdurmayı başarmış oldu. İçerde yapılacak olan düzenlemeler için bir barış ortamı yaratıldı. Ancak antlaşmanın Karadeniz ile ilgili olan maddesi her iki devleti de sınırlıyordu. Bu savaşı kazanan Osmanlı Devleti için ise garip bir durum oluyordu. Açıkçası bu maddeden kazançlı çıkan devletler Fransa özellikle İngiltere oluyordu. Kırım Savaşı ile artık Osmanlı Devleti Avrupa devletler hukukuna katılıyor ve bir bakıma Avrupa devleti sayılıyordu.

Bunun yanı sıra bu olay sırasında ilk kez Osmanlı Devleti Avrupa'dan borç para alma yoluna gitti. Bu da ileride daha farklı ve zor olayların yaşanmasına neden olacaktı. Genel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti bu savaşla bir süreliğine de olsa Rusya'yı durdurmayı başardığı için bu savaştan başarılı bir sonuç elde etmiş sayılırdı. Ayrıca bu anlaşmalar sırasında Osmanlı yöneticileri Islahat Fermanı'nı ilan ederek (18 Şubat 1856) Avrupalı devletlerin bu konuda iç işlerine karışmasını da önlemeye çalıştı. Ancak bu konuda istenilen kazancı elde edemedi. Çünkü Avrupalı devletler başka bahanelerle azınlıklar konusunda Osmanlı yöneticilerine baskı yapmaya değişik yollardan devam ettiler.

6.4.11. Rusya'nın Doğu'da Yayılmaya Başlaması

Rusya, 1853–1856 Kırım Savaşı'nda uğradığı yenilgiden sonra kendisinin batıda ve doğuda ilerlemesinin güç olacağını fark etti. Bu durum üzerine de yönünü Türk hanlıklarının bulunduğu Orta Asya'ya doğrulttu. Orta Asya diye adlandırılan bu geniş

topraklarda, yani Türkistan'da XIX. yüzyılın ortalarında dört Türk devleti bulunuyordu. Bunlar: Buhara Hanlığı (1500-1868), Hive veya Harezmi Hanlığı (1512-1873), Hokand Hanlığı (1710-1865) ve yalnızca on üç yıl varlık gösterebilen Kaşgar Hanlığı (1865-1878) idi (Uçarol 1995: 266).

Hanlıklar arasında bir birlik bulunmuyordu. Sürekli kendi aralarında bir egemenlik çekişmesi içindeydiler. Bu çekişmelerde ise birbirlerini yıpratıyorlardı. Bu da bölgede amaçları olan üç devletinde buralarda daha fazla hakim olmak istemesine neden oluyordu. Bu devletler; İngiltere, Rusya ve Çin'di. Özellikle Rusya, buralara İngilizlerden önce hakim olmak ve hemen güneyinde güçlü bir İngiliz varlığı ile karşı karşıya kalmak istemiyordu. Onun için de ilk olasılıkta bu topraklara yerleşmenin yollarını arıyordu.

Çin'in ilgi alanıysa özellikle Doğu Türkistan bölgesiydi. Ruslar, İngilizlerin buralarda nüfuzunu arttırmak çabalarından haberdar olunca hemen işe koyuldular. İlk olarak Hive ve Hokand Hanlığı'nın üzerine doğru ilerlediler ve buralardan önemli yerleri aldılar. Bir süre sonra da bu hanlıkları denetimi altına almayı başardılar. Bundan sonra Buhara Hanlığı üzerine yürüdüler. Bir süre sonra bu hanlık da Rusların egemenliği altına girdi. Ruslar, 17 Temmuz 1867'de Türkistan'da işgal ettiği bölgelerde *Türkistan Genel Valiliği*'ni kurdular (Uçarol 1995: 269).

Böylece Ruslar Türkistan denilen bölgeyi denetimleri altına almayı başardılar ve yıllardır Türk bölgesi olan bu yerlerde bundan sonra Rus egemenliğinin başlamasına neden oldular. Bu sıralarda Doğu Türkistan'da Kaşgar'da yeni bir hanlık kuruldu. Fakat bu hanlığın ömrü fazla uzun olmadı. Han'ın ölümünden sonra çıkan kavgalar ve çekişmeler sonucunda hanlık zayıflayınca Çinliler bu hanlığın yönetimine el koydular ve kendi idareleri altında yönetmeye başladılar. Bu olaydan sonra artık doğuda hanlıklar dönemi sona ermiş oldu.

Bu süreç sonunda Türkistan bölgesi, Ruslar ile İngilizlerin çekişme alanına dönmeye başladı. Çünkü İngilizler, Rusların daha güneye inip Hindistan civarında egemen olan yönetimlerini sarsmasından ve bu bölgelere doğru ilerlemesinden korkuyorlardı. Bu zamanlarda ise Hindistan, İngiltere'nin Asya'da atan kalbi durumundaydı ve İngiltere için doğudaki en önemli araziydi.

6.4.12. 1877–1878 Türk- Rus Savaşı

93 Harbi olarak da bilinen 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı, Türk-Rus ilişkilerinde çok büyük bir öneme sahiptir. Savaşın nedenlerine bakıldığında geleneksel Rus yayılcılığı görülür. Rusya'nın görünüşteki amacı, İstanbul konferansında belirlenmiş olan teklifleri Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmekten oluşuyordu. Gerçekte ise Balkanlarda Slavların yaşadığı eyaletleri Osmanlı egemenliğinden kurtarmak ve onlar üzerinde nüfuz ile İstanbul ve Boğazlara yaklaşmaktı (Uzunçarşılı 1983: 45).

Gerçi Kırım Savaşı ile Rusların bu isteklerine engel olunmuştu. Fakat bu kesin çözüm olamadı. Ruslar, Kırım Savaşı'ndan sonra yönünü doğuya çevirdi ve ilk olarak burada Hive, Hokand ve Buhara hanlıklarını ele geçirdiler. Daha sonrasında önce İngilizlerle sonrada Çin'le bir çekişmeye girdiler. Bu çekişmeler sırasında Doğu Türkistan ve Mançurya bölgesi Rus-Çin ilişkilerinde önemli rol oynuyordu.

Japonya'nın zorla da olsa sınırlarını batılı devletlere açması ile Japonya'da bir takım değişiklikler yaşanmaya başladı. Japonlar batı karşısında doğrudan tepki alıp çekişmek yerine birçok alanda batılı devletlerden yararlanma yoluna gittiler. Böylece Japonya büyük atılım gösterdi ve bir güç unsuru olarak Uzak Doğu'da büyük devletler sahnesine çıkmaya hazırlanmaya başladı.

Ruslar, Japonya'nın güçlendiği bu dönemde Kore ve Mançurya bölgelerine doğru ilerlemek düşüncesinde olduklarından Japonya'da buraları kendi güvenliği ve

Asya'daki yayılması için gerekli gördüğünden iki devlet arasında gerginlik başladı. Japonlar bu arada İngiltere'yi kendi yanlarına çekmeyi başardılar ve Rusya'ya karşı savaş ilan ettiler. Gerek karada gerekse de denizlerde çoğu zaman üstün olan Japonlar en sonunda Rusları bu bölgeden atmayı başardılar. Tüm bu koşullar altında Rusya ilk aşamada ilerleyeceği son noktaya kadar ilerlemiş, sonunda Japonlar tarafından durdurulmuştu.

Uzakdoğu'da yaşanan bu gelişmeler, Rusların tekrar Karadeniz'e ve Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmelerine neden oldu. Bunun içinde ilk olarak Karadeniz'de bir filo kurmasına engel olan 1856 Paris Antlaşması hükümlerine itiraz ettiler ve bu konuda istediklerini kısa zamanda devletlerarasındaki ilişkilerden yararlanarak elde ettiler. Bundan sonra birtakım sorunları bahane ederek Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya başladılar. O dönemde Avrupa siyaseti de Rusların bu isteklerini gerçekleştirmek için uygun sayılırdı. Sonuçta Ruslar, Osmanlı Devleti sınırlarına girdiler. Böylece de 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı başlamış oldu.

Başlangıçta Osmanlı orduları hem doğuda hem de batıda oldukça iyi sayılabilecek başarılar elde ettiler. Plevne savunmasını yapan Gazi Osman Paşa uzun süre Rusların güneye inmelerine engel oldu. Ancak sonunda tutsak düşmesiyle Ruslar kısa sürede İstanbul önlerine kadar geldiler. Osmanlı Devleti için artık İstanbul'un düşmesi bile ihtimal sayılabilirdi. Bu koşullar altında oldukça ağır şartları olan Ayastefanos Antlaşması imzalandı (3 Mart 1878). Buna göre:

1. Osmanlı Devleti, Karadağ'ın, Sırbistan'ın, Romanya'nın bağımsızlığını ve topraklarını genişletmelerini kabul ediyordu. Sırbistan Niş'i alıyordu. Karadağ Adriyatik Denizi'ne kadar genişliyordu. Romanya, Besarabya'yı Ruslara veriyor, buna karşılık Dobruca'yı alıyordu.

2. Bulgaristan; Osmanlı Devleti'ne bağılı özerk bir prenslik haline getiriliyordu. Kesin sınırları Rus ordusunun Rumeli'yi boşaltmasından önce, Rus ve Osmanlı üyelerinden kurulacak bir komisyon tarafından saptanacaktı. Ancak bu sınırlar Tuna'dan Ege Denizi'ne Karadeniz'den Arnavutluk'a kadar olan alanı kapsayacaktı.
3. Bulgaristan prensi; halk tarafından serbestçe seçilecek ve büyük devletlerin uygun görmesi üzerine Osmanlı hükümeti tarafından seçimi onaylanacaktı. Ancak bu prens, büyük devletlerin hanedanlarına mensup olmayacaktı.
4. Bosna-Hersek'te İstanbul Konferansı'nda büyük devletler tarafından kabul edilen öneriler çerçevesinde ve bunlar geliştirilerek ıslahat yapılacak, bu da Rusya ve Avusturya'nın denetiminde olacaktı.
5. Osmanlı Devleti, Girit'e verdiği özerklik koşullarını dikkatle uygulayacaktı. Ayrıca Arnavutluk, Tırhala ve Rumeli'nin öteki yerlerine de özerkliğe dayanan haklar verilecek ve bunları uygulamadan önce Rusya'ya danışacaktı.
6. Osmanlı Devleti, Doğı'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde gereken ıslahatı yapacaktı.
7. Osmanlı Devleti, Rusya'ya 1.410.000.000 ruble savaş ödentisi ödeyecekti. Ancak bunun bir kısmına karşılık olmak üzere, Balkanlarda bir kısım toprak ile Ardahan, Kars, Batum ve Beyazıt'ı Rusya'ya verecekti. Ayrıca 300 milyon rubleyi de peşin para olarak ödeyecekti.
8. Osmanlı sınırları içinde Rus uyruklular, savaştan önceki şekilde ticaret yapabileceklerdi.

9. Barış antlaşmasının onaylanmasından itibaren Rusya, askerlerini üç ay içerisinde - Bulgaristan hariç- Rumeli'yi, altı ay içerisinde de Anadolu'yu tamamen boşaltacaklardı (Uçarol 1995: 342- 343).

Bu gelişmelere bakıldığında Ayastefanos Antlaşması (Yeşilköy) Osmanlı Devleti için adeta bir yıkım demek oluyordu. Devlet hem doğudan hem batıdan Ruslar tarafından kısıtlanıyordu. Ayrıca Ruslar kısmen de olsa amaçlarına ulaşmış sayılabilirdi. Fakat bu durum Rusya dışında tüm devletleri rahatsız edecekti.

Rusya'nın bu kadar hızlı ve bu kadar çok başarı elde etmesi hiçbir devletin işine gelmiyordu. Bu da Rusya'nın sıkıştırılmasına sebep olmaktaydı. Sonuçta Almanya'nın isteği ile Berlin'de bir kongre toplanmasına karar verildi. Daha öncesinde de İngiltere, Berlin kongresinde kendisine yardımcı olmak için Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ın kendisine verilmesini istedi.

Güç durumda olan Osmanlı Devleti Kıbrıs'ın geçici süreliğine ve Berlin'de İngiliz desteğini sağlamak üzere adanın İngilizlere verilmesini kabul etti. Sonuçta Berlin'de kongre toplandı ve uzun süren pazarlıklardan sonra bir anlaşmaya varılabildi (13 Temmuz 1878). Bu Ayastefanos Antlaşmasına göre Osmanlı Devleti için kısmen de olsa iyi bir antlaşma idi. Buna göre:

1. Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrıldı.

Birinci bölgede; Osmanlı egemenliği altında özerk vergi veren, sınırları daraltılmış bir Bulgaristan prensliği kuruldu. Bulgar prensi halk tarafından seçilecek ve Babıali tarafından onaylanacaktı. Prens Avrupa büyük devletlerinin hanedanlarından olmayacaktı. Bundan böyle Osmanlı askeri Bulgaristan'da bulunmayacaktı.

İkinci bölgede; Balkanların güneyinde Doğu Rumeli adını alacak bir eyalet kurulacak ve bu doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlı olacaktı. Başına da büyük devletlerin kabul edeceği bir Hıristiyan vali Babıali tarafından beş yıl süreyle atanacaktı .

Üçüncü bölge de; Makedonya olup ıslahat yapılmak kaydıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktı.

2. Osmanlı Devleti; Girit adasında 1868'de uygulamaya başladığı özerkliği geliştirecek, bu konuda yapacağı çalışma hakkında devletlere bilgi verecekti.

3. Osmanlı Devleti Yunanistan'a bir miktar toprak verecek, bunun için iki devletin arasında ayrıca görüşme yapılacaktı. Bunda anlaşamadıkları takdirde, Büyük devletlerin arabuluculuk yapmalarını kabul edeceklerdi.

4. Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, ancak Avusturya tarafından işgal edilecek ve yönetilecekti.

5. Karadağ bağımsız bir devlet olacak, sınırları yeniden çizilecekti.

6. Sırbistan; bağımsız olacak, Niş'i de alarak sınırlarını genişletecekti.

7. Romanya, bağımsızlığını elde edecek, Besarabya'yı Rusya'ya verecek ve buna karşılık Dobruca'yı alacaktı.

8. Tuna nehrinde ulaşım serbest olacak ve bu devletlerarası bir komisyon tarafından yürütülecekti. Fakat nehir, savaş gemilerine kapalı olacaktı.

9. Osmanlı Devleti; Ardahan, Kars ve Batum'u Rusya'ya verecekti. Rusya da Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne iade edecekti.

10. Osmanlı Devleti, Katur'u İran'a verecekti.

11. Babıali, Ermenilerin bulunduğu Doğu illerinde ıslahat yapacaktı.

12. Boğazlarda 1841 Londra Antlaşması esasları devam edecekti.

13. Savaş ödentisi (tazminatı) için Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir anlaşma yapılacaktı.

Sonuçta iki devlet arasında 8 Şubat 1879'da İstanbul Antlaşması yapılmıştır. Bununla Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya 802.500.000 Frank yani 35.310.000 Osmanlı lirası savaş ödentisi vermesi kabul edilmiştir (Uçarol 1995: 353– 354).

Tüm bu gelişmeler ışığında iki antlaşma karşılaştırıldığında Berlin Antlaşması daha hafifletici maddeler içermekle birlikte Osmanlı Devleti için çok da iyi olduğu söylenemez. Antlaşma sırasında bir hayal kırıklığı da İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne destek olmamalarıdır. Oysa Kıbrıs'ı elde etmeden önce Osmanlı Devleti'ne bu konuda güvence vermişlerdi. Bu tarihten başlayarak işler Osmanlı Devleti için daha güç ve daha duyarlı bir döneme girmiş bulunmaktaydı.

Osmanlı-Rus ilişkilerindeki öteki birçok sorunda olduğu gibi savaş sonucundaki durum bir Avrupa sorunu haline gelmiş. Ancak Osmanlı Devleti bu işten hep zararlı çıkmıştır. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan birçok sorun da kendiliğinden alevlendi. Bunlar; Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Doğu Rumeli, Karadağ, Girit ve Ermeni sorunlarıdır. Tüm bunlar Osmanlı Devleti'nin kurduğu hassas dengeleri bozabilecek ve devleti içte zaafa uğratıp, dışta da müdahaleye yol açabilecek durumlara neden olacaktı.

6.4.13. I. Dünya Savaşı

Haziran 1908'de Kral VII. Edvard ile Çar II. Nikola'nın Reval'de buluşması, Doğu Sorunu'nun iki büyük aktörünü bir araya getirdi. Zaten bu iki devletten biri olan İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bırakmıştı (Kent 1999: 6). Bu nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki gelişmeleri yakından izlemekteydi.

I. Dünya Savaşı bilindiği üzere Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp tarafından öldürülmesi ile ortaya çıkmıştı. Ancak görünürdeki neden bu olsa da asıl nedenler daha farklı idi. Savaşın asıl nedeni sömürgecilik ve Almanya ile Fransa arasındaki anlaşmazlıktı. Sonrasında da İngiltere ve Rusya'nın çıkarları ve buna Avusturya-Macaristan'ın çıkarları da eklenince savaş, bir dünya savaşı haline gelmişti.

Rusya'nın savaşa asıl giriş nedeni kendi çıkarları gereği Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek, bunun yanı sıra yanında fazlasıyla güçlenen Almanya'nın bu durumuna bir son vermektir. Bu nedenler gereği savaşa giren Rusya, hemen işe koyuldu. Rus halkı bu savaşa karşı istekliydi. Bu nedenle Ruslar, bu iş için ilk olarak Avusturya-Macaristan üzerine savaşa girişti.

Savaşın başlangıcında Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı Ruslar, ileri düzeyde bir başarı elde edemediler. Hatta bazı noktalarda Almanları durduramayınca geri çekilmek zorunda kaldılar. Rusya ile Osmanlı Devleti'nin bu savaşta karşı karşıya gelmesi ise Akdeniz'den Çanakkale'ye geçen ve daha sonrasında Osmanlı Devleti tarafından satın alındığının açıklandığı iki gemi olan Goben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) gemileri ile Osmanlı su üstü gücünün Rus limanlarını bombardıman etmesiyle başladı. Buna karşılık Ruslar hemen savaş ilan ettiler. Sıcak çarpışmalar özellikle Doğu'da kendini gösterdi.

Rusya, Kafkasya'da Osmanlı Devleti ile savaş durumunda çeşitli olasılıklara göre beklemekteydi. Bu olasılıkların en uygunu ise şuydu: Rusya'nın batıda Almanya, Avusturya-Macaristan ve güneyde Osmanlı Devleti ile aynı anda savaş halinde bulunmasıydı. Bu durumda Kafkas ordusuna bir takviye kuvveti verilemeyeceği gibi, mevcut kolordulardan biri (III. Kafkas Kolordusu) Batı cephesine gönderilecekti (Genelkurmay 1993: 72).

Osmanlıların Kafkasya'da giriştikleri savaşların amacı üç kademeli olarak gerçekleşecektir. Birinci kademe, 1877-1878 Savaşı sonunda Ruslara bırakılmış olan Batum, Ardahan ve Kars'ın geri alınmasıdır. İkinci kademe, daha önceki savaşlarda Ruslara kaptırılmış olan Kafkas halkı ve en çok Müslümanları Rus boyunduruğundan kurtarmaktır. Üçüncü kademeye gelince Hazar Denizi dolaylarında Orta Asya'da yaşayan Türklerle ilişkiye geçerek Turan Birliği'ni gerçekleştirmektir (Karal 1996: 414).

Başlangıçta Osmanlı birlikleri savaşa iyi bir şekilde başladılarsa da sonraki zamanlarda işler pek de iyi gitmedi. Enver Paşa komutasında Osmanlı birlikleri ilk anda önemli başarılar kazandılar. Ancak Enver Paşa komutasında 150.000 kişilik bir ordu ile Sarıkamış Taarruzu diye adlandırılan harekete geçilmiş ve sonuç alınamamıştır. Yol olmayışı, soğuk, açlık ve hastalıkla beraber askeri birlikler 100.000 dolayında yitik vermiştir.

Karşılarında güçlü bir ordu bulamayan Ruslar, güneye doğru inmeye başladılar. Ancak Rusya'da Sovyet Devrimi'nin çıkması üzerine Ruslar, aldıkları arazileri Osmanlı Devleti'ne geri vermek zorunda kaldılar.

Rusların, Avusturya-Macaristan kuvvetlerini etkisiz hale getirmek için açtıkları Galiçya cephesi Avusturyalıları için çok da parlak geçmiyordu. Daha sonra bu cepheye Almanların yardımı gelmesi ile Rusların sağladığı üstünlük etkisiz duruma getirildi. İlerleyen zamanlarda bu cepheye bir miktar Osmanlı askeri de gönderildi.

Aslında I. Dünya Savaşı sırasında işlerin Rusya için daha da kötüye gitmesine neden olan etken, İngilizlerin ve Fransızların Çanakkale’de sıkışıp kalmalarıdır. Amaçladıkları biçimde İstanbul’a ve Rusya’ya ulaşamadıkları için Ruslar uzun süre savaşı devam ettiremediler. Özellikle de Rusya’da içte yaşanan ayaklanmalar ve kargaşalar işleri fazlasıyla güçleştiriyordu. Savaşın giderek uzaması sonucunda çıkan Bolşevik İhtilali ile Ruslar savaştan çekilmek zorunda kaldılar. Böylece savaşın başlangıcında amaçladıkları güneye inme ve Boğazları ele geçirme düşüncesi gerçekleştirilememiş oluyordu.

6.4.14. II. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı’ndan yenilgi ile çıkan Almanya, uzun süre iç sıkıntılar ile boğuşmak zorunda kalmıştır. Almanya kendi içindeki sorunları çözdükten sonra hemen yanı başındaki Polonya’ya gözlerini çevirmiştir. O dönem Almanya’nın başında bulunan Hitler, 1 Eylül 1939’da Polonya’ya girmiştir. Hitler’e yaptıkları geri çekilme baskılarından sonuç alamayınca Fransa ve İngiltere iki gün sonra savaş girmiştir. Böylece bir Avrupa savaşı olarak başlayan kıvılcım bir anda bütün dünyayı sarmıştır.

Batılı müttefikler savaşa iki amaç doğrultusunda girmişlerdir. Birincisi ve yakın zamanda Polonya’nın bağımsızlık ve bütünlüğünü korumak, ikincisi ve önemlisi kendilerine yönelebilecek bir tehlikeyi ortadan kaldırmak istemeleridir. Ancak müttefikler Polonya’nın işgaline engel olamamıştır.

Savaşın devamı Almanya’nın sınırlarını genişleten politikalar izlemesi ile şiddetlenmiştir. Savaşta birçok cephe açılmıştır. Batı Cephesi, Kuzey Afrika Cephesi, Balkan ve Rus Cephesi bu savaş sırasında öne çıkan savaş alanlarıdır. Ayrıca savaşın sonlarına doğru Amerika’nın savaşa katılması her şeyi değiştirmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın en önemli sonucu; Hitler Almanya'sının yıkımı için harcanan çabaların Avrupa'yı yeni ve daha büyük bir tehdit biçiminde ortaya çıkan Rusya karşısında Amerika Birleşik Devletleri'ne muhtaç etmesidir (Hart 1998: 13).

Savaş boyunca birçok insan hayatını kaybetmiş, bazı devletler yıkılmış, sınırlar değişmiş, yeni devletler kurulmuş ve büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu savaş insanoğlunun yakın zaman içinde yaptığı en önemli olaydır.

7. Tarihin Tanımı ve Tarih Öğretimi

Tarihin tanımına bu işle uğraşan veya bu alana meraklı olan birçok kişi farklı açıklamalar getirmiş ve getirmektedir. Tarih, uzun yıllar bir bilim olup olmadığından yararlı olup olmadığına kadar üzerinde pek çok yorum getirilen bir konudur. Bu konuda farklı yorumlar bir yana tarih aslında vazgeçilemeyen bir gerçekliktir. Çünkü içinde insan vardır. Yalnızca içinde insanın olması bile bu alana bir kere daha dikkatlice bakmamızı gerektirir.

Bugünümüzün gerisinde neler bıraktık, neler yaşadık, neler hissettik, nasıl var olduk, neydik? Bu soruları devam ettirip gitmemiz mümkündür. Ancak sözünü ettiğimiz hep arkamızdaki izlerdir. Bu işle uğraşanlar, bu izleri takip edenlerdir. Aslında geçmişte ne olup bittiğini birçok insan kendine göre araştırabilir ve öğrenebilir. Ancak önemli olan geçmişte bir şeyler bulmak kadar bulunanları da doğru yorumlayabilmektir. İşte bu tarihçilik ile ilgilidir.

Tarihin birtakım vazgeçilmezleri vardır. Öncelikle herhangi bir yaşanmış olguya tarihi pencereden bakabilmek için birtakım ölçütlerin var olması gerekmektedir. İnsan, zaman, yer vb. gibi. Bunlar arasındaki ilişki ve ilişki yollarını da daha derinlemesine ele alarak geçmişteki izleri önce bulmak, sonra da bunları yorumlamak ve algılamak

durumundayız. İşte bu algılayabilme sürecinin başlaması için de birtakım ölçütlerin var olması zorunludur.

Mübahat Kütükoğlu Tarihin konu edindiği alan üzerine şu şekilde açıklama yapmaktadır: “Tarih insanların faaliyetleri neticesinde meydana gelen olaylarla ilgilenir. Başka bir ifade ile olaylar dizisini değil, insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları; insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri konu edinir” (Kütükoğlu 1994: 2) demektedir.

Tarihe birçok tarihçi konuyu farklı noktalardan ele alarak tanımlar getirir. Edward Hallet Carr, Tarih nedir? Sorusunu yanıtlamadan önce bu konuya getirilen birçok yanıt üzerinde durur. Hepsini ayrı olarak inceler ve birbirleri ile karşılaştırır. En sonunda bu soruya kendi açıklamasını getirir. “Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz karşılıklı etkileşim süreci bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog” (Carr 1996: 37). Carr’a göre olgular oldukça önemlidir.

Fernand Braudel, ise tarihin öyle tek yönlü ve basite indirgenebilecek bir tanımlı olmadığını üzerinde durur. Ona göre tarih daha farklıdır. “ Hayatın bizzat kendisi gibi, tarih de bize elden kaçan, hareketli, birbirlerine çözülmez bir şekilde dolanmış ve birbiri peşi sıra yüzlerce farklı ve çelişkili çevreye bürünebilen bir sorunlar yumağı olarak gözükmektedir” (Braudel 1992: 30) der. Braudel tek yanlı tarih olmadığını açıklamaya çalışır.

Doğan Özlem, Tarih Felsefesi kitabının giriş kısmında tarih konusunda şu açıklamayı getirmektedir. “Tarih sözcüğü hem geçmişte kalan insanı ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmişi adlandırmakta kullanılır; hem de bu sözcükle bu yaşanmış geçmişi konu edinen bilim, tarih bilim kastedilir” (Özlem 1994: önsöz) demektedir. Burada tarihe ve tarihçiye vurgu yapar. Çünkü bu iki kavram arasındaki ilişkiden tarihçilik doğmaktadır.

Tarihin iyi kavranması ve tarihçinin iyi ve geniş bir algılamasının olması son derece yaşamsal bir faktördür. Tarihin tanımı üzerine Leon E. Halkin'in açıklaması daha farklıdır. "Tarih, insanlarla onların faaliyetlerinden tanıyabildiklerimiz çerçevesinde ilgilenmektedir. O, bu faaliyetlerde sosyal bir değer olan, yani bizzat topluluğu aydınlatan her şeyi araştırmaktadır" (Halkin 1989: 4) der.

İsmail Özçelik ise "Tarih, insan topluluklarının bütün faaliyetlerini, geçirdikleri gelişmeleri ve aralarında olayları yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisi içinde, belgelere dayanmak suretiyle araştıran ve günümüze nakleden bir ilimdir" (Özçelik 2001: 18) demektedir.

Gülçin Çandarlıoğlu ise tarihe şöyle bir yorum getirmektedir: "Tarih insanların zaman ve mekan içinde geçirdikleri ve bu insanların psiko-fizik hareketlerini, bu hareketlerin sebep-netice ilişkilerine dayanan ortak değerlerini araştırır ve tanıtır" (Çandarlıoğlu 2003: 11).

Denilebilir ki, Tarih, insanın bilme merakından doğmuş ve buradan beslenmekte olan güçlü bir alandır. Tarihle ilgili olabilecek birçok iz de anlamlandırılabilme için bu tarih çerçevesinden geçmeli, onun kıstasları doğrultusunda ele alınmalıdır. Kısaca tarih, insanın zaman üzerinde böldüğü aralıklarda, belirli ölçütler çerçevesinde yine insan tarafından yapılan olgular arasındaki değişik yönlü etkileşimlerdir.

7.1. Türk Milli Eğitimin Amaçları

Türk Milli Eğitiminin Amaçları 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda belirtilmiştir. Buna göre, Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. Atatürk inkılaplarına ve Anayasanın başlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgı, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu arttırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.

7.2. Tarih Öğretiminin Amaçları

Tarih öğretiminin amaçları 29 Ağustos 1983 tarihli Tebliğler Dergisi'nde yayınlanan programa göre şöyledir:

Öğrencilere;

1. Tarih boyunca kurulmuş büyük medeniyetler, insanlığa hizmet etmiş milletler ve devlet adamları hakkında genel bir tarih kültürü kazandırırken, Türk Tarihine, kültür ve medeniyetine geniş ölçüde yer vererek, Türk Milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını öğretip kavratmak, onların milli duygularını daha bilinçli ve köklü kılmak;
2. Türk Milletinin zeka ve kabiliyetini, çalışkanlığı, ilim ve sanat severliğini, estetik zevkini, insanlık duygusunun yüceliğini benimsetmek ve bu üstün özelliklerin davranış haline gelmesini sağlamak;
3. Tarihte büyük medeniyetler kurmuş, köklü bir geçmişe sahip büyük bir milletin evladı olduklarının sorumluluğunu duyurmak; gelecek için ümit ve güven vererek Türk Milletine, dünya milletleri içinde layık olduğu yeri sağlama ve Atatürk'ün direktifleri "Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarma" yolunda durmadan çalışmaları, sürekli bir çaba göstermeleri ve bu uğurda her fedakarlığı göze alabilmeleri gerektiği bilincini vermek;
4. Bugünü daha iyi değerlendirebilmeleri için geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasal olayların nedenleri ve sonuçları üzerinde, günümüzle kıyaslama yaparak düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneği geliştirmek;
5. Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinin ve devletimizin bağımsızlığını ancak yurt ve millet bütünlüğümüzün bozulmasına imkan vermemek ve güçlü olmakla devam ettirebileceği gerçeğini kavratmak;
6. Tarihi olaylara yön veren kişilerin, yerinde ve zamanında gösterdikleri uzak görüşlü, yüksek kavrayış, cesaret, fedakarlık ve kahramanlıkları veya uzağı göremeyişleri ve

bilinçsiz davranışları sebebiyle olayların ve tarihin akışını nasıl etkilediklerini göstermek;

7. Toplumunu yönlendiren ve Atatürk ve öteki Türk Büyüklerinin yalnızca milli değil, evrensel yönlerini de kavratmak ve takdir ettirmek; milletimize düşen insanlık görevleri bulunduğunu belirtmek ve onlarda insanlığa sevgi, saygı ve hizmet verme duygusunu uyandırmak;

8. Milli bağımsızlığın ve demokrasinin değerini kavratmak; yurt ve millet bütünlüğümüzü koruma, milli çıkarlarımızı ve demokrasiyi üstün tutma bilincini ve davranışını kazandırmak;

9. Geçmişle içinde bulunduğumuz zaman arasında bağlantı kurdurup gün geçtikçe daha da karmaşık hale gelen yurt ve dünya sorunlarını iyi değerlendiren, sorunlar yaratmak yerine sağduyu ile hareket ederek onlara çözüm getirebilen; milli ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmak (Tebliğler Dergisi C: 4 S: 2146).

7.3. Ortaöğretimin Amaçları

Her yapının olduğu gibi ortaöğretimde amaçları vardır. Bu amaçlar istenilen noktaya ulaşmada büyük önem taşır. 11868 sayılı yasaya göre liselerin eğitim sistemi içersindeki amaçları şöyledir:

Liseler, eğitim ve öğretim işlerinde öğrencisinin;

1. Türkiye Cumhuriyetinin, milli ahlakı benimsemiş ve olumlu bilim anlayışını kazanmış, çalışkan, yararlı bir yurttaşı olarak yetişmesini;

2. Müfredatı programlarla saptanan ve yüksek öğrenimi izlemek için gerekli bulunan bilgi ve kültür düzeyine erişmesini;
3. Bilgilerini uygulama alanında kullanma yollarını öğrenmesini ve ilerde meslek seçmesini kolaylaştıracak surette yeteneklerinin geliştirilmesini;
4. İyi alışkanlıklar, maharetler kazanmasını, ruhça ve bedence sağlam olmasını amaç sayar (Vural (Ed.) 2004: 381).

1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunda Ortaöğretimin amaç ve görevleri, Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak,

1. Bütün öğrencilere ortaöğretim seviyesinde asgari olarak ortak bir genel kültür vermek suretiyle onlara kişi ve toplum sorunlarını tanımak, çözüm yolları aramak ve yurdun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak bilincini ve gücünü kazandırmak,
2. Öğrencileri çeşitli program ve okullara ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda yüksek öğretim veya hem mesleğe hem de yüksek öğretime veya hayata ve iş alanlarına hazırlamaktır.

Bu görevler yerine getirilirken öğrencilerin istekleri ve kabiliyetleri ile toplum ihtiyaçları arasında denge sağlanır (Alptekin 1974: 150).

7.4. Ortaöğretimde Ders Kitabının Yeri ve Önemi

Ders kitabı öğretilecek konuların öğrencilere sistemli bir biçimde verilmesi için son derece gereklidir. Çok eski dönemlerden günümüze kadar ders kitapları eğitim öğretim sürecinde vardır ve hala önemini korumaktadır. Bu yönü ile ders kitapları

teknolojik gelişmeler ile birlikte bugün de varlığını sürdürmektedir. Ders kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde “Her tür ve derecedeki örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılacak olan, konuları öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış basılı eser” şeklinde tanımlanmaktadır.

Aslında ders kitabının tanımı birçok kişi tarafından aynı doğrultuda yapılır. Burada değişmeyen göreceli koşullar vardır. Bunlar: Ders kitabının kullanılacağı bir öğretim ortamı, ders kitabına yön verecek bir müfredat programı ile ders kitabını kullanacak ve ondan yararlanacak kişilerdir. Bu unsurların bir araya gelmesi ders kitabının ortaya çıkmasını sağlamaktır.

Ders kitabının yanında ders kitabını öğretim ortamında destekleyecek yardımcı kaynaklara da gereksinim duyulabilir. Çünkü ders kitabı tek bir kaynak olduğu için hem öğrenciye hem de öğretmene daha fazla bilgi ve örnek zenginliği sağlama konusunda yetersiz kalabilir. Bu durumda öğretimi zenginleştirici yardımcı kaynaklara gereksinim duyulur. Yardımcı ders kitapları, ana kaynak kitapları, kılavuz kitaplar, dergiler vb. öğretimi zenginleştirmede etkin kullanılabilir. Bunlar yardımcı ile öğretimde tek bir ders kitabının getirebileceği kısmi olumsuzluklar kendiliğinden ortadan kalkar.

Ders kitapları, dersin nasıl işleneceği konusunda öğretmene büyük kolaylık sağlamanın yanı sıra öğretmenin hazırlıklı olmasını, anlatacağı konularla ilgili örnek bulmasını da kolaylaştırır. Ayrıca öğretmenin bilgilerini öğrenci düzeyine indirgeyebilmesini, dersi ile ilgili yöntem teknik kullanımını ve materyal geliştirmesini sağlamada oldukça yaşamsaldır. Bununla birlikte zamanı etkin kullanma ve plan yapma konularında aynı önemliliğini korur.

Öğrenciler için ders kitapları gereklidir. Çünkü öğrenci öğreneceği bilgileri sistemli bir biçimde bulma olanağına sahip olur. Ayrıca hazırlık yapması, sınıfta etkin olabilmesi, tekrar yapabilmesi açısından yararlıdır. Bilgilerin kalıcı olması, öğretmenle

iyi iletişim kurabilmesi, sözlü yollardan öğrendiklerini yazılı ve görsel olarak desteklemesi bakımından da önemlidir. Bunun yanında öğrencinin ders içinde ve ders dışında öğrenecekleri konusunda her zaman kendini harekete geçirebilmesini sağlar. Tüm bunlara bakıldığında ders kitapları eğitim öğretim süreci içinde kendiliğinden bir vazgeçilmez unsur haline gelmektedir.

7.5. Tarih Müfredat Programları

Tarih dersinin daha etkin ve verimli olabilmesi için önceden öğretilecek konuların belli olması gerekmektedir. Aslında bu yalnızca tarih dersi için değil tüm dersler için geçerlidir. Öğretilecek konuların önceden belirlenmesi hem öğrenciler hem de öğretmenler için dersi kolaylaştırıcı olur. Öğretmenler ve öğrenciler ön hazırlık yapabilirler, eşzamanlı bir öğretim olur, yöntem teknik ve materyal kullanımları daha verimli olur. Açıkçası ders, amacına daha etkin biçimde hizmet eder. Ülkemizde çeşitli dönemlerde hazırlanmış müfredat programları vardır. Kimi zaman eklemeler ve düzeltmeler olsa da ana hatları ile müfredat programları şöyledir:

1924 Lise Tarih Programının sınıflara göre dağılımı şöyledir:

DÖRDÜNCÜ SINIF	BEŞİNCİ SINIF	ALTINCI SINIF
Tarih-i Kadim Eski Şark Milletleri	Kurun-ı Cedide Avrupa Tarihi Onbeşinci Asrın Sonlarına Doğru Avrupa, ya Umumi Bir Nazar	Asr-ı Hazır Tarihi Viyana Kongresi ve Kongreden Sonra Avrupa
Yunanlılar (Adalar Deniz Medeniyeti)	Rönesans	Ondokuzuncu Asrın Birinci Nısfında Avrupa'da Harekat-ı Fikriye
Romalılar	Onaltıncı Asrın İlk Nısfında Avrupa'nın Siyasi Vaziyeti	
Kurun-u Vusta Barbarlar: Hunlar, İslavlar ve Cermenler	Onaltıncı Asırda Dini Hareketler	
Kurun-u Vustada Avrupa Hükümetleri	Onyedinci Asrın İlk Nısfında Avrupa'nın Siyasi Vaziyeti	
Bizans İmparatorluğu	Onyedinci Asırda Müttehit Eyaletler	

Ehl-i Salip Muharabati	Onyedinci Asırda Garbi Avrupa'nın Umumi Vaziyeti
13.14. ve 15. Asırda Türkler	16 ve 17nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu Onsekizinci Asırda Avrupa'nın Siyasi Vaziyeti Onsekizinci Asra Kadar Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Büyük İhtilal

1924 Programına (Maarif Vekaleti 1340/1924) bakıldığında Türk-Rus ilişkilerini konu alan ünitelerin özellikle II. Sınıfta yoğun olarak bulunduğu görülmektedir. Ayrıca III. Sınıf konuları arasında da Türk-Rus ilişkilerini ele alan konulara yer verilmektedir. Bu programda Osmanlı Devleti dönemi Türk-Rus ilişkileri konularında yer bulmuştur. Osmanlı Devleti öncesi Türk devlet ve toplulukları ile olan gelişmeler bu programda yer almamıştır. Aslında konular arasında anlatım yapılmasına karşın Türk-Rus ilişkilerine özel olarak yer verilmemektedir.

1927 Lise Tarih Programında yer alan konuların sınıflara göre dağılımı şöyledir:

BİRİNCİ SINIF	İKİNCİ SINIF	ÜÇÜNCÜ SINIF
Medhal	Şark Kurun-u Vustası	Asr-ı Hazır Tarihi
I.Tarihin Tarifi, Menbaları, Diğer İlimlerle	Araplar	Asr-ı Hazır İhzar Eden Amiller
Münasebetleri, İnşa ve Tahriri Kurun-u Kadime	Türk ve İslamiyet	Yeni Demokratik Devletler
II. Eski Şark Milletleri	Samaniler, Karahanlılar ve Gazneliler	Asr-ı Hazır Bidayetinde Şarkın ve Bilhassa
III. Yunanlılar ve Makedonyalılar	Devrinde Teşkilat, Medeniyetler	Osmanlı Devletinin Dahili ve Harici Vaziyeti
IV. Romalılar	Oğuz Türkleri ve Selçuklu Devleti	Viyana Kongresi ve Kongreden

		Sonraki
		Avrupa, Avrupa'da Restorasyon,
		Meternih Sistemi ve İttifak-ı
		Mukaddes
V.Umumi Muhaceret ve Garp	Anadolu'da Türkler	Viyana Kongresini Müteakip Şarkın
Kurun-ı Vustası		Vaziyeti, Osmanlı İmparatorluğunun
		İnhilali, Milliyet Fikrinin Tesirleri,
		Islahat Teşebbüsleri
VI.	Harzemiler Devleti	Restorasyon Devrinde Fransa ve
		İngiltere
		Sanayi İnkılabı, Makine İcatları,
VII.	Cengiz İstilas	Buhar Makinesi, Kapitalizm ve
		Sanayi Azime, Sosyalizm.
VIII.	Anadolu'da Türk Medeniyeti	Fransa'da 1830 İhtilali
		1848 İhtilalini Hazırlayan İktisadi,
IX.	Timur Devleti	İçtimai, Fikri Siyasi Amiller 1838
		İhtilalleri
		Fransa'da İkinci Cumhuriyet,
X.	Osmanlı Devletinin Yeniden Tesisi	İntihab-ı Umumi, Sosyalizm
		Tecrübeleri, İrtica, İkinci
		İmparatorluk.
XI.	Osmanlı İmparatorluğu	1838'den Sonra Milliyet Fikrinin
		Tezahürleri
		Avrupa'nın Şarka Doğru... Milliyet
		Fikrinden İstifadesi, Osmanlı
XII:	Kurun-ı Cedide	İmparatorluğu'nun İnhilal ve
	Onbeşinci Asır Sonlarına Doğru	İnkısamı Balkan Hükümetlerinin
	Avrupa'ya Umumi Bir Nazar	Teşkili, Kırım Muharebesi, Paris
		Muharebesi
XIII.	Onaltıncı Asırda Avrupa'nın Siyasi	Osmanlı Saltanatında Tanzimat
	Vaziyeti.	Devri
XIV.	Onaltıncı Asırda Dini Hareketler	Rusya'da Milliyetler
		Avusturya Macaristan
XV.	Onyedinci Asırda Avrupa Hayat ve	İmparatorluğu ve Milliyet
	Medeniyeti	Mücadeleleri
XVI.	Onsekizinci, Asır Nısf-ı Evvelinde	
	İngiltere Fransa ve Avusturya'nın	Almanya İmparatorluğu
	Ahval-i Umumiyesi	
XVII.		Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet

XVIII.	İspanya ve İhtilaller Ondokuzuncu Asrın İkinci Nısfında
XIX.	Avrupa'nın Sanayi, Ticaret ve Fikir Sahasında Terakkiyatı ve Bu Devirde Şarkın Vaziyeti
XX.	Avrupa Milletlerinin Diğer Kıtalarda Hakimiyet ve Rekabeti Osmanlı İmparatorluğunda
XXI.	Tanzimattan Sonra Meşrutiyet ve İrtica
XXII.	Umumi Harp
XXIII.	Türklerin Mukavemeti
XXIV.	Avrupa'da Yeni Teşkilat, İçtimai ve İktisadi Tahviller.

1927 Lise Tarih Programı (Koçak 1998: 81) 1924 Programından farklıdır. Bu dönem programı Türk-Rus ilişkileri açısından bakıldığında yoğunluk olarak artış göstermektedir. İlk 1924 programında Türk devlet ve toplulukları ile olan ilişkiler çok ele alınmazken bu programda yer almaktadır. II. sınıf programında hem Türk devlet ve toplulukları hem de Osmanlı Devleti döneminde yaşanan Türk-Rus ilişkileri ele alınmaktadır. Lise III. sınıf programında tamamen Osmanlı Devleti dönemi ilişkiler üzerine anlatım yapılmıştır.

1931 Lise Tarih Programında yer alan konuların dağılımı şöyledir:

I.SINIF	II. SINIF	III. SINIF
I Tarihten evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar Beşer Tarihine Giriş	Orta zamanlar Eski zamandan Orta zamana Girerken	Yeni ve Yakın Zamanlar Tarihi I Osmanlı Devletinin Kuruluşu
II. Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Umumi Bir Nazar	Alanlar ve Avrupa'yı İstilaları	Osmanlı İmparatorluğu
III. Çin	Avrupa'da Türk-Hun İmparatorluğu	Onaltıncı Asırda Avrupa'ya ve Yakın Şarka Umumi Bir Nazar.
IV. Anayurtta En Eski Devletler	Asya'da Akhunlar Devleti	Onyedinci Asırda Avrupa
VI. İskit İmparatorluğu	Beşinci asırda Avrupa: Kavimler	İmparatorluğun İnhitatu

	Muhacereti	
VI. Hint	Avar İmparatorluğu	Onsekizinci ve Ondokuzuncu Asırlarda Avrupa
VII. Kalde Elem ve Asur	Altıncı Asırda Şarkı Roma İmparatorluğu: Bizans	İmparatorluğun İnhilal ve İnkırazı
VIII. Mısır	Asya'da Türk (Tukyu) İmparatorluğu	II. Türkiye Cumhuriyeti Devri Türk Milletinin Yeni Bir Devlet Daha Kurması
IX. Anadolu	Türkeş Devleti	İstiklal Harbi
X.Fenikeliler	Karluk Devleti	İstiklal Harbinden Sonra
XI. İbraniler	Uygur Devleti	
XII. İran	Garbi Asya ve Şarki Avrupa Türk Devletleri	
XIII. Ege Havzası	Beşinci Asırdan Sonra Avrupa'ya Şarktan Gelen Yeni İstilalar.	
XIV. Eski İtalya ve Etrüskler	İslam Tarihi	
XV.	İlk Müslüman Türk Devletleri	
XVI.	Karolenj İmparatorluğu	
XVII.	Normanlar	
XVIII.	Kape Sülalesi	
XIX.	Alaman Dükalıkları ve Mukaddes Roma Germen İmparatorluğunun Kuruluşu	
XX.	Papalarla İmparatorluğun Mücadelesi	
XXI.	Onbirinci ve Onikinci Asırlarda Hristyan Derebeylikleri	
XXII.	Büyük Selçuklu İmparatorluğu	
XXIII.	Haçlılar Seferleri	
XXIV.	Karahita Devleti	
XXV.	Harzemşahlar Devleti	
XXVI.	Türk-Moğol İmparatorluğu	
XXVII.	Mısır-Türkiye Türk Devleti	
XXVIII.	Ortazamanda Anadolu Türk Devletleri	
XXIX.	Ortazamanda Hint Alemi	
XXX.	Müslüman Türkler İdaesinde Hint	
XXXI.	Timur İmparatorluğu	
XXXII.	Hindistan'da Babür İmparatorluğu	

1931 Lise programı (Maarif Vekaleti 1930) özellikle II. sınıf konularına ağırlık vermiştir. I. sınıf konuları arasında Türk-Rus ilişkilerini içeren konular yer almamaktadır. II. sınıf konuları arasında doğrudan Türk-Rus ilişkileri ekseninde anlatım yoktur. Ancak Türk-Moğol konusu içersinde gündem, içerik olarak yer bulmaktadır. III. sınıf konuları içersinde de Osmanlı Devleti dönemi Türk-Rus ilişkileri yer bulunmaktadır. III. sınıf konuları programda az yer bulmuştur. Buna dayalı olarak da Türk-Rus ilişkilerini kapsayan konuların oranında da azalma olmuştur.

1938 Lise Tarih Programında yer alan konuların dağılımı şöyledir:

I.SINIF	II. SINIF	III. SINIF
Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar	Orta zamanlar Eski zamandan Orta zamana	Yeni ve Yakın Zamanlar Tarihi Osmanlı Devletinin Kuruluşu
I Beşer Tarihine Giriş	Girerken	
II Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Umumi Bir Bakış	Alanlar ve Avrupa'ya İstilaları	Osmanlı İmparatorluğu
III Çin	Avrupa'da Türk- Hun İmparatorluğu	Onaltıncı Asırda Avrupa'ya ve Yakın Şarka Umumi Bir Bakış
IV Anayurtta En Eski Devletler	Asya'da Akhunlar Devleti	Onyedinci Asırda Avrupa
V İskit İmparatorluğu	Beşinci Asırda Avrupa Kavimler Muhacereti	İmparatorluğun İnhitai
VI Hint	Avar İmparatorluğu	Onsekizinci ve Ondokuzuncu Asırda Avrupa
VII Kalde, Elam ve Asur	Altıncı Asırda Şarki Roma İmparatorluğu: Bizans	İmparatorluğun İnhitat ve İnkırazı
VIII Mısır	Asya'da Gök-Türk (Tukyu) İmparatorluğu	Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi
IX Anadolu	Türkeş Devleti	
X Fenikeliler	Karluk Devleti	
XI İbraniler	Uygur Devleti	
XII İran	Garbi Asya ve Şarki Avrupa Türk Devletleri	
XIII Ege Havzası	Beşinci Asırdan Sonra Avrupa'ya Şarktan Gelen Yeni İstilalar	

XIV Eski İtalya ve Etrüskler	İslam Tarihi
XV Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi	İlk Müslüman Türk Devletleri
XVI	Karolenj İmparatorluğu
XVII	Normanlar
XVIII	Kape Sülalesi
	Alman Dükalıkları ve Mukaddes
XIX	Roma Germen İmparatorluğunun Kuruluşu
XX.	Papalarla İmparatorlar Mücadelesi
XXI.	Onbirinci ve Onikinci Asırlarda Hıristiyan Derebeylikleri
XXII.	Büyük Selçuklu İmparatorluğu
XXIII.	Haçlılar Seferleri
XXIV.	Karahata Devleti
XXV.	Harzemşahlar Devleti
XXVI.	Türk-Moğol İmparatorluğu
XXVII.	Mısır-Suriye Türk Devletleri
XXVIII.	Ortazamanda Anadolu Türk Devletleri
XXIX.	Ortazamanda Hint Alemi
XXX.	Müslüman Türkler İdaesinde Hint
XXXI.	Timur İmparatorluğu
XXXII.	Hindistan'da Babür İmparatorluğu
XXXIII.	Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi

1938 Lise Tarih programı (Kültür Bakanlığı 1938: 25-39) 1927 Lise Tarih programı ile benzerlik göstermektedir. Bu programda Lise I. ve Lise II. sınıf konuları ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bu iki sınıf konuları arasında II. sınıf Türk-Moğol İmparatorluğu konusu doğrudan Türk-Rus ilişkileri ile ilgilidir.

Lise III. sınıf konuları Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti ağırlıklıdır. Burada Osmanlı Devleti döneminde yaşanan Tür-Rus ilişkileri konularında yer bulmuştur. Ancak III. sınıf konuları geçmiş dönem programları şeklindedir.

1952 Lise Tarih Programında yer alan konuların sınıflara göre dağılımı şöyledir:

SINIF I	SINIF II	SINIF III	SINIF IV (Edebiyat Kolu)
İlk Çağ Tarihi	Orta Çağ Tarihi	Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi	Yeni ve Yakın Çağlar Tarihinden Seçilmiş Sosyal ve Siyasal Meseleler.
I Tarih Öncesi Devirleri, Tarih Devirleri	Beşinci Yüzyıldan Sekizinci Yüzyıla Kadar Avrupa ve Yakın Doğu Tarihine Genel Bir Bakış	XV. Yüzyılın Son Yarısında Osmanlı İmparatorluğu	
II. Türklerin Anayurdu ve Göçler	Türkler	XV. Yüzyılda Avrupa	
III. Ön Asya ve Mısır	İslam Tarihi	XVI. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)	
IV. Ege Bölgesi	Büyük Müslüman Türk Devletleri	XVII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)	
V.Roma Tarihi	Sekizinci Yüzyıldan Onüçüncü Yüzyıla Kadar Avrupa	XVIII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)	
VI.	Türkiye		
VII.	Haçlı Seferleri, Sebep ve Neticeleri		
VIII.	Mısır ve Suriye’de Kurulan Türk Devletleri		
IX.	Türk—Moğol ve Timur İmparatorluğu		
X	Osmanlı Devletinin Kuruluşu		
XI.	Ondördüncü Yüzyıla Kadar Avrupa (Siyasal, Sosyal Duruma Genel Bir Bakış)		
XII.	Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi		

1952 programı (Koçak 1998: 92) önceki dönem programlarından farklılık göstermektedir. Bu programda programa IV. Sınıf da eklenmiştir. Konular bölünmüştür.

II. sınıf konuları ağırlığını korumuştur. II. sınıfta Türk-Moğol ve Timur İmparatorluğu konuları birleşmiştir. Bu konu içerisinde Türk-Rus ilişkileri gündemi de yer bulmuştur.

III. sınıf konuları Osmanlı Devleti dönemini kapsamaktadır. II. sınıf konuları arasında da Osmanlı Devleti dönemi konuları da vardır. Ancak bu konular içerisinde Türk-Rus ilişkileri yer almaz. Lise IV. Sınıf konuları da III. sınıf konularının tekrar ele alınmış biçimindedir. Burada da Türk-Rus ilişkileri konusu anlatımlarda bulunmaktadır.

1956 Lise Tarih Programında yer alan konuların sınıflara göre dağılımı şöyledir:

I.SINIF	II. SINIF	III. SINIF (Edebiyat Kolu)	III. SINIF (Fen Kolu)
	Orta Çağ Tarihi	Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi	Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi
İlk Çağ Tarihi	Beşinci Yüzyıldan		
I. Tarih Öncesi Devirleri, Tarih Devirleri	Sekizinci yüzyıla Kadar Avrupa ve Yakın Doğu Tarihine Genel Bir Bakış	XV. Yüzyılın Son Yarısında Osmanlı İmparatorluğu	XV. Yüzyılın Son Yarısında Osmanlı İmparatorluğu
II. Türklerin Anayurdu ve Göçleri	Türkler	XV. Yüzyılda Avrupa	XVI. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)
III. Ön Asya ve Mısır	İslam Tarihi	XVI. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)	XVII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu)
IV. Ege Bölgesi	Büyük Müslüman Türk Devletleri	XVII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa).	XVIII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ABD. ve Avrupa)
V.Roma Tarihi	Sekizinci Yüzyıldan Onüçüncü Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihine Genel Bir Bakış	XVIII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)	XIX. ve XX. Yüzyıllar (Osmanlı İmparatorluğu Avrupa, ABD Hindistan, Çin ve Japonya)
VI. Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı tarihi	Türkiye	XIX. ve XX. Yüzyıllar (Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ABD. Hindistan, Çin ve Japonya)	Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi
VII.	Mısır ve Suriye'de Kurulan Türk Devletleri	Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi	
VIII.	Türk- -Moğol ve Timur İmparatorluğu		

IX.	Osmanlı Devletinin Kuruluşu
X.	Ondördüncü Yüzyılda Avrupa (Siyasal, sosyal durumuna genel bir bakış)
XI.	Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi.

1956 programı (Maarif Vekaleti 1956: 13-29) 1952 programından farklıdır. 1952 programındaki IV. Sınıf kaldırılmıştır. Bunun yerine programda III. sınıfta Fen ve Edebiyat şubeleri birbirinden ayrılmıştır. Konular da biraz daha günümüze taşınmıştır. II. sınıf konuları ağırlıktadır. Ancak bu dönem programında da III. sınıf konularında genişleme görülmektedir. Türk-Rus ilişkileri kapsamında konu önceki dönem programı ile aynıdır. Ancak bu programda XIX. ve XX. Yüzyıl konuları daha geniş ele alınmaktadır.

1958 Lise Tarih Programında yer alan konuların sınıflara göre dağılımı şöyledir:

I. SINIF	II. SINIF (Fen ve Edebiyat Kolları İçin)	III. SINIF (Edebiyat Kolu)	III: SINIF (Fen Kolu)
İlk Çağ Tarihi I.Tarih Öncesi Devirleri, Tarih Devirleri	Orta Çağ Tarihi Beşinci Yüzyıldan Sekizinci Yüzyıla Kadar Avrupa ve Yakın Doğu Tarihine Genel Bir Bakış	Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi XV. Yüzyılın Son Yarısında Osmanlı İmparatorluğu	Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi XV. Yüzyılın Son Yarısında Osmanlı İmparatorluğu
II. Türklerin Anayurdu ve Göçleri	Türkler	XV. Yüzyılda Avrupa	XVI. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)

III. Ön Asya ve Mısır	İslam Tarihi	XVI. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)	XVII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu)
IV. Ege Bölgesi	Büyük Müslüman Türk Devletleri	XVII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa)	XVIII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu ABD ve Avrupa)
V.Roma Tarihi	Sekizinci Yüzyıldan Onüçüncü Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihine Genel Bir Bakış	XVIII. Yüzyıl (Osmanlı İmparatorluğu, Amerika ve Avrupa)	XIX. ve XX. Yüzyıllar (Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa, ABD, Hindistan, Çin ve Japonya)
VI Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi	Türkiye Tarihi	XIV. ve XX. Yüzyıllar (Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa, ABD, Hindistan, Çin ve Japonya)	Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi
VII.	Mısır ve Suriye’de Kurulan Türk Devletleri	Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılabı Tarihi	
VIII.	Türk – Moğol ve Timur İmparatorluğu		
IX.	Osmanlı Devletinin Kuruluşu		
X.	Ondördüncü Yüzyılda Avrupa (Siyasal, sosyal duruma genel bir bakış)		
XI.	Türkiye Cumhuriyeti İnkılabı Tarihi		

1958 programı (Koçak 1998: 94) Türk-Rus ilişkileri açısından bakıldığında bir önceki 1952 Lise Tarih programı ile benzerlik içerisindedir. Türk Devlet ve toplulukları

ile olan ilişkiler ve Osmanlı Devleti dönemi Türk-Rus ilişkileri hemen hemen aynı biçimdedir. Ayrıca III. sınıf konuları içerisinde XIX. ve XX. Yüzyıl konuları da dahil edilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti İnkılabı konularının anlatım önceki dönemler gibidir.

1974 Lise Müfredat Programında yer alan ünitelerin sınıflara göre dağılımı şöyledir:

IX. Sınıf	X.Sınıf	X.Sınıf
I.Tarih Öncesi Devirlerde ve İlk Çağlarda Anadolu Kültür ve Uygarlıkları	Tanzimat Devri (1839- 1856)	Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi II. Sınıf konularına kısaca genel bir bakış Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918 ve Uygulaması
II. Müslümanlıktan Önceki Türk Kültür ve Uygarlıklarına Genel Bir Bakış	Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Devri	Savunma Hareketleri
III. İslam Dininin Yayılışında ve İslam Uygarlığının Doğuşunda Türklerin Rolü	II. Abdülhamit Devri	Kongreler
IV. Anadolu'da Türkler ve Türkiye Tarihi	Milliyetçilik	Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması ve Yeni Türk devletinin Doğması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kurulması İtilaf Devletlerinin Baskısının Artması ve Türk Vatanını Paylaşmaya Kalkışmaları
V. Osmanlı Devleti ve Uygarlığı	İkinci Meşrutiyet ve Sonrası	Yeni Türk Milletinin İlk Anayasası
VI. Fransa İhtilalinin Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri		Kazanılan Zaferlerin Yabancı Devletlerle Olan İlişkiler Üzerindeki Etkileri
VII.		Sakarya Savaşı
VIII.		

IX.	Sakarya Zaferinin Sonuçları ve Yeni Türkiye Hükümetinin Dış Siyasetine Etkisi
X.	Büyük Taarruz ve Kesin Zafer
XI.	Mudanya Mütarekesi, Sonrası ve Saltanatın Kaldırılması
XII.	Cumhuriyetin İlanı
XIII.	Halifeliğin Kaldırılması ve Laikliğe Yöneliş
XIV.	Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cereyanlar
XV.	Hukuk ve Diğer Alanlarda Devrimler
XVI.	Ekonomik ve Mali Durum
XVII.	Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti
XVIII.	Atatürk'ün Ölümü ve İkinci Cumhurbaşkanı Seçimi ve Sonrası
XIX.	Türkiye Demokrasi Hareketlerinin Gelişmesi, İç ve Dış Siyaset Seçimler ve İktidar Değişmesi
XX.	1961 Anayasasının Kabulünden Sonra Türkiye ve Kalkınma Hareketleri.

1974 Lise Tarih programı (Tebliğler Dergisi C.: 38 S.: 1824) önceki döneme göre farklılık göstermektedir. Lise I. sınıf konuları daraltılmıştır. Ayrıca bu konular içerisinde Osmanlı Devleti konuları da dahil edilmiştir. Ayrıca Lise II. sınıf konuları dönem olarak genişletilmiştir. Lise II. sınıf konuları II. Meşrutiyete kadar getirilmiştir.

1974 programında ayrıca Lise III. sınıf konuları ağırlık olarak artmıştır. Bu artış özellikle Türkiye Cumhuriyeti konularındadır. Türk-Rus ilişkileri bu noktada Lise II. sınıf konuları kapsamındadır.

1976 Lise Tarih Programı şöyledir:

I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf
I. Tarih Konusu, Önemi, Tarih Öncesi ve Tarihi Çağların Başlangıcı (Kısa Olarak Verilecektir)	İslamiyet	Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi Tarihi
II. Eski Ön Asya Medeniyeti (Kısa Olarak Verilecektir)	Türk- İslam Devletleri	Yeni ve Yakın Çağlarda Batı Dünyası (Kısa Olarak Verilecektir)
III. Adalar Denizi Medeniyeti (Kısa Olarak Verilecektir)	Türk- İslam Kültür ve Teşkilatı	Osmanlı Çağı Türk Medeniyeti
IV. Türk Tarihi ve Kültürü	Batı Orta Çağı (Kısa Olarak Verilecektir)	Bugünkü Türk Dünyası

1976 Lise Tarih programında (Tebliğler Dergisi C.: 39 S.: 1900) Türk-Rus ilişkileri konusu Lise II. sınıf konusu içerisinde “Türk-İslam Devletleri” konusu içerisinde yer bulmuştur. Bunun yanında Osmanlı Devleti dönemi Türk-Rus ilişkileri konusu da önceki dönemler gibi III. sınıf konuları içerisinde. Ancak bu programda üniteler olarak verilmiş ve konular ünite içerisine dahil edilmiştir. 1976 programında önceki programlardan farklı olarak III. Sınıf konuları arasında “Bugünkü Türk Dünyası” ünitesi bulunmaktadır. Bu ünite içerik olarak Türk-Rus ilişkilerinin incelenebileceği özelliktedir. Bu ünite ile Osmanlı Devleti dışındaki Türk devlet ve topluluklarının Ruslar ile olan ilişkilerini izleyebilmek mümkündür. Ayrıca bu üniteden sonra ders kitaplarının sonuna haritalar konmaya başlanmıştır. Ancak bu haritaların neredeyse tamamı kalite yönünden iyi değildir. Birçoğu birbirinin tekrarı olmuştur.

1983 Lise Tarih Programı

I.Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf
I.ÜNİTE: Tarihe Giriş	Türklerin İslamiyet’e Girişleri ve İlk Türk- İslam Devletleri	Osmanlı İmparatorluğu (XVII. Yüzyıla Kadar)
II. ÜNİTE: Türklerin Anayurdu (İlk Yurdu) ve Göçler	Orta Çağda Avrupa	XV. ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa

III. ÜNİTE Asya ve Mısır'da Kurulan İlk medeniyetler	Türkiye Tarihi	XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa
IV. ÜNİTE: Ege ve Roma Medeniyetleri	Orta Asya ve Yakın Doğuda Kurulan Diğer Devletler	XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa
V. ÜNİTE: İslamiyet'ten Önce Kurulan Türk Devletleri	Osmanlı Devleti (Kuruluşun Fatih Dönemine kadar)	II. Dünya Savaşı
VI. ÜNİTE: İslamiyet'ten Önce Kurulan Türk Devletlerinde Kültür ve medeniyet		
VII. ÜNİTE: İslam Tarihi		

1983 Lise Tarih programı (Tebliğler Dergisi C.: 46 S.: 2146) incelenen dönem içerisindeki en son programdır. Bu program içerisinde Türk-Rus ilişkileri gündemi yer almaktadır. Çok az bir oranda Lise I. sınıf programında yer alır. Bunun yanında Türk Devlet ve toplulukları ile olan Türk-Rus ilişkileri dönemi Lise II. sınıf konuları içerisinde yer almaktadır. Lise III. sınıf konuları da Osmanlı Devleti dönemi Türk-Rus ilişkileri konularını kapsamaktadır. 1983 programında "II. Dünya Savaşı" verilmiştir. Bu ünite içinde Ruslar ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Ünite içinde konular savaş etrafında dönmüştür. Türk-Rus ilişkileri konular içinde merkezde olmasa da bulunmaktadır; ancak kapsamlıdır. Program içinde böyle bir ünite olması oldukça yerinde olmuştur. Hem konular daha geniş bir zaman dilimine taşınmış hem de incelen konu ile ilgili daha fazla bilgi elde etmek olanağı doğmuştur.

7.6. Türk-Rus İlişkileri Çerçevesinde İncelenen Ders Kitapları

Tarih ders kitaplarında Türk-Rus ilişkileri konusu ele alınırken birçok ders kitabından yararlanılmıştır. Bu ders kitapları yolu ile yaşanan olayların ders kitaplarına nasıl girdiği ve öğrencilere nasıl anlatılmaya çalışıldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Burada yararlanılan ders kitapları belli başlıklar altında toplanabilir. İncelen ders kitapları Osmanlı Tarihi 1, Osmanlı Tarihi 2, Tarih 1 (kısmen), Tarih 2, Tarih 3, Tarih 4 (kısmen) ders kitaplarıdır. Bunun dışında önceki dönemlerde benzer içerikte olan Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, Orta Çağ Tarihi ders kitapları da incelenmiştir. İnkılap Tarihi ders kitapları da incelenmiş fakat çalışmaya dahil edilmemiştir.

Kullanılan bu ders kitaplarında ilişkilerin gelişimi izlenmeye çalışılmıştır. Ortaöğretimde kullanılan öteki ders kitapları da vardır. Ancak bu ders kitapları konuyu tek yönlü ele aldıkları ve uzun süreli incelemeye elverişli olmadıkları için çalışmaya katılmamıştır. Burada öncelikli olarak konunun incelemesini sağlayıcı olması ve çalışmanın kapsamının dışına çıkılmamasına özen gösterilmiştir.

İncelenen ders yapıtlarının adları tekrar olmaması için evren ve örneklem başlığında verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması ve verilerin değerlendirilmesi aşamasında yapılmış olan çalışmalar üzerine bilgi verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

Araştırmada 1924-2000 yılları arasında Türkiye’de liselerde okutulan Tarih ders kitapları incelenmiştir. Türkler ve Ruslar arasında yaşanan gelişmelerin Tarih ders kitaplarına yansımaları ve ders kitaplarındaki Türk-Rus ilişkilerinin ele alınış biçimi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu nedenle araştırmada tarama modeli kullanılmıştır.

Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar 2005: 77). Bu doğrultu göz önünde bulundurulduğunda araştırma için en uygun model tarama modelidir.

Tarih ders kitapları belirli ölçütler doğrultusunda taranmıştır. Ortaya çıkan bulgular da tarama modelinin ekseninde analiz edilerek yorumlanmıştır. Ayrıca bulguları ve dayanak noktalarını daha derinlemesine ele alabilmek için ders kitaplarında kullanılan yardımcı materyaller de incelemeye katılarak desteklenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmada 1924–2000 yılları arasında ders kitaplarındaki Türk-Rus ilişkileri ortaya atılan hipotezler ekseninde incelenmiştir. Genel olarak Türk-Rus konuları, ders kitaplarında incelemenin ana noktasını oluşturmaktadır.

Araştırmada, gündem kapsamında yer alan lise tarih ders kitapları incelenmiştir. İlk dönemlerden başlanarak günümüze kadar geçen süreç içinde okutulan ders kitapları taranmıştır. Araştırmaya katılan kitaplar belirlenirken liselerde en çok okutulanlar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca Talim Terbiye Kurulu'ndan onay almış, müfredat programı değişikliklerini gösteren, danışman tarafından uygun bulunan kitaplar incelenmiştir. Gündemin izlenebileceği ders kitaplarına öncelik verilmiştir. Örneklem belirlenmesinde ders kitabının içeriği, kullanım süresi, basımı, basım tarihi, gündem ile olan ilişkisi ve yazarları göz önünde bulundurulmuştur.

Türk-Rus ilişkilerinin ders kitaplarındaki gelişimini araştırmak üzere taranan tüm kitapların adları Ek 1'dedir. Araştırmada doğrudan ele alınıp incelenen ders kitapları şunlardır:

1. AKŞİT, Niyazi, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1951.
2. AKŞİT, Niyazi, **Tarih 4**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1952.
3. AKŞİT, Niyazi, **Tarih 2**, İstanbul: Yükselen Matbaası, 1973.
4. AKŞİT, Niyazi, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1988.
5. ARABACI, Caner, **Tarih 2**, Konya Merhaba Ofset, 1995.
6. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 2**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1952.
7. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953.
8. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 2**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956.
9. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956.

10. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Bayrak Basımevi, 1991.
11. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Özal Matbaası, 1991.
12. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası, 1997.
13. DİKMEN, S. ve K. KOÇAK, **Tarih Lise 2**, Ankara: Evren Ofset, 1991.
14. DİKMEN, S. ve K. KOÇAK, **Tarih Lise 3**, Ankara: Evren Ofset, 1991.
15. ERGEZER, Nevin, **Tarih Lise 2**, Ankara: Ocak Yayınları, 1995.
16. ERGEZER, Nevin, **Tarih Lise 2**, Ankara Tuna Matbaası, 1995.
17. GÜNALTAY, Şemsettin, **Tarih Lise 2**, Ankara: Maarif Matbaası, 1941.
18. GÜNALTAY, Şemsettin, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Ankara: Maarif Matbaası, 1941.
19. İNAL, E. ve N. ORMANCI, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Ders Kitapları Limited Şirketi 1951.
20. İNAL, E. ve N. ORMANCI, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ders Kitapları Limited Şirketi, 1952.
21. KALAYCI, Şenol, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Uygun Basım, 1996.
22. KALAYCI, Şenol, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Metinler Matbaası, 1998.
23. KARA, Kemal, **Tarih 1**, İstanbul: Önde Yayıncılık, 1998.
24. KARA, Kemal, **Tarih 2**, İstanbul: Önde Yayıncılık, 1995.
25. KOPRAMAN, K.Y., B. YEDİYILDIZ, Y. ALPASLAN, **Tarih Lise 2**, Ankara: TTK Basımevi, 1994.
26. KÖYMEN, M.A., B. ÖZEL, İ. ATNUR, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Emek Matbaası, 1990.
27. KÖYMEN, M.A., M. ÖZGEDİK, M. ÖZ, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülke Yayınları, 1996.
28. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1942.
29. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1942.

30. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.
31. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, 1945.
32. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, Milli Eğitim Basımevi, 1948.
33. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, 1948.
34. MEB (KOMİSYON), **Tarih 1**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
35. MEB (KOMİSYON), **Tarih 2**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
36. MERÇİL, E., İ. MİROĞLU, Y. HALAÇOĞLU, **Tarih Lise 2**, Eskişehir: Altın Kitaplar, 1992.
37. MERÇİL, E., İ. MİROĞLU, Y. HALAÇOĞLU, **Tarih Lise 2**, Eskişehir: Etam Matbaası, 1993.
38. MİROĞLU, İ. ve Y. Halaçoğlu, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1990.
39. MUMCU, Ahmet, **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1992.
40. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1951.
41. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1952.
42. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1975.
43. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım, 1987.
44. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1987.
45. ÖZTUNA, Yılmaz, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Devlet Kitapları, 1976.
46. REŞİT, Ahmet, **Tarih-i Osmanî**, İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası, 1328.
47. ŞAHİN, Tahir Erdoğan, **Tarih Lise 2**, Ankara: Özgün Matbaası, 1995.
48. ŞEREF, Abdurrahman, **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul: Karabet Matbaası, 1315.
49. ŞEREF, Abdurrahman, **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul: Karabet Matbaası, 1318.
50. ŞİRİN, Veli, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Kaya Matbaası, 1994.

51. ŞİRİN, Veli, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Kaya Matbaası, 1996.
52. TURHAL, Yüksel, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Eğitim Web Ofset, 1990.
53. UĞURLU, N. ve E. BALCI, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Gözlem Matbaası, 1989.
54. UĞURLU, N. ve E. BALCI, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1992.
55. YILDIZ, H.D., C. ALPTEKİN, İ. ŞAHİN, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Milsan Tesisleri, 1990.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmaya başlamadan önce alan taraması yapılmıştır. Sonrasında Türk-Rus ilişkilerini ele alan tarih ders kitapları bulunmuştur. Kitaplar okunduktan sonra gerekli görülen noktalar alınmıştır. Yapılan araştırma daha çok tartışma odaklı olduğundan ilk olarak Türkler ve Ruslar arasında yaşanan siyasal olayların genel bir gelişimi çıkartılmıştır.

İkinci olarak araştırmaya dayanak olması ve çalışmaya yön vermesi için tarih alanının, ders kitabının tanımları ve önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Milli Eğitimin amaçları, Tarih öğretiminin amaçları aktarılmıştır. Sonrasında Tarih programları incelenmiştir. Programlarda asıl gözetilen Türk-Rus ilişkilerini ele alan konuların değişimi ve gelişimidir.

Araştırma, Türk-Rus siyasal gelişmeleri ve ders kitapları yönünden ele alındıktan sonra ders kitaplarındaki gündem ile ilgili olan konular çıkartılmış ve bunlar hipotezler doğrultusunda incelenmiştir.

Ders kitaplarındaki incelenen konu ile ilgili bulgular incelenirken benzer çalışmalar da göz önünde tutulmuştur. Daha öncesinde ortaya çıkan bulgu ve bilgiler ders kitaplarındaki araştırma konusu yorumlanırken göz önünde bulundurulmuştur.

2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu

Konu ile ilgili olan ana kaynaklar ve ders kitapları saptandıktan sonra gerekli görülen bilgiler araştırmanın kapsamında ele alınmıştır. Bulgular siyasal olaylar ile karşılaştırılarak önce güvenilirlik ortaya konulmuştur. Belirlenen bilgi ve bulgular çalışmanın başında açıklanan dayanak noktaları ve ölçütler doğrultusunda karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Araştırmanın güvenilirliği için ilk olarak ders kitaplarındaki bilgilerin kontrolü yapılmış, kitapların Talim Terbiye Kurulu'ndan onay almış olmasına bakılmış, danışman tarafından gözden geçirilmesi yapılmış ve incelenen konunun tümünü kapsamına bakılmıştır.

Değerlendirme yapılırken öncelikli olarak ders kitapları bilgi güvenilirliği, yazarların anlatıma etkisi ve ders kitaplarındaki incelenen konunun ele alınış biçimleri doğrultusunda yorumlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3. Tarih Ders Kitaplarında Türk-Rus İlişkileri Konusunun Ele Alınışı

Bu başlık ile ders kitaplarında Osmanlı Devleti dışındaki ve Osmanlı Devleti döneminde yaşanan Türk-Rus ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca lise tarih ders kitaplarında konu ile ilgili olarak materyal incelemesi yapılmıştır.

3.1. Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti Dışındaki Türk-Rus İlişkileri (XIII. yy.-XIX. yy.)

3.1.1. Altın Orda Devleti

Altın Orda konusu Türk-Rus ilişkilerinde başlangıçta son derece önemlidir. Rusya'nın siyasal arenaya çıkması sürecinde Altın Orda Devleti'nin yıkılması bir dönüm noktasıdır. Altın Orda Devleti yıkıldıktan sonra Rusya, büyük bir güç durumuna gelmiş, önce bölgesinde sonra da tüm dünyada oldukça önemli bir konuma yükselmiştir.

Tarih ders kitaplarında bu devletin adı kimi zaman Altın Ordu olarak da yer almaktadır. Ancak son zamanlarda Altın Orda kullanımı daha yaygın biçime gelmiştir. Onun için anlatım sırasında Altın Orda adı kullanılmıştır. Bunu yanında doğrudan yapılan alıntılar içinde ders kitaplarının kullandığı biçim olduğu gibi yer almaktadır.

Ders kitaplarında Türk-Rus ilişkilerini incelerken gündeme -ilk gündem olarak- Altın Orda Devleti ele alınarak başlandı. Bazı ders kitapları Altın Orda konusuna yer vermemiştir (Oktay 1975; Öztuna 1976). Bazı ders kitaplarında da konu kısaca anlatılmaktadır (Mansel-Baysun ve Karal 1942; Oktay 1951; Merçil 1992; Ergezer

1995; Köymen 1996). Bu konu ders kitaplarında “Türk Dünyası Ünitesi” içerisinde aktarılmaktadır.

Ders kitapları ilk olarak Rusya’nın bulunduğu bölgeyi anlatarak konuya giriş yapmışlardır. Emin Oktay’ın tarih ders kitabında “Bugünkü Rusya’nın bulunduğu Doğu Avrupa’daki devletler ise Litvanya, Moskova, Novgorod Büyük Dükalıkları ile bir Türk-Moğol İmparatorluğu olan Altın Orda (Kıpçak) İmparatorluğu vardı” (Oktay 1951: 272) şeklindedir.

Altın Orda Devleti konusu içinde Rusya’nın nasıl oluştuğu da anlatılmaktadır. Başka bir ders kitabında ise “IX. yüzyılda rivayete göre kargaşalık içinde bulunan İslavların İskandinavyalı Normanları yurtlarına davet etmeleri üzerine, Normanlardan Rurik kardeşler beraberlerinde bulunan Rhos adını taşıyan adamlarıyla birlikte bugünkü Rusya’ya geldiler. Kısa bir zamanda İslavlar üzerinde hakim olarak onları teşkilatlandırdılar” (Atsız-Oran 1956: 105-106) denmektedir.

Bir başka tarih ders kitabında ise Rusların kim oldukları ile ilgili benzer biçimde bilgi verilmektedir. “Avrupa’nın doğusunda bir Rus Devleti’nin kuruluşu IX. asrın ikinci yarısında görülen bir olaydır. Rus Devleti’ni, İskandinavyalılar kurmuştur. Novgorod tarafında oturan Slavlar, denildiğine göre İskandinavyalıları çağırmışlar; bu davete Rurik ile kardeşleri koşmuştu. Onlarla gelenler Rhos adını taşıdıkları için kendilerine bağlananlara da bu ad verilmiştir” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 85). Yine aynı ders kitabında Ruslarla Altın Orda Devleti arasındaki ilişki şöyle verilmiştir: “Altınordu Devleti Ruslar üzerinde baskı yapıyor, vergi alıyordu” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 130).

Aynı yazar grubunun yazdığı Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi adlı ders kitabında başka bir bilgi şöyledir: “Rusya henüz bir politika varlığı gösteremiyor. Asrın sonlarına doğru Moskova nüve olmak üzere Rus Devleti kuvvetlenmek üzeredir. Bu devletin

amacı Rus idaresinde olmayan toprakları alarak Rus birliğini tamamlamaktır” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 38).

Ders kitapları bu konuları ele alırken genel birlikteliği yakalayamamışlardır. Aslında konunun ana noktaları doğru olarak ele alınmış; fakat bazı noktalarda ders kitaplarında ortak bir kurgu oluşturulamamıştır. MEB’in yayınladığı (1993: 119) Tarih 1* ders kitabında Altın Orda Devleti’nin kuruluş tarihi 1227 olarak gösterilirken, Kemal Kara’nın Tarih 1 kitabında (1998: 179) 1241 olarak görülmektedir. Ders kitaplarında bu yönde Altın Orda Devleti’nin kuruluşu konusunda ortak bir tarih birliği yoktur.

Birçok ders kitabında “Doğu Avrupa’da Gelişmeler” adı altında ilk dönem Ruslar ve Altın Orda Devleti ile ilgili bilgiler vardır. “Rusya o dönemde Avrupa Devleti dahi sayılmıyordu. Bir kara devleti durumundaydı. Lehistan’la Kırım’ın tehdidi altında bulunuyordu” (Deliorman 1996: 41).

Oktay’ın ders kitabında ilk dönem Ruslar ve Altın Orda Devleti dönemini kapsayan şöyle bir bilgi bulunmaktadır: “XV. yüzyılın sonlarında Doğu Avrupa’da şimdiki Rusya’nın yerinde Moskof (Moskova) Prensi vardı. Moskof prensleri bu yüzyılın sonlarında Çar III. İvan’ın çalışmaları sonunda Altınordu Devleti’nin parçalanmasıyla kurulan hanlıklardan bazılarını kendilerine bağlayarak bugünkü Rusya’nın temelini atmışlardı” (Oktay 1975: 50).

Altın Orda konusunun anlatımına bakıldığında ders kitaplarında verilen bilgilerin ana hatlarının doğru olduğu fakat içerik kısmında bir kısım farklılıkların olduğu görülmektedir. Konu aktarılırken giriş olarak Cengiz Han’dan sonra ülkenin bölündüğü ve Cengiz Han’ın oğullarından Cuci’ye Altın Orda topraklarının düştüğü, bu toprakların

* Bu eser bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyonunda bulunan isimler şunlardır. Koordinatör Kazım Yaşar Koprıman, Komisyon Başkanı Bahaeddin Yediyıldız, Tarih Öğretmeni Yurdağül Alpaslan, Ayrıca H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rıfat Önsoy, Rıfat Turgut. Aynı Komisyon Tarih II ders kitabının hazırlanmasında da görev almıştır.

da oğulları arasında bölüşüldüğü anlatılmaktadır. Bu paylaşımından sonra Batu Han'ın güçlü bir devlet kurduğu anlatılmaktadır. Ancak oğulları üzerinde, verilen adlarda ve aldıkları arazilerde ders kitaplarının anlatımında bir birliktelik bulunmamaktadır. Örneğin: “Bu büyük bölge, Cuci'nin dört oğlu arasında bölünmüştü. Ülkenin doğu kısmına Cuci'nin en büyük oğlu Orda; Kıpçak bölgesine ikinci oğlu Batu; İdil nehrinin orta ve kuzey kısmına üçüncü oğlu Tük Temur; Ural dağlarından başlayarak Güney Sibirya'ya kadar olan bölgeye de dördüncü oğlu Şıban sahip olmuşlardı” (MEB 1993: 119).

Kemal Kara'nın tarih ders kitabında ise aynı bilgi daha farklıdır. “Cuci, babasından önce ölünce, Kıpçak ili, çocukları arasında paylaştırıldı. Büyük oğlu Ak Orda, Hazar Denizi'nin batısını; ikinci oğlu Şeyban, Hazar Denizi'nin kuzeyini; üçüncü oğlu Kök Orda (Gök Orda) Sibirya taraflarını aldı. En küçük oğlu Batu Han, Volga'nın aşağı kısmında bulunan Saray şehrini Başkent yaparak Altın Orda Devleti'ni kurdu” (Kara 1998: 179).

Bilgilere bakıldığında çocuk adlarının birbirini tutmadığı görülmektedir. Bir başka farklılık ise oğulların sırasındadır. Birinde Batu Han ikinci oğuldur, ötekinde en küçük oğuldur. Ayrıca Cuci'nin oğullarına düşen topraklar da birbirini tutmamaktadır.

Kitapta bundan sonra anlatılan konular; Batu Han ve Berke Han dönemleridir. Devamında Özbek Han ve Canibek Han dönemleri gelir. Bundan sonra Altın Orda Devleti ile ilgili olarak anlatılan son hükümdar Toktamış Han dönemidir. Bazı kitaplarda ilgili hükümdarların zamanı uzunca anlatılırken çoğundaki bilgiler birkaç cümleyi geçmemektedir.

Şemsettin Günaltay'ın tarih ders kitabında ise Altın Orda Devleti ile ilgili Toktamış Han üzerine bilgiler şu şekilde yer almaktadır. “ Toktamış (1376-1391) Altın Ordu Devleti'nin vahdetini yeniden tesise muvaffak oldu (1380); Rusları mağlup ederek

1382’de Moskova’yı zaptetti. Fakat Timur ile mücadelesinde müteaddit mağlubiyetlere uğradı ve nihayet Litvanya prensine iltica ederek 1406’da orada öldü” (Günaltay 1941: 258).

Altın Orda Devleti, başlangıçta Moğol-Türk unsurlarını içeren bir yapıda olduğu ancak sonraki dönemlerde Altın Orda Devleti’nin tamamen Türkleştiği anlatılır. Kitaplarda genel olarak Berke Han döneminde Müslüman oldukları da anlatılmaktadır.

Altın Orda Devleti’nin Müslümanlaştığı dönemle ilgili bilgilerde farklılık yoktur. Ancak en güçlü hükümdar zamanları birbirine uymaz. “Özbek Han ve kardeşi Canibek Han devirleri, Altın Orda Devleti’nin hemen hemen en güçlü olduğu devirlerdir” (MEB 1993: 120). Başka bir kaynakta ise “Toktamış Han, Rusları yenilgiye uğrattı ve Altın Orda Devleti’ni önemli bir güç haline getirdi” (Kara 1998: 179) şeklinde bilgi verilerek devletin güçlü dönemi vurgulanmaktadır.

Altın Orda Devleti’nin yıkılması ile ilgili süreç ise genellikle iç çekişmelere bağlanır. Ancak en önemli etmen Timur’un Toktamış Han üzerine yaptığı savaştır. Bu savaş sonucunda Toktamış Han’ın yenilmesi, ülkesinin de bir süre sonra yıkılmasını beraberinde getirmiştir. Timur’un seferi sonucunda ülke hanlıklara bölünmüştür. Ancak ders kitaplarının çoğunluğu çıkan hanlıkların hepsini, bir bölümü de önemlilerini ders kitabı konularına katmışlardır.

“Altın Orda Devleti bir daha kendini toparlayamadı. Noyanlar kendi bölgelerinde hanlıklar kurmaya başladılar. Kırım, Kazan, Nogay, Özbek, Buhara, Hive, Hokand, Sibir (Küçüm), Kasım gibi hanlıklar ortaya çıktı” (MEB 1993: 179). Bir kısım kaynaklarda “Altın Orda’nın dağılmasından sonra Kırım, Kazan, Astırhan (Astrahan), Sabir ve Nogay hanlıkları ortaya çıktı” (Kara 1998: 179). Bu bilgilerde birkaç hanlık adının birbirini tutmadığı görülmektedir.

Kitaplarda genel olarak Altın Orda Devleti'nin başlangıçta bir Moğol Devleti olduğu (İçinde Türk unsurlar olmakla birlikte), zamanla Türkleştiği üzerinde sık sık durulur. Konu tarih ders kitaplarda daha çok bu açıdan önem kazanmıştır.

Kısacası Altın Orda Devleti ile ilgili verilen bilgilere bakıldığında Rusya'nın kuruluşunun verilmesi üzerine yazılan bilgiler düzensizdir. Bu bilgilerin ders kitaplarında benzer yönde ve daha çok araştırmaya dayanılarak verilmesinde yarar vardır. Tarih ders kitaplarında kimi zaman Altın Orda Devleti konusu ve Rusya'nın kurulması dönemleri birbiri içine girmiştir. Bu iki konunun birbirinden ayrılarak verilmesi daha yerinde olacaktır. İki konu birbirinden çok farklıdır. Konunun anlatımı sırasında yer ve kişi adlarının farklı farklı yazıldığı görülmektedir. Bu konuda daha özenli olmak ve genel bir birliktelik yakalamak gerekmektedir. Bu da üzerinde fazlasıyla durulması gereken önemli bir noktadır. Ayrıca yazarların bir bölümü konuyu anlatırken çok fazla kişi ve yer adı ile konuyu boğmuşlardır.

3.1.2. Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Hanlıkları

Altın Orda Devleti'nin parçalanmasından sonra Karadeniz'in kuzeyinde hanlık yönetimleri kurulmaya başlandı. Bu hanlıklar dönemi Türk tarihi ve Türk-Rus ilişkileri açısından son derece önemlidir. Çünkü bu sürecin sonunda artık bölgede en önemli güç Rusya olacaktır.

Hanlıklar dönemi, oradaki Türk unsurların bağımsız yönetildikleri son zamanlardır. Kendi aralarında bir birliktelik kuramadıkları için Rusya tarafından süreç içinde teker teker ele geçirilmişlerdir. Bu hanlıklar: Kırım, Ejderhan (Astrahan), Kazan, Kasım, Sibir (Küçüm) ve Nogay hanlıklarıdır. Ders kitaplarında bu hanlıklar Tarih I. sınıf kitaplarında "Türk Dünyası" ünitesinde ve "Timurlulardan Sonraki Siyasi Gelişmeler" başlığı altında anlatılmıştır.

Konu bir alt başlık olarak “Karadeniz’in Kuzeyindeki Siyasi Gelişmeler” konusu içinde ayrı ayrı incelenmiştir. İncelenen tarih ders kitaplarının en az yarısı konuya giriş olarak bu hanlıkların nasıl ortaya çıktıklarını kısaca anlatmışlar; geri kalanı da bu süreci bu kısımda hiç anlatmayıp “Kırım Hanlığı” alt başlığı içinde ele almıştır. Aslında konunun giriş kısmının üst başlık altında verilmesi öğrenciler için daha uygundur.

Tarih ders kitaplarında kurulan hanlıklar hakkında, nasıl kuruldukları ve hanlıkların kurucuları ve güçlü hükümdarları üzerine kısa bilgiler vardır. Son olarak da yıkılışları ve Ruslarla olan çekişmeleri anlatılmaktadır. Hanlıkların bazılarının kuruluş ve yıkılış tarihleri farklı verilmiştir. Örneğin Kemal Kara’nın Tarih 1 ders kitabında (1998), Kırım Hanlığı 1441–1783 yılları arasında hüküm sürerken; MEB’in Tarih 1 (1993) kitabında 1441–1784 olarak gösterilmiştir.

Benzer yönde MEB’in ders kitabında (1993), Küçüm Hanlığı’nın kuruluş tarihi verilmemiş, Nogay Hanlığı zamanı kuruluş ve yıkılış tarihleri de yüzyıl olarak gösterilmiştir. Aynı bilgiler Kemal Kara’nın Tarih 1 kitabında (1998), Küçüm Hanlığı’nın kuruluş tarihi 1563 olarak gösterilirken; Nogay Hanlığı kısmında bununla ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir. Ayrıca hanlıklar anlatılırken önemli olaylar ve hükümdarların yanına aşırıya kaçmadan tarihlendirmeler yapılmıştır.

Hanlıkların içinde üzerinde en çok durulan Kırım Hanlığı’dır. Bu hanlığın Osmanlı Devleti’ne bağlanması birçok tarih ders kitabında anlatılır. Yine kitaplarda Kırım Hanlığı’nın neden bu kadar önemli olduğu üzerinde de durulur. “Moskofların Volga Türk hanlıklarını istilası Sultan Süleyman devrine tesadüf ediyordu. İstanbul’daki Osmanlı imparatorundan, bu hanlık vasıtası ile yardım istedilse de müspet bir netice çıkmadı. Halbuki Şimal Türk hanlıklarını imha ile kuvveti artan Moskof Çarlığı, daha o zamanlar, Bizans’ın öcünü almayı ve İtil havzasından kovduğu gibi, Bosfor havalisinden de Türk ve müslüman hakimiyetini kaldırmayı düşünüyordu” (Günaltay 1941: 51).

Kırım Hanlığı'nın Türk-Rus ilişkilerindeki yeri çok önemlidir. Kırım'ın Ruslar eline geçmesi büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Açıklayıcı bir bilgi olarak Kırım halkının bir bölümünün Türkiye'ye geldiği bilgisine rastlanır. Örneğin “Kırım Hanlığı 1783'te Rusya tarafından ilhak edildi. Kırım halkının büyük bir bölümü Türkiye'ye göç etti. Türkiye'ye gelen Kırimlıların büyük bir bölümü Eskişehir yöresine yerleşti” (Kara 1998: 190) bilgisi aktarıldıktan sonra kitapta Türkiye'ye gelen Nogaylar hakkında da bilgi verilmektedir.

Aynı ders kitabı, hanlıkların tarihsel sürecini yıkılınca bırakmamış, günümüze kadar getirmiştir. “Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kırım'da kurulan Türk Devleti, kısa bir süre sonra Ruslar tarafından ortadan kaldırıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kırım Türkleri, Ruslar tarafından Sibiryaya sürüldüler. Günümüzde Kırım Türklerinin, Kırım'a geri dönme mücadeleleri devam etmektedir” (Kara 1998: 124).

Sokullu dönemi olayları içinde Don-Volga kanal projesi önemli bir yerdedir. “Sokullu idaresi devrinin umum Türk tarihi nokta-i nazarından en mühim vakıası, bu akıllı ve malumatlı vezirin, adeta istikbali keşfederek, Türk aleminin, Osmanlı Devleti için ne kadar büyük bir ehemmiyeti haiz olduğunu anlaması ve Moskof Çarlığının Türk ellerinde ilerlemesine mani olmak ve Türk alemi ile Osmanlı İmparatorluğu'nu bağlamak üzere ciddi bir tedbire tevessül etmesidir” (Günaltay 1941: 63).

Yine Sokullu dönemi bilgileri anlatılırken şu bilgilere yer verilir: “Sokullu, Osmanlı İmparatorluğu dışında kalan Türk alemi ile yakından ilgilendi. Kazan ve Ejderhan eyaletlerini alarak Orta Türkistan'a doğru ilerlemek, böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun içine Türk ırkından olan ve Türk dili konuşan büyük kütelleri katmak istedi. Kanal Osmanlı donanma ve askerinin Hazar Denizi dolayına gidebilmesini kolaylaştıracaktı. Sokullu bu işle gelişmekte olan Moskova Çarlığı'nı da zararsız bir duruma koyacaktı. Fakat Kırım Hanı'nın Türklerden kuşkulması bu büyük işin bırakılmasını neticelendirdi” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 55- 56).

Kanal açma girişimi ile ilgili olarak İnal ve Ormancı'nın ders kitabında da bilgiler şöyledir: “Sokullu Mehmet Paşa Don ve Volga nehirlerini bir kanal ile birleştirip Karadeniz'den Hazar Denizi'ne geçmek ve bu deniz çevresindeki Türk memleketleriyle temas ve münasebetler kurmak ve Rusların Asya içlerine doğru olan ilerlemelerini durdurmak, Kıpçak memleketlerini Osmanlı İmparatorluğu'na bağlamak gibi Türkçülük bakımından önemli bir siyaset güdüyordu” (İnal-Ormancı 1951: 45).

Caner Arabacı'nın ders kitabında kanal projesi ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: II. Selim'in bu doğrultudaki emrini Sokullu, savaş tecrübesi olmayan vezirlik rütbesine gelmemiş ikinci dereceden bir devlet adamı ile gerçekleştirmek istedi. Kırım Hanı, projeye yardım emrini görünüşte dinledi” (Arabacı 1995: 67).

Konular içinde Türk Tarihi açısından bir başka önemli bilgi de şudur: “Osmanlılar, 1569'da Don ile Volga nehirleri arasında bir kanal açma girişiminde bulundular. Kanalın açılmak istenmesindeki amaç, Orta Asya Türkleriyle bağlantı kurmak, Kazan ve Astarhan hanlıklarının kurtarılmasıydı. Ancak işin öneminin yeterince kavranamaması, Kırım hanının olumsuz tutumu yüzünden gerçekleştirilemedi” (Kara 1998: 191). Bu bilgi son derece önemlidir. Bazı kitaplarda bu bilgi bir alt başlık olarak da verilmektedir.

Don-Volga Kanal projesi Şirin'in ders kitabında da yer almıştır. Kanalın açılmasındaki nedenler ders kitabında şöyle aktarılır: “Hazar Denizi kıyılarından Rusların çıkarılması ve Türkistan'a doğru olan Rus istilasının durdurulması. Kafkasya'nın tamamen Osmanlı Devleti'ne ilhakı, dolayısı ile İran tehlikesinin kuzeyden halledilmesi. Rusların kuzeyden ve doğudan yaptıkları saldırıların önlenmesi ve Kırım'ın geleceğinin sağlanması...” (Şirin 1994: 44).

Tarih ders kitaplarında kanal projesinin uygulanamaması ile ilgili olarak birçok bilgi yer alır. “Kırım Hanının propagandaları sebebiyle işçi ve asker arasında hoşnutsuzluk başladı. Rus kazaklarının saldırısı ve kışın bastırması üzerine Kasım Bey, Azak’a döndü. Sokullu’yu çekemeyenlerin muhalefeti sebebiyle proje yüzüstü bırakıldı. Sokullu’nun ölümünden sonra tamamen terk edildi” (Kalaycı 1996: 45).

Kanalın açılmaması ile ilgili Deliorman’ın ders kitabında şöyle anlatılır: “Kırım Hanı da üzerindeki Osmanlı hakimiyetinin artacağını düşünerek projeyi engelledi. Hatta kanalları yıktırdı” (Köymen 1996: 48). Yazarın bu anlatımın arkasından getirdiği açıklama da şöyledir: “Türk dünyasının gelişme yönünü değiştirecek bu proje, gene Türklerin uzak görüşlülükten yoksun amaçlar gütmeleri sebebiyle uygulanamadı” (Köymen 1996: 48).

Tarih ders kitaplarında oldukça yer bulan kanal projesi ile ilgili olarak Merçil ise şu anlatımı yapar: “Ortaçağ sonlarında siyasi bakımdan parçalanmış bir durumda bulunan Rusya’nın birliği, Moskova Knezliği tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk defa Çar unvanını alan Korkunç İvan, Kazan ve Astrahan’ı ele geçirerek Ruslara Sibiryaya yolunu açmıştır. Orta Asya Türk hükümdarlarının da isteğiyle Osmanlılar, Volga (İdil) boyunun Rus istilasından kurtarılması için Don-Volga kanalının açılmasına teşebbüs etmişlerse de başarılı olamamışlardır (1569)” (Merçil 1992: 138).

Tarih ders kitaplarında kanalla ilgili ders kitabı yazarları da yorumlarını dile getirmişlerdir. “Kanuni’nin yeni yeni gelişmeye başlayan ve çevresindeki Türk hanlıklarını ortadan kaldırarak genişleyen Rusya üzerinde fazla durmaması, bu tehlikeyi başlangıçta önleyebilmesi kabilken bunu yapmaması veya yapamaması ince üstün siyasetindeki tek eleştiri konusu olabilir. Kanuni Avusturya’yı, Venedik’i İran’ı imparatorluk için tehlike olarak görmüş, uzaklardaki ufak Rusya’nın geleceğini hesaplayamamıştır” (Mumcu 1992: 35). Aynı yazarın kitabındaki bir başka açıklama ise şöyledir: “Rus Çarlığı günden güne güçleniyordu. Ruslar, Roma ve Bizans

İmparatorluklarına sahip çıkıyorlar ve Moskova'yı Üçüncü Roma ilan ediyorlardı” (Mumcu 1992: 37).

Yine Don-Volga kanal projesi ile ilgili olarak başka bir ders kitabı şu bilgileri verir: “Sokulu Mehmet Paşa, Doğu Avrupa Türkleri ile Kafkasya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlamak istiyordu. Ayrıca Altınordu Devleti'nin parçalanmasından sonra ortaya çıkan Kazan ve Ejder hanlıklarını Osmanlı egemenliği altına alarak Türkistan'a kadar ilerlemek istiyordu. Bu sırada Ruslar bu hanlıkları nüfuzları altına almışlardı” (Uğurlu-Balcı 1991: 73).

Hanlıkların hepsine Rusya tarafından son verilmiştir. Tarih ders kitaplarında bu durum ile ilgili bilgiler her hanlığın sonunda kısa olarak verilmektedir. Ayrıca bir kaç tarih ders kitaplarında buradaki halkların zorla Hıristiyanlaştırıldığına dair bilgiler vardır. “Kasım Hanlığı, Rus valiler tarafından denetlenerek 1681'e kadar varlığını korumuştur. Bu hanlığın son dönemlerinde halk, zorla Hıristiyanlaştırılmak yoluyla Ruslaştırılmaya çalışılmıştır” (MEB 1993: 125).

Kısacası bu konunun anlatımı sırasında bölgede birçok hanlık bulunmasına karşın özellikle Kırım Hanlığı üzerinde durulması konuyu askıda bırakmıştır. Kırım Hanlığı dışındaki öteki hanlıkların da üzerinde biraz daha durulmalıdır. Çünkü Kırım Hanlığı'nın anlatımı ötekilerini gölgede bırakmıştır. Öteki hanlıklar yok gibidir.

Bir başka dikkat çeken durum da Kırım Hanlığı ve öteki hanlıkların anlatımı yapılırken konular anlatılması gereken alanının dışına taşmıştır. Hatta günümüze kadar anlatımların sürüklendiği görülmektedir. Bu konuda titizlik göstermek gerekmektedir.

Bu konu içinde özellikle üzerinde durulan bir nokta ise Don-Volga kanal projesidir. Konu anlatılırken kimi ders kitabı yazarları kanalı günümüz perspektifinden

bakarak yorumlamışlardır. Bu durum olanı olduğu gibi anlatma ile oldukça ters düşmektedir. Kötü niyetli olmasa da anlatımı bulanıklaştırma tehlikesini doğurmaktadır.

Kanal açma girişimi ile ilgili olarak getirilebilecek başka bir eleştiri de bu girişimden beklenen hedeflerin çok fazla olmasıdır. Sanki kanal açılabilseydi Rusya Devleti olmayacaktı gibi bir izlenimi doğurmaktadır. Bu hedefler ders kitaplarında yer almıştır. Ancak daha uygun ölçüde verilmesinde yarar vardır. Bu konuda özellikle titiz davranmaya gereksinim vardır.

Kanal projesinin gerçekleşmemesi ile ilgili olarak söylenebilecek bir başka noksanlık da suçlu arayışıdır. Yazarlar konunun bu noktadaki anlatımında bir suçlu arayışına girmişleridir. Kimi zaman Sokullu suçlanmış kimi zaman Kırım Hanı kimi zaman da Kanuni bile suçlu tutulmuştur. Lojistik ve dönemsel noksanlıklardan daha fazla olarak bu noktada durulması bir eleştiri konusudur.

Sonuç olarak “Karadeniz’in Kuzeyindeki Hanlıklar” başlığı altında Altın Orda Devleti’nden sonra bölgede kurulan hanlıklar anlatılmıştır. Bu hanlıkların adları verilmiş ve kuruluş aşamaları kısa olarak ele alınmıştır. Ancak ders kitaplarında daha çok Kırım Hanlığı üzerinde durulmuştur. Diğer hanlıkların anlatımı aynı oranda değildir. Bunun yanında konu içinde Don-Volga kanal girişimi yer almıştır. Bu kanal açma üzerinde de ders kitabı yazarları pek çok yorum getirmiştir.

3.1.3. Türkistan’daki Türk Hanlıkları

Türkistan bölgesinde kurulan Türk Hanlıkları Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir yer tutar. Bu hanlıklar, Ruslar Türkistan bölgesini işgal edinceye kadar hüküm sürmüşlerdir. Bu bölge Rusya, Çin ve İngiltere arasında bir çekişme alanıdır. Hatta Osmanlı Devleti doğrudan sınırı olmasa bile bu çekişmenin bir parçası haline gelmiştir.

Tarih ders kitaplarında bu konu “Türk Dünyası” ünitesinde, “Moğol Devleti’nin Parçalanması ve Moğol-Türk Devletleri” başlığının içinde, Türkistan, Hindistan ve İran’daki Gelişmeler başlığı altında ele alınır. Bu başlık altında hanlıklar kısaca ele alınmaktadır. Ele alınan hanlıklar: Özbekler ve Özbek Hanlıkları (Hive, Buhara ve Hokand), Kazak Hanlığı ve Yüzler (Cüzler), Sayan-Altay Türkleri ve Kırgızlar, Yaka Türkmenleri (Türkmenistan), Doğu Türkistan (Kaşgar Hanlığı) ve Azerbaycan Hanlıklarıdır.

3.1.3.1 Özbekler ve Özbek Hanlıkları

Ders kitaplarında Özbek hanlıkları ve bunların nasıl kurulduklarına ait çok kısa bilgiler vardır. Daha çok bu konu alt başlıklar olarak hanlık adları ile incelenmiştir. MEB 1993 ve Kara 1998 ders kitapları bu hanlıkların nasıl kurulduğunu açıklamasına karşın ötekileri de, bu konuyu kısaca ele alır. “1596 yılında Safevilerin, Özbeklere ağır bir darbe indirmesinden sonra bu devlet dağıldı. Topraklarının bir kısmını Safeviler, bir kısmını Kırgızlar aldı. Geri kalan topraklar üzerinde küçük hanlıklar kuruldu. Bazı küçük hanlıklar da güç kazandı” (MEB 1993: 127). Kurulan bu hanlıklar: Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarıdır.

Bu hanlıkların kuruluş ve yıkılış tarihleri birçok kitapta birbirini tutmamaktadır. Daha çok kitaplarda anlatılan bilgiler de tutarlıdır. Bir farklılık olarak ise ek bilgiler vardır. “Hive hanları arasında Ebu’l Gazi Bahadır Han “Şecere-i Terakime^{*}” adlı Türkçe eseri ile tanınır” (Kara 1998: 196). Bunun gibi bazı ders kitapları bu konu içine farklı ek bilgiler koymuşlardır.

Yine bir örnek olarak şu gösterilebilir: “Ejderhan Hanlığı, Ruslar tarafından işgal edilince, Yar Muhammet Han, Buhara’ya kaçmıştı (1556). Oğlu Can, Buhara’nın Şeybani hâkimi İskender’in kızıyla evlendi. Bu evlilikten doğan Baki Muhammet Han,

* Türkmenlerin soy ağacı

1599'da Özbek Hanlığı sona erince kendini Buhara Han'ı ilan etti" (Kara 1998: 196). Bunun gibi ek bilgiler bir kaç ders kitabında verilirken, çoğu ders kitabında da bu olay Baki Muhammed Han, Buhara Hanlığı'nı kurdu diye geçer. Benzer şekilde Hokand Hanlığı ile ilgili bilgiler çoğu ders kitabında benzer içerikte ve benzer yoğunluktadır.

Kısacası Özbekler ile ilgili ders kitaplarındaki bilgilerin oldukça kısa tutulduğu görülmektedir. Tarih ders kitapları genelde bu konuyu bir paragraf olarak anlatmışlardır. Konu içinde Özbek Hanlığı'nın yıkılması, bu yıkılma sürecinden sonra ortaya küçük Özbek Hanlıklarının çıkması biçiminde anlatım yapılmıştır. Ayrıca Buhara Hanı Baki Muhammed Han üzerine verilen bilgiler vardır. Konunun genişliği çok olmasına karşın anlatımı oldukça kısadır. Biraz daha geniş ele alınmasında yarar vardır.

3.1.3.2. Kazak Hanlığı ve Yüzler (Cüzler)

Kazak Hanlığı ve Yüzler aslında aynı topluluğun adıdır. MEB 1993 ve Kara 1998'de bu hanlık ile ilgili bilgilerde önce yaşadıkları yerleri anlatarak konuya girmişlerdir. Kazak kelimesinin anlamından yola çıkarak anlatıma geçmişlerdir. "Kazak deyimi hür, serbest, mert, yiğit, cesur gibi anlamlar ifade eder" (MEB 1993: 128).

MEB 1993 ve Kara 1998, kuruluş döneminden söz ederek hanlığın önemine geçmişlerdir. Kuruluş ve yıkılış tarihleri konusunda daha açıklayıcıdır. Ötekiler de genel bilgiler vermektedir. "XVI. yüzyılın sonlarına doğru güçlenen Kazaklar... 1848 yılında ise Kazak toprakları tamamıyla Rus egemenliği altına alındı" (MEB 1993: 129).

Hanlığın kurucusu konusunda birçok kitap aynı düşüncede olmakla birlikte yazılıştan kaynaklanan değişiklikler de görülür. "Önceleri ayrı hanlıklar şeklinde örgütlenen Kazakların hepsini bir araya getiren ve bir devlet kuran hükümdarları Kasım Han'dır" (MEB 1993: 129). Bir başka ders kitabında ise "Bozkırlarda uzun yıllar kendi başlarına yaşayan Kazaklar, Kazım Han (1445–1518) tarafından bir yönetim altında

toplandılar” (Kara 1998: 198). Birinci kitapta Kasım Han olarak yazılırken ikinci kitapta ise Kazım Han olarak yazıldığı görülmektedir. Ayrıca ikinci kitapta hükümdarlık yaptığı yıllar gösterilmektedir.

Ders kitaplarında Kazakların daha sonrasında üç kısma ayrıldıkları ve adlarına da cüz veya yüz denildiğini görürüz. Bu ayrılan kısımlara ders kitaplarında verilen adların da değişiklik gösterdiğini görürüz. Örneğin Kemal Kara'nın Tarih 1 ders kitabında Ulu Cüz, Orta Cüz, Küçük Cüz adları verilirken; aynı bilgi MEB'in Tarih 1 kitabında Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olarak gösterilir.

MEB 1993'de Kazakların niye bir bölünmeye gittikleri de anlatılır. “Kazaklar bütün ülkeyi Büyük, Orta ve Küçük olarak üç orda (cüz) şeklinde teşkilatlandırdılar. Bu teşkilatın amacı, göçebe toplulukların yaylak ve kışlak yerlerini düzenlemek ve her kesimin savaşta çıkaracağı kuvvet miktarını belirlemektir” (MEB 1993: 129). Böylece bu sistemin niye kurulduğu da anlatılıyor. Çoğu ders kitapları ayrı ayrı hanlıklardan ve önemli hanlardan söz eder. Birçok bilgi bu kısımlarda benzerlik gösterir. Çok fazla ayrıntılı bilgi verilmez.

Kısacası Tarih ders kitaplarında Kazak Hanlığı ile bilgilerin daha düzenli olduğu görülmektedir. Bu başlık altında ilk olarak sözcüğün anlamı ele alınmıştır. Bundan sonra Kazakların kuruluş ve yıkılış dönemleri ve Kazakları bir arada toplamayı başaran Kasım Han anlatılmıştır. Tarih ders kitaplarının çoğunda Kazakların üç bölüme (Büyük, Orta ve Küçük Cüz) ayrıldıkları anlatılmıştır. Bu ayılmanın nedenleri konular içinde sıralanarak verilmiştir.

3.1.3.3. Sayan-Altay Türkleri ve Kırgızlar

Ders kitaplarında bu iki konu kimi zaman ayrı kimi zaman da aynı başlık altında incelenmiştir. Aslında bu iki konuyu birbirinden ayırarak incelemek en uygun olanıdır.

Ders kitaplarında bu toplulukların yaşadıkları araziler ve bu topluluklardan bazılarının adları verilmiştir. Ancak bu kısımlar birbirine yakın olmakla birlikte kelimelerin yazılışında ve verilen ek bilgilerde farklılıklar görülür. “Kuzey-Doğu Asya’da Irtyş, Obi, Yenisey ve Lena ırmaklarının yukarı kısımları ile Sayan ve Altay Dağları’nı içine alan bölgeler, en eski Türk yurtlarındandı. Bu bölgelerde bugün de bazı Türk Kavimleri yaşamaktadır. Bunların başlıcaları Saka (Yakut), Tuva, Hakas ve Altay Türkleridir” (MEB 1993: 129).

Aynı bilgi Kara 1998’de şöyle verilmiştir: “Sayan-Altay bölgesi ve burada yer alan Orhun, Kerulin, Selenga, Yenisey, Akaban ırmakları havzası çok eski dönemlerden beri Türklerin yaşadığı bir bölgedir. Eski Türk boylarının batıya ve güneye göç ettikleri zaman yerlerini bırakmak istemeyen birçok oymak, adını ve dilini koruyarak, günümüze kadar gelmişlerdir. Bu geniş coğrafi bölgelerde bugünde yaşayan çeşitli boylar, genel olarak Sayan-Altay Türkleri olarak ifade edilmektedir. Sayan-Altay Türkleri kendi aralarında Yakut, Truva, Haskas, Altay, Şor, Dolga boylarına ve Sibiryaya Tatarları ile Sibiryaya Buharalılarına ayrılırlar” (Kara 1998: 199- 200).

Her iki bilgiyi de karşılaştırdığımızda arada topraklar ve boy adlarında noksanlık-fazlalık ve yazımlarında değişiklik görürüz. Aslında bunlarda bir birliktelik olması gerekmektedir. Örneğin Tuva ve Truva aynı boy adı için kullanılmış olmalarına karşın yazımdaki farklılık öğrencilerde çok farklı düşünceleri çağırıştırabilir. Bu konuda ana kaynaklarda yer alan genel kullanımları aktarmak daha yerinde olur. Bir anlatım birlikteliği olmalıdır.

Sayan-Altaylar ile ilgili birçok ders kitabındaki bilgiler benzerdir. Ancak bir kaç ders kitabındaki bilgiler yakın zamana kadar gelmektedir. Bu yalnızca bu konu ile ilgili değil; öteki başka konuların anlatımında da dikkati çekmektedir.

Kırgızlar ise bazen Sayan-Altaylar ile birlikte bazen de ayrıca ele alınmaktadır. Kırgızlar ile ilgili bilgiler genelde 840 yılından başlatılır. Kısaca siyasal tarihleri anlatır ve konu bununla biter. Ancak günümüzde bir devlet olarak var oldukları için konuyu yakın zamanımıza kadar getiren ders kitapları da vardır. Örneğin Kemal Kara'nın Tarih I kitabında (1998) Kırgızların 1916 yılında ayaklandıkları ve 1936'da Sovyetler Birliği'ne bağlı bir Cumhuriyet oldukları anlatılır. Son olarak 1991'de bağımsız bir devlet oldukları belirtilir.

Kısaca bakıldığında Sayan-Altay Türkleri ve Kırgızlar konusu birbirine girmiştir denilebilir. İki konu aynı anda anlatılmak istenmiştir. Ancak anlatım sırasında konular karışmıştır. Konu içinde ilk olarak Sayan-Altay Türklerinin yaşadığı yerler ve bu topluluk içinde yaşayanlar örnek gösterilerek anlatım yapılmıştır. Kırgızlar ile ilgili olan bölüm Sayan-Altay bölümüne göre daha kısadır. Kırgızların nasıl bir araya geldikleri ve Ruslara karşı yaptıkları bağımsızlık çabaları anlatılmıştır. Buradaki anlatım sırasında bilgilerin örgütlenecek öğrencilere verilmesi daha yararlı olacaktır.

3.1.3.4. Yaka Türkmenleri (Türkmenistan)

Ders kitaplarında Yaka Türkmenleri ile ilgili bilgiler onların hangi boydan geldikleri ile başlar. Kitaplarda genellikle Türkmenlerin Oğuzlardan geldikleri anlatılmaktadır. MEB 1993'te bu topluluğa niye Yaka Türkmenleri denildiğini de ek bir bilgi olarak verir. "Kendileri de Oğuz Türklerinden olan Osmanlılar, burada kalan Türklere Hazar Denizi'nin öbür yakasındaki Türkmenler anlamında Yaka Türkmenleri veya Hazar ötesi Türkmenleri adını verirler" (MEB 1993: 130).

Farklı bir ek bilgi de Türkmenlerin 1800'lü yıllarda ilk kez bağımsız olduklarına dairdir. "1856'da Hive ve Buhara, 1860'ta İran ordularını yenilgiye uğratan Türkmenler, kendi devletlerini kurdular. Bağımsız Türkmen Cumhuriyeti ile tarihteki yerini aldılar" (Kara 1998: 201). Bu bilgiler dışında yine bir kaç ders kitabı konuyu Türkmenistan'ın

bağımsız olduğu 1991 tarihine kadar getirmektedir. Bunun dışında verilen bilgiler de birçok kitapta benzer içeriktedir.

Kısacası konunun anlatımına bakıldığında Yaka Türkmenleri konusunun oldukça yetersiz olduğu görülür. Yaka Türkmenleri konusunun daha geniş biçimde ve düzenli olarak verilmesi gerekmektedir. Konu içinde Yaka Türkmenlerinin hangi boydan geldikleri ve niye bunlara Yaka Türkmenleri denildiği anlatılmıştır. Ayrıca bu topluluğun ilk olarak 1860'ta bağımsız olduğu ve bir süre bağımsız kaldığından söz edilmiştir. Bunun yanında bu topluluğun Ruslara karşı verdiği savaşım ve 1991 yılında bağımsız oldukları konu içinde verilmiştir.

3.1.3.5. Doğu Türkistan (Kaşgar Hanlığı)

Ders kitaplarında Doğu Türkistan Hanlığı ile ilgili olarak hanlığın yaşadığı bölge gösterilerek anlatıma başlanmıştır. Hanlığın hâkim olduğu yerler ve hâkim olunan dönemler belirtilmiştir. Ancak doğrudan anlatıma geçen kitaplar da vardır. “Moğol Çağatay hanlıklarının bir bölümünü oluşturan Isık Göl, İli nehri ve kollarıyla, Turfan yöresinin hanları, XV. yüzyılda Türkleşmiş ve İslamiyet’i kabul etmiş bulunuyordu” (Kara 1998: 201). Böyle bir şekilde konuya giriş, konunun önemini öğrencilerin kavraması için yararlı değildir. Bu anlatım aslında konunun içinde verilmelidir.

Bu başlığın altındaki konuların anlatımında –konunun sayfa hacmi az olmasına karşın- bazen ders kitapları aşırı bilgi anlatımına kaçabilmektedir. Örneğin Kemal Kara'nın Tarih 1 ders kitabında (1998) sekiz ayrı han hakkında bilgi verilmeye çalışılmaktadır. Bu ise konunun önemini öğrenciler tarafından kavranılmasını güçleştirebilecek bir durumdur. Burada ya konunun anlatım oranını arttırmak ya da verilen bilgiyi azaltmak gerekmektedir. Ayrıca örgütlü bir anlatım yapılmalıdır.

Konuların son kısmında birçok ders kitabı benzer bilgi vermektedir. Bu bilgi Türk-Rus ilişkileri açısından önemli bir bilgi niteliğindedir. “1866’da başlayan ve Yakup Bey tarafından yürütülen bağımsızlık hareketi, başarı ile sonuçlandı. Yakup Bey, Kaşgar Han’ı oldu. Fakat doğudan Çinliler, batıdan Ruslar, güneyden de İngiliz tehdidi altındaydı. İstanbul’a elçiler göndererek (1870) Sultan Abdülaziz’e bağlılığını bildirdi. Yakup Bey, buna karşılık Türkiye’den silah, askeri öğretmen ve benzeri yardım da almıştı. Fakat Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum nedeniyle başka bir şey yapmak mümkün olmadı. Yakup Bey’in 1877’de ölümü üzerine ülkesi de aynı yıl içinde Çin tarafından işgal edildi” (MEB 1993: 132). Bu bilgi hemen hemen tüm ders kitaplarında benzer biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Kısacası Doğu Türkistan ile bilgilerin daha düzenli olduğu görülmektedir. Bu konunun anlatımı ilk olarak Hanlığın kurulduğu bölgenin tanımlanması ile başlamıştır. Ancak doğrudan konuya giriş yapan ders kitapları da vardır. Konuların anlatımı sırasında çokça bilgi verilmeye çalışılmıştır. Anlatım içinde 1866’da Yakup Bey’in başlattığı bağımsızlık hareketinden söz edilmektedir. Bununla birlikte Yakup Bey’in Sultan Abdülaziz’e bağlılığını bildirdiği çoğu ders kitabında verilmiştir. Ancak Yakup Bey’in ölümünden sonra bu girişimlerin devam ettirilemediği konular içinde yer almıştır.

3.1.3.6. Azerbaycan Hanlıkları

Azerbaycan, Türk hanlıkları içinde bulunduğu coğrafi konum nedeniyle hem geçmişte Osmanlı Devleti için önemli bir noktadaydı ve bugün de Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir noktadadır. Ders kitaplarının tümü de konuya giriş kısmında Azerbaycan’da egemen olan devletlerden söz eder.

Ders kitaplarının yarısı bu devletleri ayrı ayrı incelerken, geri kalanı da bu konuyu kısa bir şekilde özetleyerek anlatım yaparlar. Kara; “XI. yüzyılda çeşitli Oğuz boylarının gelip yerleştiği Azerbaycan, 1064’te Alp Arslan tarafından Selçuklu

topraklarına katıldı. Selçuklulardan sonra Harzemşahlar, Moğollar, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler Azerbaycan’da hâkim oldular” (Kara 1998: 202) der.

Birçok ders kitabında bu konuyla ilgili bilgiler benzer içeriktedir. Ancak konuya katkı yapabilecek ek bilgiler konusunda bazen farklılıklar vardır. MEB 1993’te verdiği ek bilgileri ötekileri vermemektedir. Örneğin “Azerbaycan’daki Türkmen boylarının (Rumlu, Şamlu, Musullu, Kozanlı, Dulkadırlu, Varsaklu ve Kaçarlar) çoğu Anadolu’dan buralara göç etmişlerdir. Bu durum Anadolu ile Azerbaycan’ın aynı Oğuz-Türkmenler tarafından yurt edinildiğini göstermektedir” (MEB 1993: 132).

Bu bilgi ile öğrencilere Azerbaycan’ın önemi gösterilmeye çalışılmıştır. En sonunda ise Azerbaycan’ın birçok zorluklardan sonra Ruslara karşı bağımsız olduğu anlatılmaktadır. Ders kitaplarındaki farklılıklar daha çok ek bilgiler konusundadır. Ana noktalar ve bunların aktarımı aynıdır.

Kısacası Azerbaycan Hanlıkları ile verilen bilgilere bakıldığında konunun kısa olarak anlatıldığı görülmektedir. Tarih ders kitapları konuya girişte ilk olarak Azerbaycan coğrafyasında kurulan hanlıkların anlatımı ile bilgileri vermeye başlamışlardır. Buranın Türkleşmesi süreci anlatılır. Bununla birlikte Anadolu’dan Azerbaycan’a yapılan göçler üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak tüm bu bölüm konularında görülen bir noksanlık olarak bu konuların anlatımı sırasında hanlıkların anlatımının birbirinden kopuk olduğu görülür. Sanki her hanlık farklıymış gibi bir izlenim doğmaktadır. Bu konuların anlatımı yapılırken daha bir önem göstermek yerinde olacaktır. Ayrıca bunları kaynaştırarak anlatmak daha etkili olur.

3.1.4. Kültür ve Uygarlık

Ders kitaplarında bu başlık “Türk Dünyası” ünitesinin içinde yer almaktadır. Bu konunun içinde Devlet Yönetimi, Din ve İnanış, Sosyal ve Ekonomik Hayat, Dil ve Edebiyat, Bilim ve Sanat yer almamaktadır.

3.1.4.1. Devlet Yönetimi

Kültür ve Uygarlık konusunda ders kitapları daha çok Moğollar ve Timurlular üzerinde yoğunlaşmışlardır. Konular incelenirken hanlıklar ve Türk-Rus ilişkileri üzerinde durulduğu görülmektedir. Hanlıklar konusu çokça kültür ve medeniyet başlığı altında ele alınmamıştır. Daha çok bu konu içinde Moğollar ve Timurlular işlenmiştir. Bunun yanı sıra hanlıklar ile ilgili küçük kısa bilgiler vardır. Örneğin: “Orta Asya Türk Devletleri ve hanlıkları, yönetim ve askerlik konularında, büyük ölçüde Timurluların etkisinde kalmışlardır. Ülkenin hükümdar ailesinin ortak malı olduğu anlayışı devam etmiş, bu anlayış taht kavgasına ve sonuçta hanlıkların kısa zamanda yıkılmalarına neden olmuştur” (Kara 1998: 206) denilmektedir.

Bir başka bilgi de şöyledir: “Timurlu teşkilatında gördüğümüz bazı memuriyetler ve divanlar, Altın Orda, İlhanlı, Çağatay, Şeybani ve Özbek hanlıkları gibi devletlerde görülmektedir” (MEB 1993: 135). Birçok ders kitabı, hanlıkların devlet ve yönetim şekillerinin Timurlu yönetim şekline benzediği konusunda aynı görüştedirler.

Kazaklar konusunda MEB 1993’te ek bilgi vermektedir. “Kazaklarda devletin başında han unvanlı bir hükümdar bulunurdu... Ülke üç büyük Orda’ya ayrılmıştı. Her ordanın kendi hanları vardı. Savaş durumunda çıkaracakları asker miktarı belliydi... Yılda bir defa olmak üzere bütün kazak temsilcilerini bir araya getiren bir meclis toplanırdı” (MEB 1993: 136). Bu şekilde kazakların devlet örgütü hakkında bilgi verilir.

Bunun yanında önemli devlet görevlileri üzerine bilgi verilir. “Hanların oğulları ve akrabalarına Sultan denirdi. Bunlar han adına ülkenin çeşitli yerlerini yönetirlerdi. Bu da Türk geleneğinin bir devamıydı. Hanların, sultanların ve beylerin yanında biy (bey) lakaplı hâkimler vardır. Boyların ve oymakların adalet işlerine aksakal denilen yaşlı ve deneyimli kimseler bakarlardı” (MEB 1993: 137).

Kısacası devlet yönetiminde hanlıkların daha çok Moğollar ve Timurluların etkisinde kaldıkları görülür. Bununla birlikte ülkenin hükümdar ailesinin ortak malı olduğu anlatılmıştır. Bu anlayışın ülkenin bölünmesinde etkili olduğu hemen tüm ders kitaplarında vurgulanmıştır. Ayrıca Kazakların ülkeyi yönetme süreçlerinde uyguladıkları biçimden söz edilmiştir. Yine devlet yönetiminde bulunan görevliler üzerine ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

3.1.4.2. Din ve İnanış

Bu konu ile ders kitaplarında eski Türk inanışları ve İslamiyet’in Türkler üzerindeki etkisi anlatılır. Hanlıklar dönemi ile ilgili bilgiler bu başlık altında sınırlıdır. Bu konuda Altın Orda’nın dini durumu üzerinde durulur. “Altın Orda’da İslamiyet’i ilk kabul eden hükümdar Berke Han’dır. Ancak Berke Han’dan sonra öteki inançlar zaman içinde kaybolmuş, İslamiyet yayılmıştır” (MEB 1993: 138).

Yine hanlıklar ile ilgili bilgiler buna benzerdir. Genelde bu hanlıklar arasında İslamiyet’in çok etkili olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu bölgede çok geniş bir hoşgörü olduğu da ders kitaplarının düşünce birliği içinde olduğu bir durumdur.

Bir ders kitabında hanlıklar ile ilgili dini kısımlar şöyle verilir. “Kıpçak bozkırlarında ve Türkistan’da kurulan Türk hanlıklarında din, toplum ve devlet hayatı üzerinde son derece etkiliydi. Şeybaniler, Özbekler, Kazak Hanlığı, Kırgızlar ve

Türkmenlerde İslamiyet toplum hayatının en önemli unsurlarından biri olmuştur. Bu beylikler ve hanlıklarda molla, şeyh, imam gibi unvanlar taşıyan dini kişilerin toplum üzerinde büyük etkisi vardı. XVIII. yüzyıldan itibaren Orta Asya’da başlayan Rus yayılcılığına karşı dini düşünce ve inanç, toplumu birleştiren ve mücadeleye yönelten en etkili bir güç olmuştur. Türklerin yoğun halde yaşadığı bölgelere bir hayli uzak olan Sayan-Altay Türkleri arasında ise, Şamanizm inancı yaygın bulunmaktaydı” (Kara 1998: 207). Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi İslamiyet’in hanlıklar üzerinde çok büyük etkisinin olduğu görülmektedir. Kitaplar daha çok bu konu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Kısacası din ve inanış konusunda Türklerin eski inanışları ve İslamiyet’i kabulden sonraki durumlar anlatımın merkezinde yer almaktadır. İslamiyet’in Türkler üzerindeki etkisi sıkça vurgulanmıştır. Buna örnek olarak Altın Orda Devleti’nin dini durumu gösterilmiştir. Hanlıklar içinde çok geniş bir hoşgörü olduğu verilmiştir. Rus yayılmasının başlamasından sonra dinin Türkler arasında bütünleştirici bir yönü olduğundan söz edilmiştir.

3.1.4.3. Sosyal ve Ekonomik Hayat

Bu başlık altında hanlıklar ile ilgili kısmın daha yoğun olduğunu görürüz. Altın Orda ve hanlıklar dönemi üzerinde fazlasıyla ayrıntılı bilgilere yer verilir. Burada genelde yaşayış ve geliştirdikleri kültürle ilgili anlamlar ön plandadır.

Moğolların ve Timurluların sosyal ve ekonomik yaşamları anlatıldıktan sonra Altın Orda hakkında bilgi verilir. “Altın Orda Devleti Türklerin göçebelikten yerleşik hayata geçişinde önemli bir adımdır. Devletin yeni kurduğu şehirlerde halk toplanmaya başlamış ve göçebelik gerilemiştir. Şehirlerde oturan halk, tarım, ticaret ve el sanatlarıyla uğraşıyordu. Altın Orda Devleti’nde ticaretin önemli bir yeri vardı. Ticarete madeni paranın yanı sıra kâğıt para da kullanılıyordu. Önemli ticaret yolları üzerinde kurulduğu için Altın Orda Devleti kısa zamanda zenginleşmişti” (Kara 1998: 208).

Yine başka bir kaynakta Altın Orda Devleti ile ilgili şu bilgilere yer verilir. “Altın Orda döneminde, İdil (Volga) nehri yoluyla yapılan ticaret geliştirildi. Onlar, ülkelerinden Karadeniz limanlarına inen kervan yollarını (ipek yolu) açık tuttular ve güvenliği sağladılar. Bu önlemler ekonomik hayatı büyük ölçüde geliştirdi” (MEB 1993: 139).

Genellikle ekonomik yaşamın hanlıklar döneminde gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Kitaplarda bu bilgilere ek olarak hayvancılığın ve avcılığın geliştiği belirtilmektedir. Aynı zamanda Türklerin büyük oranda tarımla uğraştığı görülmektedir. Fakat bu konular içinde bir takım Türk-Rus çekişmesinin yaşandığı görülmektedir. “Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmenlerin verimli topraklarına Ruslar tarafından el konulması ve buralara Rus göçmenlerin yerleştirilmesi onların ekonomik hayatında çok kötü etki yaptı. Rus istilasına uğrayan Türk toplulukların zenginlik kaynakları için de durum aynı oldu” (MEB 1993: 140). Burada bile bir Türk-Rus çekişmesini görmekteyiz. Rusların yapmış olduğu işgaller ders kitaplarında ilgili olan konularda sıkça işlenmektedir.

Kısacası konu ele alındığında bu bölümde geniş bilgilerin verildiği görülmektedir. Hanlıklar döneminde gelişmiş bir sosyal ve ekonomik yaşam olduğu anlatılmıştır. Hanlıkların, ticaretin gelişmesinde büyük katkıları olduğu örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Altın Orda Devleti’nin kısa zamanda geliştiği ve zenginleştiği vurgulanmıştır. Ayrıca Ruslar tarafından yapılan işgallerden sonra Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmenlerin ekonomik yaşamlarında gerilemelerin olduğu konular arasındadır.

3.1.4.4. Dil ve Edebiyat

Dil ve Edebiyat konularında, bu üniteye anlatılan devletlerin kullandığı diller ve meydana getirdikleri önemli eserler üzerinde durulmuştur. Bunun yanında günümüze

kadar ün yapmış önemli şairler ve yazarlardan da söz edilmiştir. Konumuz ile ilgili olarak kitaplarda önemli isimlerden Azeri Genceli Nizami, Hive Hanı Ebu'l Gazi Bahadır Han ve eserleri, Türkmen şairi Mahdum Kulu hakkında bilgi verilmiştir.

Ayrıca Türklerde gelişmiş bir sözlü edebiyatın olduğu ve destanların da önemli bir yer tuttuğu üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak bu konu üzerinde Tarih ders kitapları kısa olarak durmuşlardır. Bu konular içinde Türklerin kullandıkları diller ve bu dillerin gelişimine katkıları anlatılmıştır. Ayrıca yazılı ve sözlü alanlarda Türklerin birçok eserler ortaya koydukları örneklerle gösterilmiştir.

3.1.4.5. Bilim ve Sanat

Bu konu ile ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır. Bunda o döneme ait bilgilerin azlığı da önemli bir etmendir. Bu başlıkta Türk devletlerinin dönemlerinde meydana gelmiş birçok eser ve yapı üzerinde durulur. Ancak burada bazen ders kitaplarının anlatımlarına yansıyan bir Türk-Rus çekişmesi görmekteyiz. “XIX. yüzyılda Rusların Orta Asya'ya yayılmaya başlaması üzerine fikir adamları, Türk kültürünü, bilim ve sanat varlığını korumak için harekete geçtiler. Türkistan'da birçok ceditçi (yenilikçi = aydın) okulu açıldı. Bu okullar yeni metotlarla gençleri yetiştirmeye çalıştılar. Pek çok fikir ve siyaset adamı ve edebiyatçı yetişti” (MEB 1993: 142).

Sonuç olarak bilim ve siyaset alanında da Ruslara karşı Türkistan'daki hanlıkların ve yönetimlerin savaşıma vermeye çalıştıkları görülmektedir. Bu Türkistan'daki hanlıkların ne derece bu savaşıma arttırdıklarını göstermektedir. Ders kitaplarına bu şekilde bilgilerin konulması da o dönem hakkında öğrencilere daha fazla bilgi verilmek istenmesindedir.

3.2. Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Rus İlişkileri (XV.yy.-1922)

Türkler ile Ruslar arasında en yoğun ilişkilerin yaşandığı dönem Osmanlı Devleti dönemidir. Bu süreç içinde birçok savaş ve barış yapılmış sürekli olarak Ruslar ve Osmanlılar arasında çekişme ve savaşım olmuştur.

3.2.1. Ders Kitaplarında İlk Türk-Rus İlişkileri

Ders kitaplarında Rusya konusunda ilk bilgiler, Tarih II, Tarih III, Osmanlı Tarihi I, Osmanlı Tarihi II ve bu içerikteki ders kitaplarının ilk giriş kısmında verilmektedir. Bu bilgiler, Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önce bölgenin genel durumunun ve bölgedeki devletlerin tanıtımı sırasında yapılır. Ancak bilgiler oldukça sınırlıdır. Örneğin Veli Şirin'in 1994 yılında çıkan kitabında şu şekildedir. "Karadeniz ile Hazar Denizi'nin kuzeyinde ise Moğol İmparatorluğu'nun diğer bir parçası olan Altın Ordu (Orda) Hanlığı bulunmaktaydı" (Şirin 1994: 12).

Bir başka tarih ders kitabında ilk dönemle ilgili olarak şu şekilde bilgi verilir: "Doğu İslavları da bugünkü Rusya'nın temeli olan Novgorod Prenslığı'ni, daha sonra da Kiyef ve Moskova Prensliklerini kurdular. İslavlar tarafından kurulan devletlerin en önemlisi bugünkü Rusya'dır" (Oktay 1979: 159).

Ruslar hakkında ders kitaplarında (Tarih 2, Osmanlı Tarihi) ilk bilgiler "Doğu Avrupa'da Gelişmeler" başlığı adı altında verilmektedir. Burada verilen bilgiler birçok ders kitabında ortak biçimdedir. Tarih ders kitaplarında bu başlık "Osmanlı Siyasi Tarihi 1" ünitesi içinde ele alınmıştır. Konu Avrupa'daki gelişmeler içinde bir alt başlık olarak incelenmektedir.

İlk dönemler okutulan tarih kitaplarında Altın Orda Devleti ile ilgili olan bu kısımlar bulunmamaktadır. Bu dönem tarih ders kitaplarındaki anlatımlar, Rusya

Devleti'nin büyük bir güç konumuna yükselmesi ve Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlardan sonra önem kazanmıştır. Daha ilk dönemlerde okutulan Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmanî ders kitaplarında Altın Orda Devleti'nin anlatımı son dönem ders kitaplarına benzemez. Bu dönem kitaplarında Rusya'nın kuruluş dönemleri ancak birkaç cümle ile yer bulur.

Konu ile ilgili ilk bilgiler, Osmanlı Devleti'nin genişlemesi sürecinde Lehistan ve Rusya ile komşu olması ile anlatılmaya başlanır. Lehistan ve Rusya ilişkileri birlikte götürülmüştür. Rusların tarih sahnesine çıkışları kitaplarda kısaca anlatılır. Bazılarında aşağıdaki gibi bu bir iki cümleyi geçmez. “Rusya ise Altın Orda Devleti'nin parçalanması üzerine güçlü bir devlet olarak Doğu Avrupa'da yerini aldı. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışında Rus elçisi, İstanbul'a gelerek Kırım hanlarının kendilerini rahatsız etmemesini sağlayacak bir ferman aldı” (Kara 1995: 43).

MEB'in yapıtında ise konu daha ayrıntılı olarak verilir. Şöyle ki; “Ruslar Kuzeydoğu Avrupa'da Moskova ve Kiev başta olmak üzere küçük prenslikler halinde yaşıyorlardı. Doğu Avrupa'da Altın Orda Devleti kurulunca Ruslar bu devletin egemenliği altına girdiler. Altın Orda hanları da Ruslardan sadece vergi almakla yetinerek onlara dokunmadılar. Altın Orda zayıflamaya başlayınca devletin parçalanmasında Rusların önemli rolü oldu. Daha sonra ortaya çıkan Kırım, Kazan, Astrahan, hanlıklarının birleşmemesi için başarılı bir politika izlediler. Moskova merkez olmak üzere Rus devletinin asıl temeli III. İvan tarafından atıldı. Bu sırada Osmanlı tahtında II. Bayezid bulunuyordu” (MEB 1993: 29).

Ders kitaplarında Lehistan ile ilk ilişkilerin II. Murat zamanında, Rusya ile ilişkilerin II. Bayezid zamanında geliştiği anlatılmaktadır. Ruslar, Yavuz ve Kanuni zamanlarında kurdukları bu ilişkileri dostça devam ettirme yoluna gittiler. Ancak IV. İvan zamanından sonra, Rusya'nın Türk hanlıkları üzerine yayılcı bir şekilde ilerlediği görülmektedir. IV. İvan ile ilgili birçok ders kitabında az veya çok bir bilgiye

rastlamak mümkündür. Hatta ders kitaplarında sıkça adından söz edilen bir Rus hükümdarıdır.

Tarih II ve Osmanlı Tarihi ders kitaplarında ilk giriş kısmında söz edilen önemli bilgilerden biri de Rusların sıcak denizlere inmek planlarıdır. Bu bilgilerin ders kitaplarında sıkça verildiği görülmektedir. “Ruslar, XVI. yüzyıl boyunca en güçlü devrini yaşayan Osmanlı Devleti ile çatışmaya girmek istemediler. Ancak, sıcak denizlere inmek amacını temel politika haline getirdiler. Osmanlı Devleti zayıflamaya başlayınca bu politikalarını uygulamaya koydular” (Kara 1995: 43). Ancak çoğu ders kitabında Rusların niçin sıcak denizlere inme istedikleri düzenli bir biçimde anlatılmamıştır.

Birçok ders kitabında Rusların Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları anlatılmıştır. Örneğin; “Bu siyasetin hedefleri Karadeniz’in, Boğazların, Doğu Anadolu’nun ve İran’ın alınarak Akdeniz’e ve Hint Okyanusu’na çıkılması, Osmanlı ülkeleriyle Hindistan’ın ele geçirilmesi ve Rumeli’nin istilasında Avusturya kuvvetlerinden yararlanılması şeklinde özetlenebilir” (Merçil 1992: 169).

Başka bir ders kitabında ise Rusların amaçları üzerine benzer açıklamalar yer almaktadır. “Çarlarında yürüttüğü Rus politikasının anahtarları şunlardır: Rusya’nın büyük devlet adını taşıması için iktisat yönünden gelişmesini kolaylaştıracak denizlere ve sınırlara varması lazımdır. Bunun için de Rusya’ya Baltık ile Karadeniz’i kazandırmak gerekmekte idi” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 109).

Rusların sıcak denizlere inme ve Boğazları ele geçirme amaçları oluşurken bunda Rus Çarı I. Petro’nun büyük etkisi olmuştur. “O Karadeniz’e açılmak, Eflak ve Buğdan’ı alarak İstanbul’a ilerleme niyetinde idi. O zamanlar basılan bir madalyaya “Petro Grek İmparatoru” diye yazdırması da İstanbul’a göz dikmiş olduğunu gösteriyordu” (Atsız-Oran 1956: 124).

İlk dönemler okutulan tarih ders kitaplarındaki ilişkilere bakıldığında ders kitaplarının bu konulara yer vermediğini görürüz. Yer verilen konular çok az orandadır. Bu ifadeler de ayrı başlık veya başlıklar altında verilmez. Öteki konu anlatımları içerisinde yer alır. Otuzlu yıllardan sonra okutulan tarih ders kitaplarında ilk dönem ilişkiler anlatımlarında yer bulmaya başlamıştır. Bundan sonra 1983 lise tarih programı çıkartılıncaya kadar birçok ders kitabındaki anlatımlar paralellik gösterir.

1983 Lise Tarih programından sonra ortaöğretim tarih ders kitaplarındaki ilk dönem Türk-Rus ilişkileri çerçevesinde incelenebilecek konular zenginlik gösterir. Aslında bu zenginlik iki yönlüdür. Birincisi, konuların ders kitapları içinde yer alan kısımlarında görülen artış; ikincisi ise, Türk-Rus ilişkilerine doğrudan veya dolaylı olarak konu olabilecek kısımlarda harita, resim, okuma parçası, ünite başı ve ünite sonu soruları gibi yardımcı unsurların anlatıma katılmasıdır. Bu şekilde yapılan desteklemeler ile konuların yoğunluğu son dönem ortaöğretim tarih ders kitaplarında artış gösterir.

Konuların içerik olarak gelişimine bakıldığında ise çokça bir değişiklik görülmemektedir. Altın Orda Devleti konusu buradaki anlatımın merkezinde yer almaktadır. Bu kısımda anlatılan konular Altın Orda etrafında şekillenmekte ve o doğrultuda yön bulmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin o dönem içindeki durumu, Karadeniz'in kuzeyindeki coğrafyaya bakışı, Rusların Osmanlı Devleti üzerindeki düşünceleri ile ilk Türk-Rus ilişkilerinin gelişimini gösteren olaylar ve bu zaman Rusya'sı hakkında Osmanlı Devleti'nin düşüncelerini gösteren ifadeler de anlatıma katılmıştır. Tüm bu kısımlar ilk dönem Türk-Rus ilişkileri konusunu oluşturmaktadır.

Aslında bu şekilde Rusya'nın ilk aşamaları daha da ayrıntılı ve öz bilgiler şeklinde verilmelidir. Çünkü daha sonrasındaki süreçte bu devlet ile yaşanan ilişkiler Osmanlı Devleti için çok önemli bir konuma çıkacaktır. Bu yüzden Rusya ile ilgili ders kitaplarındaki giriş bilgilerini arttırmada yarar vardır.

İlk dönem Türk-Rus ilişkilerinin gelişimi konusunda birkaç ders kitabı dışında düzenli bir anlatım sergileyen kitap yoktur. Osmanlı Devleti için son derece önemli olan böyle bir devletin gelişimi ve aradaki ilişkilerin gelişiminin düzenli biçimde verilmesi gereklidir. Bilgiler ders kitaplarında yok değildir ancak bir başlık altında örgütlenmesinde yarar vardır.

Bir öteki dikkat çeken unsur da ders kitaplarında birden, çok önemli ve güçlü bir Rusya'nın anlatımına başlanmasıdır. Burada anlatım yapılırken Rusların kendi içindeki gelişmeleri üzerine çok fazla olmamak koşuluyla hazırlık bilgilerine gereksinim vardır.

Sonuç olarak bu bölüm konuları Osmanlı Devleti'nin bölgesinde bulunan devletlerin tanıtılması ile başlamıştır. Konular içinde Rusya'nın gelişimi ve Altın Orda Devleti'nin gerilemesi üzerine kısa olarak bilgiler verilmiştir. Bu konular daha çok başlık altında ele alınmıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyinde gelişmesi ve Lehistan ile olan ilişkileri işlenmiştir. Hanlıkların ortadan kalkmasında Rus Çarı IV. İvan da uzunca anlatılmıştır. Yine ek olarak Rusların sıcak denizlere inme amaçları tüm ders kitaplarında konular arasındadır. Ayrıca I. Petro dönemi Rus dış politikasından söz edilmiştir.

3.2.2. 1768–1774 Dönemi Yaşanan Gelişmeler

Rusya ile ilişkilerin anlatıldığı bir başka konu, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Dış Siyaseti” adı ile aktarılır. Bu başlık “Osmanlı Siyasi Tarihi 2” ünitesinde yer almaktadır. Bu başlık altında kısaca dönemin Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti'nin kurduğu ilişkiler anlatılmaktadır. Bu konular içinde ders kitaplarındaki Türk-Rus ilişkilerinin gelişiminden de söz edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile yaptığı savaşlar anlatılırken artık Rusya'da bu konular içinde bir devlet olarak görülmektedir.

İlk olarak okutulan ders kitaplarının anlatımlarında Sokullu Mehmet Paşa dönemi siyaseti anlatılırken Don-Volga kanal projesinden söz edilir. Paşanın üzerinde durulması gereken en önemli çalışmalarından biri, Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açmak Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu Hazar bölgesine yaymaktır. Ancak Kırım Hanının olumsuz girişimleri yüzünden tüm hazırlıklara karşın bu iş sonuçsuz kalmıştır (Şeref 1315: 275).

Ders kitaplarında yeni gelişen ilişkiler bir paragraf olarak anlatılmıştır. Bütün ders kitaplarında bu ilk kısmın az tutulduğu görülmektedir. “XVII. yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkileri, Dinyeper Kazakları yüzünden başladı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın çıktığı sefer sonucunda Çehrin Kalesi alındı (1678). Dinyeper nehrinin sağ tarafındaki yerler Osmanlılarda, Kiev şehri Ruslarda kalacak şekilde bir antlaşma yapıldı (1681). Bu Osmanlı Devleti'yle Rusya arasındaki ilk antlaşma olma özelliği taşır” (MEB 1993: 47).

Başka bir ders kitabında ise benzer bilgi şöyle aktarılmıştır. “XVII. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı-Rus münasebetleri açısından önemli bir dönemdir. Çünkü bu dönemde ilk Osmanlı-Rus savaşı gerçekleşti. Ukrayna'daki Don Kazakları, daha önce Osmanlı-Lehistan münasebetlerinin gerginleşmesine ve savaş çıkmasına sebep olmuştu. Bu defa Don Kazaklarının yöneticisi, Ruslara sığınınca Osmanlı-Rus savaşı başladı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın komutasındaki Türk ordusu Çehrin kalesini fethetti. Bahçesaray'da ilk Türk-Rus antlaşması imza edildi (1681). Buna göre iki devlet arasındaki Özi (Dinyeper) nehri sınır olacak. Kiev Ruslara bağlanacak, Rusya, Kırım Hanlığı'na vergi verecekti” (Kara 1995: 76).

Çehrin Savaşı üzerine ders kitaplarında ara aktarımlar yapılmıştır. “XVII. yüzyıldaki Osmanlı-Rus ilişkileri içerisinde vezir-i azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, ilk seferini Ruslar üzerine yaptı. Bu sefer sonunda Çehrin Kalesi Ruslardan geri alındı.

Dinyeper Kazakları yüzünden yapılan bu sefer sonucunda Osmanlı Devleti, Rusya ile ilk antlaşmasını imzaladı (1681)” (Ergezer 1995: 60).

Deliorman’da ise Çehrin Savaşı’nın gelişimi ve Rusların durumları üzerine bilgi şöyledir: “Kuşatma sırasında Rus ordusu ile şiddetli mücadeleler oldu. Bu savaş, Rusların kuvvetli bir orduya sahip olduklarını gösterdi” (Deliorman 1996: 74).

Emin Oktay’ın tarih ders kitabında Çehrin Savaşı’ndan ayrı bir konu olarak söz edilmez. Bu kitapta benzer bilgi çok farklı içerikte verilmektedir. Konunun anlatımı da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın anlatıldığı bir bölümdedir. “İlk işi Ukrayna üzerine sefere çıkmak oldu. Şehrin Kalesi’ni alarak Lehistan ile olan anlaşmazlıkları çözümlendi” (Oktay 1975: 132). Burada savaş Ruslarla yapılmıştır. Fakat bu kitapta farklı anlatılmıştır. Ayrıca Şehrin adı yanlış kullanılmıştır. Asıl genel kullanım ve olması gereken Çehrin’dir.

Ders kitaplarında Çehrin Savaşı ve Bahçesaray Barışı ile ilgili geçen bilgiler bu kadardır. Ancak ilk dönem tarih ders kitaplarında Çehrin Savaşı oldukça uzun tutulmuştur. Burada savaşın ilk başlangıcı ve yaşanan tüm olaylar tüm ayrıntıları ile anlatılmıştır.

İlk dönem tarih ders kitaplarında bir özellik de Karlofça Antlaşması’na kadar geçen sürede Rusların fazla önemsenmemesidir. Karlofça Antlaşması’ndan sonra ise Rusya, Osmanlı Devleti için bir numaralı tehdit durumuna gelmiştir. Bu özellik ders kitaplarına da yansımıştır. “Rusya’yla Karlofça Antlaşması’ndan bu yana Azak Denizi ve Özi ve Bender sınırları civarlarında kaleler bina etmekte ve izlediği politikadan Osmanlı Devleti hakkında kötü emeller beslemekte olduğu...” (Şeref 1315: 113).

Ders kitaplarında doğrudan Rusya ile ilişkilerin aktarıldığı bir başka konu da Karlofça Antlaşması’nda Rusya’nın elde ettiği kazanımlardır. Son dönem ders kitapları

bu konuda kısaca bilgi vermektedir. Bu bilgiler birkaç cümleyi geçmemektedir. Bu da Rusya'nın Azak Kalesi'ni alacağı ve İstanbul'da sürekli bir elçi bulunduracağıdır.

Karlofça Antlaşması dönemi ile ilgili olarak ders kitaplarında bilgiler vardır. “Yalnız Rus delegeleri antlaşma imzasına yetkileri olmadığını ileri sürerek antlaşmayı imzalamadılar. Bunun üzerine Karlofça'da Ruslarla iki yıllık bir ateşkes antlaşması yapıldı. Asıl antlaşma daha sonra İstanbul'da imzalandı” (Oktay 197: 135).

Miroğlu-Halaçoğlu (1990) tarih ders kitabında Karlofça Antlaşması sonrasında Azak Kalesi'nin 1700 İstanbul Antlaşması ile Ruslara verildiği belirtilir. Ruslara bu yolla Karadeniz'de kapı açılmış olduğu belirtilmektedir.

Bir başka ders kitabında I. Petro ve Azak Kalesi'nin Rusların eline geçmesi ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu bilgi ders kitabında “Rusya İmparatoru Petro'nun Osmanlılar Aleyhinde Hareketleri ve Projeleri” adı altında anlatılmaktadır. “Petro, Osmanlıların Azak Kalesi'ni zaptetmekle, o zamana kadar Osmanlıların pek de ehemmiyet vermedikleri Moskoflar, İmparatorluğun bir kalesini aldıktan başka “Sultanın bakire kızı sayılan” Karadeniz'e de el uzatmış oluyorlardı” (Günaltay 1941: 142).

İlk dönem Tarih ders kitaplarında özellikle üzerinde durulan Rus Çar'ı I. Petro (Deli Petro)'dur. Bu Çar dönemi Rusya ve Rusya'nın izlediği dünya siyaseti hemen her ders kitabında anlatılır.

Şenol Kalaycı'nın tarih ders kitabında I. Petro ile ilgili olarak şu bilgi verilmektedir: “Rus Çarı I. Petro, Kırım'a yerleşerek Karadeniz'e inmek ve Balkanlardaki Ortodoksları himayesi altına almak istiyordu” (Kalaycı 1996: 69).

Petro ile ilgili olarak bir başka kaynakta şöyle bir bilgi yer alır: “Petro kendisini Doğu Roma, yani Bizans İmparatorluğu'nun varisi sayıyor, bundan dolayı da büyük emeller peşinde koşuyordu” (Miroğlu-Halaçoğlu 1990: 112).

Bu Aleksî Romanof hanedanından Mihail'in oğlu Lehistan'dan toprak elde etmiş, Ruslara kanunlar getirmiş ve Ruslara sanayi ve teknoloji getirerek Karadeniz ve Hazar Denizi'ne açılan büyük nehirlerde donanma kurmuştur. Rusların büyük Çar'ı olan meşhur Deli Petro işte bu Aleksî'nin oğlu idi (Reşit 1328:136). Ayrıca yine Ahmet Reşit'in aynı kitabında Deli Petro'nun vasiyetnamesinin tamamı kitaba alınmış ve 14 başlıkta aktarılmıştır. Başka bir kitapta ise Petro ile ilgili şöyle bir ayrıntıya yer verilmektedir. “Tarih- Osmani'de Ak Bıyık namıyla maruf olan Rusya hükümdarı I. Petro...” (Şeref 1315: 112) biçiminde Petro en ince ayrıntısına kadar incelenmiştir.

I. Petro ile ilgili olarak bir başka kaynakta şöyle bir bilgi vardır: “XVII. asırda Rusya, henüz silik bir devlettir. Denizden mahrumdur. Avrupa devletleri ile olan münasebetleri ehemmiyetsizdir. Bununla beraber Rusya'da bir kalkınma vardır. Ruslar bir taraftan Volga dolaylarındaki Türk topraklarını ele geçirmiş öteki taraftan da Sibiry'a yayılmaya başlamışlardır. Asrın sonlarına doğru I. Petro zamanında garplılaşmaya başlamıştır” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 101- 102).

Ders kitaplarından birinde 1700'lü yıllarda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. “1703 yılında Edirne'de patlayan bir isyan neticesinde II. Mustafa tahttan indirilerek III. Ahmet padişah oldu. Yeni padişah, devamlı bir hükümet kurmak için boşa giden denemeler yaptı. Yedi yılda yedi sadrazam değiştirdi. Hiçbirisi memleketin istediği yüksek karakter ve iradeye sahip değildi. Bu sebepten memleketin iç ve dış siyasetinde gözle görülür bir iş yapılamadı. Halbuki aynı devirde komşumuz Rusya dev adımları ile ilerlemekte idi” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 109).

Prut Savaşı öncesi Osmanlı yönetimine eleştiri getiren ders kitapları vardır. “Rusya'nın gittikçe kuvvetlenerek Osmanlı İmparatorluğu için büyük tehlike teşkil etmekte olduğu Osmanlılarca dikkate alınmadı; yapmakta olduğu ıslahatın kıymet ve ehemmiyeti gözden kaçırıldı. Bu zamanlarda Türkiye'nin müttefiki olan İsveç'in yalnız

kalarak, ezilmesine müsaade olunduğu gibi, en müşkülâtlı zamanında Avusturya'ya da ilişilmedi” (Günaltay 1941: 144).

Prut Savaşı başlangıcındaki olaylarla ilgili bir ders kitabında şöyle bir bilgi yer alır: “Deli Petro, Paltova zaferinden sonra durumu uygun gördüğünden Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini de yerine getirmeye kalktı. Eflak, Boğdan beylerini isyana teşvik ettiği gibi Balkanlarda da gizli propagandalara girişti. Osmanlı Devleti esasen Rusya ile harp için bahane arıyordu. Demirbaş Şarl'ın devleti harbe teşvik etmesi ve o sırada Kırım Hanı'nın, Petro'nun Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini ve giriştiği hareketi bildirir bir rapor göndermesi üzerine Rusya'ya harp ilan olundu (1711)” (Oktay 1952: 163- 164).

Prut Savaşı Osmanlı Devleti için önemli bir savaştır. Bu savaş sonucunda Rusya ile ilişkilerinde Osmanlı Devleti, bir süreliğine bir rahatlama kazanmıştır. Savaşın çıkmasındaki en önemli nedenlerden biri İsveç Kralı XII. Şarl'ın (Demirbaş Şarl) Osmanlı Devleti'ne sığınması ve artan Rus tehlikesiydi.

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın yaptığı bu savaşta Rusya yenildi. Azak Kalesi yapılan antlaşma ile geri alındı. Ancak bazı ders kitapları savaşın başlangıç nedenini kimi zaman atlamışlardır. “Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarının getirdiği sıkıntılarla XVIII. yüzyıla giren Osmanlı Devleti; 1711 yılındaki savaş sonunda imzalanan Prut Antlaşması ile Rusya'dan Azak Kalesi'ni geri aldı” (MEB 1993: 48).

Yılmaz Öztuna'nın tarih ders kitabında Prut Savaşı'ndan kısaca söz edilir. Ayrıca şöyle bir yorum yapılmaktadır: “Prut Seferi ile Rusya'ya baş eğdirilmiştir” (Öztuna 1976: 143). Bir başka ders kitabında da savaşı yöneten Baltacı Mehmet Paşa ile ilgili küçük bir verilmiştir. Savaşın sonucunun nasıl ortaya çıktığını göstermektedir. “Baltacı Mehmet Paşa, sert bir savaş için yeniçerilere güvenemediğinden Rusların barış isteğini kabul etti” (Uğurlu-Balcı 1991: 159).

Prut Savaşı sonrasında Baltacı Mehmet Paşa'nın Rus Çariçesi Katerina'dan hediyeler aldığı söylenir. Bu konu ile ilgili olarak bir kitapta şu bilgiler yer almaktadır: “Böyle akd-i sulh hengamelerinde serdarların gerek devlet namına ve gerek kendi namlarına hediye ve nakden akça almaları adet-i zamaneden olmakla bu hasdan naşi Baltacı Mehmet Paşa asla mayub ve medhul olamaz” (Şeref 1315: 115).

Başka ders kitaplarında yer bulmayan ancak yalnızca Emin Oktay'ın ders kitabında (1975) yer alan bir bilgi vardır. O da 1724 yılında yapılan Osmanlı-Rus Antlaşmasıdır. Burada esas konu İran topraklarının iki devlet arasında paylaşımıdır.

Bu konular içinde çok kısa olarak 1736 yılında çıkan savaşlar da aktarılır. Ancak konu fazla uzun tutulmamaktadır. Ders kitaplarında bu kısım aktarılırken Rusya'nın Karadeniz'e açılmak, Avusturya'nın da Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki arazisine sahip olmak istediklerini görmekteyiz. Rusya, bu amaçlarla Kırım'a girmiş ve burayı istila etmiştir. Bu dönem bilgileri oldukça kısadır.

1736-1739 dönemi savaşlarında Rusların ve Avusturyalıların isteklerine bakıldığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: “Ruslar, Karadeniz'e inmek, Kırım'ı işgal etmek ve Osmanlı uyruğunda olan Ortodoksları egemenlikleri altına almak, Avusturyalılar ise Sırbistan, Bosna ve Hersek'te yerleşmek istiyorlardı” (Oktay 1975: 173).

Rusların 1736-1739 savaşlarından bekledikleri de şöyledir: “Ruslar, Karadeniz'e inmek, zengin ve verimli Kırım ülkesine sahip olmak ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İslav ırkıdan, Ortodoks dininden tebaa için söz söylemek hakkını kazanmak istiyorlardı” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 113).

Nevin Ergezer'in Tarih 2 ders kitabında “Osmanlı Rusya Avusturya İlişkileri” başlığı altında Rusya'nın amaçları anlatılmıştır. “Osmanlı Devleti, barış siyaseti izlemek

istememesine rağmen yine savaşmak zorunda kaldı. Çünkü Rusya, Avusturya ile ittifak yaptıktan sonra Lehistan işlerine karışmaya başladı. Osmanlı ordusunun Kafkasya'dan İran'a geçmesine izin vermedi. 1736 yılında da Osmanlı Devleti'ne savaş açtı" (Ergezer 1995: 62).

Bir başka ders kitabında da 1739 yılında imzalanan Belgrad Antlaşması ile ilgili bilgiler verilmiştir. "Ruslar barış istemek zorunda kaldılar. Belgrad'da yapılan antlaşma ile daha önce ele geçirdiği birçok belgeyi geri vermeyi, Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmamayı kabul etti (1739)" (Köymen 1996: 79). Ayrıca anlatımın devamında İsveç ile bir anlaşmanın yapıldığı bunun da bir Avrupa devleti ile yapılan ilk "pakt" olduğu belirtilmiştir. Burada bir kelime yanlış bulunmaktadır. "belgeyi" kelimesi "bölgeyi" olmalıdır. Bu öğrencilerin yanlış öğrenmelerine neden olabilir.

Kara 1998'de Rusya'nın nerede büyük bir tehdit olarak gösterildiğini anlatan kısa bilgiler vardır. "Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ile mücadelesini yalnız yürütemeyeceğini anlamış ve İsveç'le bir anlaşma imzalamıştır. Osmanlılar, İsveç'le yapılan bu antlaşmayla Rusya'ya karşı ortak bir cephe oluşturdular. Böylece Osmanlılar, ilk defa bir Avrupa devleti ile "pakt" yapmış oldular" (Kara 1995: 79). Bu durum Rusya'nın yarattığı tehlikeyi göstermektedir.

Küçük Kaynarca Antlaşması'na denk gelen dönemde Rus tahtında II. Katarina vardı. Onunla ilgili bir ders kitabında şu bilgi yer almaktadır: "1763'te zorla idareyi ele alan II. Katarina, Deli Petro'nun izinden yürüyen bir hükümdar oldu. İç idarede birçok yenilikler yaptı. Dış siyasette de Lehistan'ı ortadan kaldırmak ve Türkiye'yi parçalamak için çalıştı. Emellerini gerçekleştirme yolunda önemli başarılar gösterdiğinden Ruslar kendisine "Büyük" unvanını verdiler" (Atsız-Oran 1956: 130).

II. Katarina ve Osmanlı Devleti üzerine olan hedefleri başka bir ders kitabında da yer bulmuştur. "Kırım'ı alarak Karadeniz'e inmek, Rus gemileri için Boğazlardan geçiş

serbestliği kazanmak, Tuna'yı Rusya'nın hududu yapmak, Eflak, Buğdan'ı Türk egemenliğinden çıkartarak kendi idaresine geçirmek, Kafkasya'yı Rusya'ya kazandırmak, Balkan topraklarında Rusya'ya bağlı Ortodoks devletler kurmak, istiyordu.”

Buna karşılık Osmanlı hedefleri ise aynı ders kitabında anlatımın devamında yer almaktadır. “Gerçekte Osmanlılar Lehistan'ın istiklal ve hürriyeti için harbe giriyorlardı. Çünkü Lehistan ortadan kalkınca Rusya çok kuvvetlenmiş olacak ve Osmanlı topraklarına tekrar yüklenecekti. Gelecekteki Rus tehlikesini önlemek için 1768'de Osmanlıların Rusya'ya ilan ettiği harp 1774'e kadar devam edecekti” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 116).

Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan savaş öncesi Rusların hazırlıkları da ders kitaplarında yer bulmuştur. “Rusya, Osmanlı toprakları üzerinde beslediği emelleri gerçekleştirebilmek için her yola başvuruyordu. Gürcistan'a ve Karadağ'a ajanlar göndererek, yerli halkı Osmanlı idaresine karşı isyana teşvik ediyordu ve askeri hazırlıklar yapıyordu” (Merçil 1992: 171).

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı Lehistan sorunu yüzünden çıktı. Her iki taraf da Lehistan'da hâkim olmak istiyordu. Bu durum iki devleti karşı karşıya getirdi. Sonuçta yapılan savaşı Osmanlı Devleti kaybetti ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (1774). Bu antlaşmanın getirdiği hükümler oldukça ağırdı.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilgili olarak ders kitapları yorumlar getirmişlerdir. “Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti çok bir yer kaybetmiyordu. Fakat öteden beri Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kırım Hanlığı'nı elden çıkartıyor, Rusların Osmanlı Devleti uyruğundan olan Ortodoksları himaye hakkını tanımış oluyordu” (Oktay 1952: 175).

Küçük Kaynarca Antlaşması için başka bir yorumda şudur: “Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı tarihinin en ağır antlaşmalarından biri oldu. O zamana kadar Türkiye en aşağı iki devletin birleşmesiyle yenilirken ilk defadır ki tek bir devlete karşı savaş kaybediyordu” (Atsız-Oran 1956: 131).

1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nın devamı sırasında yaşanan önemli bir olay bir ders kitabında yer almıştır ve bununla ilgili şu açıklama yapılmıştır. “Osmanlı Devleti, Avusturya’nın bu durumundan faydalanarak onunla gizli bir anlaşma yaptı. Buna göre, Avusturya, Rusya’nın bu savaşta işgal ettiği toprakların gerek siyaset ve gerek savaş yoluyla alınmasına ve Osmanlı Devleti’ne geri verilmesine çalışılacak, buna karşılık Osmanlı Devleti de Avusturya’ya savaş masrafı olarak 20 bin kese akçe ile Küçük Eflak ve Bukovina’yı verecekti” (Oktay 1975: 177). Ancak bu antlaşma uygulanamamıştır.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nın anlatıldığı bölümde şu ilginç bilgi de yer alır: “Sultan III. Mustafa, müthiş bir Rus düşmanıydı. Rusların yayılmasından endişe etmekte, daha fazla büyümeden Rusya’nın durdurulması gerektiği düşüncesinde idi” (Dikmen-Koçak 1991: 183). Aynı eserin devamında da anlatım ilginç bir şekilde sürdürülmektedir. “Bulgaristan’ı ele geçirmekten ümidi kesilen Ruslar, işgal ettikleri Dobruca ve Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Türk şehir ve kasabalarını akıl almaz barbarlıklar ile tahrip ettiler. Ellere geçirdikleri her Türk’ü, türlü işkencelerden sonra katlettiler. Bu acıklı ve kötü durum karşısında, Sultan III. Mustafa kederinden öldü (20 Ocak 1774)” (Dikmen-Koçak 1991: 185).

Padişah III. Mustafa ile ilgili bir bilgi olarak ders kitaplarında şöyle bir açıklama yer alır: “Rusya’nın bu hareketi üzerine o sırada padişah bulunan ve Rus düşmanı olan III. Mustafa savaşa karar verdi” (Oktay 1975: 176).

Küçük Kaynarca Antlaşma ile ilginç bir bilgi ve yorum da şöyledir: “Kırım’ın durumu ise yürekler acısı idi. Ruslar Kırım ileri gelenlerinin bir kısmını “Siz Cengiz Han neslindensiniz, Osmanlılar sizi bir vali gibi idare ediyor, bize yardım ederseniz sizin bağımsızlığınızı sağlarız.” diyerek elde etmişlerdi. Kırım’da bulunan Osmanlı kuvvetlerine yardım yapmayan Kırım kuvvetleri, Ur kalesinde Ruslara kale kapılarını açmışlardı” (Şirin 1994: 84).

Bir başka kısa bilgi de şöyledir: “Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya Kırım’ı Osmanlı Devleti’nden ayırdı. Böylece Karadeniz’de Türk egemenliği sona erdi. Balkanlar ve Boğazlar Rus tehdidi altına girdi” (Ergezer 1995: 63).

1768-1774 Savaşı’nın önemi ve başarısızlığın nedeni ile ilgili ders kitaplarında bilgiler vardır. “Rusya ile 1768- 1774 Savaşı, Osmanlı Devleti’nin hayatında bir dönüm noktasıdır. Zira ilk defa olarak bir devlete yenilecektir. En önemli sebep, ordunun tamamen bozulması, yeniçeri ocaklarının kaldırım kabadayıları haline gelmeleri, bu disiplinsiz sürünün savaşta hiçbir işe yaramamasıdır.” (Öztuna 1976: 153).

Başka bir ders kitabındaki bilgi ise şu şekildedir: “Dolaylı ifadelerle Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki bütün Ortodoksların koruyucusu durumuna geçtiler. Bu suretle I. Petro zamanında ekilen fesat tohumları artık filizlenmeye başlamış oldu” (Miroğlu-Halaçoğlu 1990: 116).

Deliorman 1996’da Küçük Kaynarca Antlaşması’nı fazla yorumlamadan olduğu gibi vermektedir. “Altı yıl süren savaş Osmanlı ordularının ağır yenilgisi ile sonuçlandı. Rus donanması, Baltık’tan Akdeniz’e inerek, Çeşme’de bulunan Osmanlı donanmasını yaktı (1770). Osmanlı ordusu Kırım cephesinde de yenildi” (Deliorman 1996: 77).

Bu konular MEB 1993 tarafından ayrıntılı olarak, ötekileri de kısaca değinir. Ancak antlaşmanın maddelerine getirilen yorumlar bizim ders kitaplarında bu ilişkileri

nasıl gördüğümüzü çok iyi bir şekilde ortaya koyar. “Bu antlaşma ile Rusya’nın istediği yerde konsolosluk açabilmesi ve Ortodoksların koruyucusu olma fırsatı elde etmesi olumsuz sonuçlar doğurdu. Balkanlar, Rusya’nın etkisine açık bir hale geldi. Ayrıca Karadeniz’de yıllarca süren Türk egemenliği sona erdi. Kırım’ı ele geçirmek için önemli bir adım atan Rusya, çok geçmeden niyetini açığa vurdu. 1783 tarihinde Kırım’ı işgal etti. Bir Müslüman ülkesi olan Kırım’ın, Rusya topraklarına katılması, Türk kamuoyunda büyük bir üzüntü ve tepki yarattı” (MEB 1993: 50).

Bir başka ders kitabında da şöyle aktarılır “Bu hükümler, özellikle Ortodoks koruyuculuğu ve konsolosluk açabilme yetkileri Osmanlı Devleti için felaket olmuştur. Rusya yayılcı amaçlarını Ortodoks mezhebinin arkasına saklanarak yürütmüştür. Bizans’ı dirilterek Rusya’nın korumasında bir Ortodoks birliği meydana getirme hevesi gütmüştür. Bu politika, Rusya’nın sıcak denizlere inme politikasıyla paralel yürümüş ve hiçbir siyasal rejimlerinde de değişikliğe uğramamıştır.

Küçük Kaynarca ile Karadeniz’deki Türk hâkimiyeti sona erdi. Ruslar, Kırım’ı 1783 yılında Çarlık İmparatorluğuna kattılar. Bu olay ile bir Müslüman Türk ülkesi yabancı hâkimiyetine girmiş oluyordu. Bunun üzüntüsü derin ve sürekli olmuştur” (Kara 1995: 82). Görüldüğü gibi ders kitaplarında Küçük Kaynarca Antlaşması çok büyük bir önemdedir. Bu birçok ders kitabında da benzer şekilde belirtilmektedir.

Tarih ders kitaplarının birinde olan ve başka ders kitaplarında bulunmayan farklı bir bilgi de şudur: “Osmanlılar II. Katarina ile ilk harplerini kaybettikleri sırada, İstanbul’daki İsveç sefaretinin tercümanı olan Hassanoğlu Muratcan adlı bir Ermeni (Muradja d’Hassan) esaslarını eski Arapça kitaplardan alarak ve bunları garp usulü ile tanzim ederek bir hilafet nazariyesi ortaya çıkarmıştır” (Günaltay 1941: 160).

Ders kitaplarında Çehrin Savaşı kimi ders kitaplarında anlatılmış kimilerinde de çok kısa tutulmuş veya hiç anlatılmamıştır. Özellikle günümüze yaklaştıkça anlatımdaki

yoğunluk azalmıştır. Burada bir orta noktanın bulunmasına gereksinim vardır. Ayrıca bu savaşın içeriği ile ilgili bilgiler birbirini tutmamaktadır. Kimi ders kitaplarında bu savaş Ukrayna kazakları üzerine yapılırken kiminde de Ruslar üzerine yapılmıştır. Doğrusu bu savaş Ruslara karşı gerçekleştirilmiştir.

Kısacası ilk dönem tarih ders kitaplarında Karlofça Antlaşması'ndan sonra Rusların oldukça önem kazandığı görülür. Bu da tam olarak Prut Savaşı dönemine denk gelmektedir. Prut Savaşı'nın anlatımı sırasında Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları anlatılır. Bunlara ulaşmak için Rusya'nın yaptıkları üzerinde durulur. Bir başka eksik kalan nokta da Karlofça Antlaşması ile 1700 İstanbul Antlaşması'nın anlatımlarının birbirine karışmasıdır. Her iki konu çoğu ders kitabında aynı anda verilmeye çalışılmış ancak konular birbirine girmiştir. Bu noktada bunları birbirinden ayırmak yararlı olacaktır. Ayrıca bu dönem konularının anlatımında özellikle Prut Savaşı'nın anlatımı sırasında konu günümüz bakış açısıyla bakılarak anlatılmıştır. Bu konuda özellikle dikkat etmek gerekmektedir. Bu tür noktaların ders kitaplarında olmaması gerekir. Bu türden anlatımlar öğretmen kontrolünde olarak ve öğretmene bırakılarak yapılmalıdır. 1983 Lise Tarih programından sonra okutulan kitaplarda ise Rusya üzerine verilen bilgilerin ağırlığının Karlofça Antlaşması ve hatta ondan öncesinde ağırlık kazandığını görülmektedir. Genel olarak bakıldığında tarih ders kitaplarının basım tarihlerinin günümüze yaklaşması ile Rusya'ya verilen önemin daha da arttığı görülüyor. Bu da aradan geçen süre içinde Rusya'nın daha fazla anlaşılması ve gücünün artışının Osmanlı Devleti'nin çöküşünü daha da hızlandırmasının kavranmış olması ile ilgilidir.

Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar anlatılan konuların içeriğine bakıldığında çok fazla zenginlik görülür. Bu dönem konuları içinde Don-Volga kanal projesi, Karlofça Antlaşması öncesi yapılan savaşlar, Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları, Çehrin Savaşı, Prut Savaşı ve Barışı, 1736-1739 Savaşları, 1768-1774 Savaşı ve Küçük

Kaynarca Antlaşması (1774) konularıdır. Ayrıca bu dönem içinde Rus Çar'ı I. Petro (Deli Petro) ve Rus Çariçesi II. Katarına üzerinde durulur.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilgili olarak dikkati çeken bir nokta da bu yenilginin ders kitaplarında sorumlusunun aranmasıdır. Bu yenilginin sorumlusu olarak ders kitapları kimi zaman dönemin padişahını ve yeniçerileri; kimi zaman da Kırım halkından bazı Rus taraftarlarını suçlu göstermişlerdir.

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası gelişmelere bakıldığında Rusya'nın Osmanlı Devleti için bir numaralı düşman olarak algılandığı görülür. Bu dönem aralığında yaşanan birçok savaş ve Rus yöneticilerinin savaş ve barış dönemlerindeki Osmanlı Devleti'ne karşı olan tutumları ders kitaplarında Rusya'yı bu derecede önemli yapmıştır. Ders kitaplarında bu zaman aralığında yaşanan olaylarda Kırım ana noktalardan biridir. Süreç içinde Kırım'ın elden çıkması Kırımlı yöneticilerin yanlışları sıkça vurgulanmaktadır. Denilebilir ki bu dönemde Kırım, Türk-Rus ilişkilerinin çekişme alanını oluşturmaktadır ve Osmanlı Devleti'nin çekişmeyi kaybetmesi Türk-Rus ilişkilerinin daha da hareketli bir döneme girmesine neden olmuştur.

Ders kitaplarındaki anlatımlara bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşım yapabilecek güçte olduğu fakat yetenekli komutanları ve devlet adamları olmadığı için Rusya'nın bu kadar güçlü olduğu izlenimi doğmaktadır. Ayrıca konuların anlatımına dikkatlice bakıldığında Osmanlı Devleti'nin teknolojik alanlardaki geriliğinin de Türk-Rus ilişkilerinde Rusların hep kazanan olmalarında etkili olduğu izlenimi doğmaktadır.

Sonuç olarak bu bölüm konuları dönemin Avrupa devletleri ve bunlarla Osmanlı Devleti'nin kurduğu ilişkiler üzerine odaklanmıştır. Konu içinde Don-Volga arasında kanal açma girişimi üzerinde en çok durulan noktadır. Siyasal ve askeri olaylar olarak Çehrin Savaşı ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa üzerine anlatımlar yapılmıştır. Karlofça

Antlaşması (1699), 1700 İstanbul Antlaşması, I. Petro'nun Azak üzerine olan düşünceleri ile Prut Savaşı anlatılmıştır. Bununla birlikte bu konu içinde 1736-1739 Savaşları, İsveç'le yapılan ittifak ve II. Katarina ile I. Petro üzerine yapılan anlatımlar vardır. En çok üzerinde durulan diğer konu da Küçük Kaynarca Antlaşması'dır.

3.2.3. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Sonraki Gelişmeler

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın elden gitmesi birçok ders kitabında yer bulmuş bu konu ile ilgili ders kitabı yazarları bu konuda yorumlarını anlatımlara katmışlardır. Rusların Kırım'ı işgal etmesi üzerine; daha doğrusu Kırım'ı kendi topraklarına kattığını ilan etmesinden sonra da yaşanan sıkıntılar devam etmiştir. “Türkiye’ye göç etmek isteyen binlerce kişi kılıçtan geçirildi. Osmanlı Devleti bir şey yapamadı ve Türkiye’de bu durum büyük üzüntüye sebep oldu. Binlerce yıllık müslüman yurdu Rusların eline geçmişti” (Şirin 1994: 87).

1787-1792 Savaşları sırasında Rusların çalışmaları ile ilgili olarak ders kitaplarında bilgiler yer almaktadır. “Ruslar, Eflak'ın geri kalan kısmıyla Boğdan'ı işgal ederek burada bir Dakya Devleti kuracaktı. Bundan başka, şayet Türkleri Rumeli'den atabilirlerse, merkezi İstanbul olmak üzere eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kuracaklardı. Bu devletin başına da Katarina'nın torunu XIII. Konstantin adıyla kral olacaktı” (Oktay 1975: 179).

Kırım'ın elden çıkmasının yarattığı üzüntü de ders kitaplarının anlatımları içersindedir. “80.000 kişilik ordusuyla Özü Kalesi'ne giren Prens Potemkin, 25.000 Türk asker, sivil, kadın ve çocuğunu boğazladı. Bu tafsilatı anlatan sadaret arizasını okuyan I. Abdülhamit'e teessüsünden elinde kağıt olduğu halde inme indi ve birkaç gün sonra da öldü” (Öztuna 1976: 155).

Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın bağımsızlığını sağladıktan sonra ders kitaplarındaki anlatımlar doğrultusunda hemen Kırım'ı işgal etme çabalarına yönelmiştir. “Kırım halkı, Rus yanlısı Şahin Giray’a karşı ayaklandı. Rus Çariçesi II. Katarina, Kırım’a bir ordu gönderdi. İsyan bastırılarak birçok kişi kılıçtan geçirildi. Rusya, Kırım’ı ilhak ettiğini ilan etti” (Kalaycı 1996: 72).

Başka bir ders kitabında Kırım'ın işgal edilmesinden sonra ortaya çıkan sorunlar günümüzle ilişkilendirilerek anlatılmıştır. “Burada kalanlar ise, Sovyet yönetimi tarafından, bir gece içinde Orta Asya’ya sürgün edildiler (1944). Yollarda ve gittikleri yerlerde büyük kayıplara uğrayan Kırım Türkleri, bugün anayurtlarına dönmek için mücadele vermektedir” (Deliorman 1996: 78).

Kırım'ın elden gitmesi Osmanlı Devleti tarafından kabullenilememiştir. Ders kitabı yazarları da bu durumu bazen anlatımlarına katmışlardır. “Osmanlı Devleti büyük üzüntüye sebep olan bu durum karşısında bir şey yapamadı. Fakat binlerce yıllık Müslüman Türk vatanı olan Kırım'ın Rusların eline geçmesini de bir türlü benimseyemedi. Onun için Osmanlı sultanları –ki son padişaha kadar bu adet devam etmiştir- bir Rus Çarı Kırım’a dinlenmek üzere geldiği zaman İstanbul’dan elçi gönderip “Hoş Geldin” dedirtirdi” (Arabacı 1995: 136).

Aynı ders kitabındaki bir başka bilgi de şöyledir: “Ruslar Özü Kalesi’ni alarak yirmi beş bin insanımızı katletmişlerdir. Sultan I. Abdülhamit’e bildirildiğinde kederinden okurken yüreğine inme inerek ölmüştür” (Arabacı 1995: 136).

Kırım'ın Osmanlı Devleti’nden ayrılması ise yorum katılmadan kısaca anlatılmıştır: “Kırım’ın elden çıkması Türk halkına çok ağır geldi. İlk defa halkı İslam olan bir ülke imparatorluktan ayrılıyordu” (Akşit 1951: 120- 121).

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı bir öteki çekişme de hemen Kırım'ın kaybedilmesi sonunda tekrar başladı. Rusya ve Avusturya Osmanlı Devleti'nin zayıfladığını düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti de tekrar Kırım'ı elde etmek istiyordu. Bu durum iki devleti karşı karşıya getirdi. Sonuçta ne Osmanlı Devleti ne de öteki iki devlet istediği sonucu elde edemedi. Avusturya ile Zıştovi (1791) ve Rusya ile Yaş (1792) antlaşmaları imzalandı.

Rusya ve Avusturya'nın ortak amaçları ders kitaplarında yer almıştır. “Kırım'ı ele geçiren Rusya, Osmanlı Devleti'nden yeni topraklar kazanma düşüncesi ile Avusturya ile anlaştı. Amaçları eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktır” (Ergezer 1995: 64).

Bu gelişmeler ders kitaplarında anlatılırken MEB 1993'te yalnızca siyasal olaylar verilmiş; ötekilerinde de yorumlanarak verilmiştir. “Onlar başarılı olurlarsa (Rusya ve Avusturya); Bizans İmparatorluğu yeniden kurulacak, İstanbul bu imparatorluğun başkenti olacaktı” (MEB 1993: 51). Burada Rusya'nın ne amaç içinde olduğu ve bu savaşı da ne için yürüttüğünü göstermektedir.

1806-1812 savaşları üzerine bilgiler ders kitaplarında yer almaktadır. “İngiltere, Osmanlı Devleti'ne geri verilen Mısır'ı almak istiyordu. Rusya'nın ise, Ortodoks tebaa ile temasta olduğu ve onları kışkırttığı biliniyordu” (Ergezer 1995: 65). Bir başka ders kitabında yer alan bilgi de şöyledir: Osmanlı-Rus savaşı üç yıl devam etti. Bu sırada Fransa ile Rusya arasındaki ilişkiler tekrar gerginleşti. Rusya'nın barış teklifi kabul edildi. Bükreş Antlaşması imzalandı (1812)” (Kalaycı 1996: 74).

1806–1812 Osmanlı-Rus savaşı birkaç ders kitabında konu içinde küçük bir alt başlık altında verilmiştir. Birçoğunda ise, bir başlık verilmeden öteki konularla birlikte yürütülmektedir. Ancak bir başlık altında verilmesi en doğrusudur. Çünkü altı yıl süren

bu dönemde birçok gelişme de yaşanmıştır. Ders kitaplarında bu gelişmeler ile ilgili konular azdır.

İlk dönemler okutulan kitaplarına bakıldığında 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çokça yer tuttuğunu görürüz. 1983 Tarih programı sonrası ders kitaplarında konular hem ayrıntılı hem de dünyada gelişen öteki olaylar ile ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin bu savaş boyunca gelişen iç olayları, padişah değişiklikleri, komutan değişiklikleri gibi tüm olayları bu savaşın anlatımına katılmıştır. Ancak bu özellikler içinde gereksiz bazı anlatımlara girildiği de gözlenmektedir.

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası gelişmeleri ele alan konular hep aynıdır. Ancak konuların anlatımlarındaki oranları değişmiştir. Bu kısımda yer alan konular Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti'nin durumu, Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlar, 1806-1812 Savaşı ve Bükreş Antlaşması'dır. Bunlar her dönem ortaöğretim ders kitaplarında aynıdır.

Bu bölümde ele alınabilecek bir öteki önemli nokta ise Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkma ve Bizans Devleti'ni yeniden kurma planlarıdır. Bu konu üzerinde ittifakla hemen her ders kitabı anlatım yapmış hatta bunu yardımcı bilgiler ile destekleyerek ön plana çıkarmışlardır. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin geleceği için ne derecede bir tehdit olduğuna vurgu yapılmıştır.

Kısaca bu bölüm konularına bakıldığında Kırım'ın elden çıkması ve 1806- 1812 Savaşları anlatımların merkezindedir. Kırım'ın elden çıkması sonrasında Kırımlıların yaşadığı sıkıntılar, göçler ve bunların Osmanlı Devleti için doğurduğu güçlükler konular içinde sıklıkla işlenmiştir. Ayrıca Rusya ve Avusturya'nın, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurma girişimleri de ders kitaplarının konuları arasındadır.

3.2.4. Ulusçuluk Hareketleri ve Türk-Rus İlişkileri

Ulusçuluk hareketleri Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'daki imparatorlukları etkilemiştir. Özellikle çok uluslu olan imparatorluklar bu etkilenmeden fazlasıyla zararlı çıkmıştır. Osmanlı Devleti içinde bulunan uluslar da bu etkiden dolayı bağımsızlık hareketlerine girişmişleridir. Osmanlı Devleti'nin güçsüz bir durumda olması nedeniyle ayaklanan bu uluslar başka devletlerden de destek görmüşlerdir. Balkanlarda yaşanan bu ayaklanmalarda özellikle Rusya suçlu görülmüştür. Bu ayaklanmalar aşağıdaki başlıklar (konular) altında incelenmiştir

3.2.4.1. Sırp ve Yunan Ayaklanmaları

Bilindiği üzere ulusçuluk hareketleri önce Fransa'da çıktı ve sonra yayılarak tüm dünyayı etkisi altına aldı. Bu süreçte Rusya, Balkanlarda gelişen bu milliyetçilik hareketlerine destek oldu. Amacı küçük devletler kurulmasını sağlamak, sonra da bu küçük devletleri kullanarak sıcak denizlere inmekti. Ders kitaplarında milliyetçilik hareketleri de aynı doğrultuda verilmektedir.

Sırp Ayaklanması ile ilgili olarak ders kitaplarında bilgiler vardır. Çoğunlukla bu bilgiler Avrupa devletlerinin özellikle Rusya'nın kışkırtmaları ve ayaklanmanın nedenleri üzerinedir. "Rusya, Avusturya ve Fransa, Sırları bağımsızlık propagandalarıyla isyana teşvik ettiler" (Ergezer 1995: 66). Bir başka ders kitabında da benzer açıklamalar vardır. "Ruslar, kendi subaylarını gönüllü adı altında göndererek Sırp isyanını yeniden körüklediler" (Deliorman 1996: 106).

Sırp Ayaklanması sırasında Rusların ve Avusturyalıların ajanlar göndererek halkı kışkırttıkları belirtilmiştir. Yunan Ayaklanması da aynı doğrultuda anlatılmaktadır (Miroğlu-Halaçoğlu 1990).

Sırların ayaklanmaları ile ilgili olarak tarih ders kitabının birinde şöyle bir açıklama vardır: “XVIII. asrın sonlarına doğru, Rumeli’nin birçok taraflarında, evvela Türk ve İslam ahali arasında, hükümete karşı isyanlar görüldü. Hükümetin bu isyanları bastırmak hususunda gevşekliğini gören Sırlar da kendilerine iyi davranmayan yeniçerilere karşı, Kara Corc isminde birisinin reisliğinde ayaklandılar (1804)” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 144).

Bu başlık altında Sırp ve Yunan ayaklanmaları ile bunlarla ilintili olarak Mısır ve Boğazlar sorunu da aktarılmaktadır. Sırların ve Yunanlıların ayaklanma süreçlerinde ders kitaplarında Rusya’nın bu milletlere yardım ettiği çeşitli yerlerde anlatılır; “Osmanlılarla Ruslar ve Avusturyalılar arasında yapılan savaşlar Sırları olumsuz etkiledi. Rusya ve Avusturya Sırları kışkırtmaya başladılar” (Kara 1995: 84). Benzer ifadeler Yunan ayaklanması içinde geçerlidir. “Yunan isyanını hazırlayan cemiyetin başkanı, aynı zamanda Rus Çar’ının yaverliğini yapıyordu... Yunanlılar arasında milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında Rusya ve Fransa etkili olmuştur” (MEB 1993: 53).

Yunanistan’ın kuruluşu konusunda Ruslarla ilgili olarak şu anlatım yer almaktadır: “Rumlar arasında milliyetçilik fikirlerinin yayılması, Avrupa’nın en çok Rusların çalışmalarıyla olmuştur...1768-1774 Osmanlı-Rus harbi sırasında, Rus filosu bir aralık Mora ve Yunan adalarını almış ve Rumlar arasında milliyetçilik propagandası yapmıştır” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 145).

1827 Navarin olayında ise aynı ders kitabında başka bir anlatım daha vardır. “Rusya, Doğu Akdeniz’de yerleşmek istediğinden ne Osmanlı İmparatorluğu’nun kuvvetlenmesini istiyor, ne de kuvvetli bir vali olan Mehmet Ali’nin buraya yerleşmesini arzu ediyordu” “Osmanlı Devleti, ilanı harpsiz olarak donanmasını yakan devletlerden zarar ve ziyan istedi. Rusya, harp açmak ile cevap verdi” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 146).

Yunan Ayaklanması ile ilgili olarak ders kitaplarında bilgiler yer verilmektedir. “Rusya ise, bu sıralar Osmanlı Devleti yeniçerileri kaldırılmış olduğundan henüz kuvvetlenmeden Mora meselesini bahane ederek bir harp açmak gayesini güdüyordu” (Atsız-Oran 1956: 176). Yunanistan’ın bağımsız olması sürecinde Ruslardan birçok yardım aldıkları ders kitaplarında anlatılmaktadır. “Yunanlıların Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ayaklanarak bağımsız bir devlet kurma düşüncesi, Rusya tarafından ortaya atılmıştı” (Deliorman 1991: 183).

Yunan Ayaklanması ile ilgili olarak bir başka ders kitabında şöyle bir bilgi vardır: “Görüldüğü gibi Avrupa devletleri, Türkleri Avrupa’dan atmak için daha önce takip ettikleri direk saldırı politikasından vazgeçmişlerdir. Osmanlı Devleti’ni içten çökertmek amacıyla, Müslüman olmayan halkı kışkırtarak, onlara dışarıdan destek olmuşlardır. Onların bu politikaları, XIX. yüzyıl boyunca etkili olmuştur” (Ergezer 1995: 67).

Yunan Ayaklanması sırasında Rusların, İngilizlerin ve Fransızların Yunanlıları desteklediği bilinmektedir. Ancak Rusya’nın ilk aşamada Osmanlı Devleti’ni sıkıştırmadığı bir ders kitabında anlatılmaktadır. “Rusya, önce açıkça isyanı desteklediyse de, öteki devletlerin tam karşısında Babıali ile anlaşma yoluna gitti” (Yıldız 1990: 166).

Yunan Ayaklanması ile ilgili olarak ders kitaplarında benzer açıklamalar yer almıştır. Bu açıklamalar çerçeve olarak şöyledir: “Rusların Ortodoksların sözde koruyuculuğunu üstlenerek propagandaya başlamasıyla Rumlar cesaret aldılar” (Merçil 1992: 203). “Rusya, Doğu Akdeniz’de yerleşmek istediğinden ne Osmanlı Devleti’nin güçlenmesini istiyor ne de Mehmet Ali gibi kuvvetli bir valinin buraya yerleşmesi işine geliyordu” gibi (Merçil 1992: 205).

Yunanlıların ayaklanmaları ile ilgili olarak özellikle Ruslar, anlatımlarda esas olarak yer almaktadır. “Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak fırsatını elde eden Rusya, Yunanistan’ın bağımsızlığı fikrini ortaya atmıştı. Fatih döneminden beri huzur ve refah içinde yaşayan Yunanlılar, Fransız İhtilali’yle yaygınlaşan milliyetçilik akımından etkilenmekteydiler. Rusya’nın kışkırtmaları da buna eklenince, gizli teşkilatlar kurmaya başladılar” (Deliorman 1996: 81).

Rumların ayaklanması ve bu süreç sırasında Osmanlı Devleti donanmasının yakılması olayı şöyle anlatılmaktadır: “Medeniyet tarihinin silinmez bir lekesi olan Navarin Olayı” diye aktarılmaktadır. Bu ifade ders kitabında koyu harflerle yazılmıştır (Dikmen-Koçak 1991). Bu anlatım genelde ders kitaplarında yoğun olarak yer almamaktadır.

Yunan ayaklanmasından sonra imzalanan antlaşma ile ilgili olarak bir ders kitabında şöyle bir yorum getirilmektedir: “Edirne Muahedesi, Osmanlıların Küçük Kaynarca’dan sonra imzaladıkları en ağır antlaşmadır. Osmanlı Devleti artık kendi kuvvetleriyle karşı koyamayacağını anlamış bulunuyordu” (Akşit 1951: 155).

Bir başka ders kitabında kısaca Rusya’nın Sırlara ve Yunanlılara destek oldukları anlatılmaktadır. “Rusya sayesinde, özerk Sırp Prensiği ve bağımsız Yunan Krallığı kuruldu” (Ergezer 1995: 70).

Sırp ve Yunan ayaklanmaları öncesinde Rusya’nın bu işte etkin olduğu anlatılmaktadır. “Rusya’nın Osmanlı hükümeti aleyhine tahrikata girişen memurları da Rumeli’nin her tarafına yayıldılar. Rusya Çarı’nı Hıristiyanlığın, alhusus Müslümanlar idaresi altında bulunan Ortodoksluğun öncüsü gibi göstermeye çalıştılar” (Günaltay 1941: 198).

Konuların aktarımı sırasında 1828–1829 Osmanlı-Rus savaşının da Yunan ayaklanmasının içinde yer aldığı görülmektedir. Aynı bir başlık altında değil; konuların akışı sırasında bu konu ele alınmıştır. Bu savaş anlatılırken burada II. Mahmut’un bir sözü verilmektedir. Bu söz İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne verdikleri Yunanistan’ın bağımsızlığı konusundaki ultiyatomu üzerinedir. II. Mahmut İngiliz elçisine: “Biz sizin İrlanda işinize karışıyor muyuz?” demiştir (Şirin 1994: 88).

İlk dönem kitaplarda Sırp ve Yunan ayaklanmaları üzerinde baskılı biçimde durulduğu görülür. Ancak bu süreçte tarih ders kitaplarında ayaklanma girişimlerinde Rus katkısı ve kışkırtmaları üzerinde fazla durulmaz hatta bir kaç ders kitabında Rusya’ya hiç yer verilmez. Burada daha çok yeniçerilerin yanlış hareketleri, yeteneksiz ve halka kötü davranan bölge yöneticilerinin davranışları üzerinde daha vurgulu biçimde bir anlatım yapılır. Ayrıca bu dönem içinde yaşanan milliyetçilik hareketlerinin bu milletler üzerindeki etkisi de sıkça anlatılır. Rus kışkırtmaları ise birkaç cümle ile çoğu ders kitabında yer bulur birkaçında ise hiç yer bulmaz.

1983 Lise Tarih programı öncesine göre yazılan kitaplardaki anlatımlarda ise Rusya Devleti’nin bu iki ulus üzerinde yaptığı kışkırtmalardan sıkça söz edilir ve bu iki ulusun ayaklanmasında kilit bir rol oynadıklarına vurgu yapılır. Sonrasında ise bu aşırı derecedeki anlatımların azaldığı ve önceki dönemlerdeki başka etmenlerinde bu iki ulusun ayaklanmasındaki etkileri tekrar ön plana çıkar. Özellikle son dönem ders kitapları daha ortada bir anlatımı ön plana çıkarmışlardır denilebilir.

Kısacası bu dönem konularının içeriklerine bakıldığında bu iki ulusun (Sırp ve Yunan) ayaklanmaları ve Osmanlı Devleti’nin gösterdiği tepki ile bu süreçte yaşanan 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması ön plana çıkmaktadır. Ayrıca yeni ortaya çıkmaya başlayan Mısır Sorunu da konularla ilişkili olduğu oranda konuların anlatımına katılmıştır. Bu ayaklanmalar sırasında Avrupa devletlerinin özellikle Rusların

takındığı olumsuz tutum ders kitaplarında sıklıkla işlenmiştir. Ayrıca bu dönem örnekler gösterilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

3.2.4.2. Mısır Sorunu

Mısır Sorunu bulunduğu dönem içinde Osmanlı Devleti’ni en çok uğraştıran konulardan biridir. Osmanlı Devleti’nin bu sorun nedeniyle başı fazlasıyla ağrımış ve en çok tehdit olarak gördüğü Rusya ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Hatta son dönem programlarında bu konu “Denize Düşen Yılana Sarılır” adı altında verilmiştir. Bu başlık bile konunun ders kitaplarında nasıl aktarıldığını çok iyi göstermektedir. Konu öteki konular gibi aynı ünite içinde Küçük Kaynarca sonrası gelişmelerinde anlatılır.

Ders kitapları Rusya ile gerçekleşen bu ittifakın üzerinde dikkatlice durmaktadırlar. Çünkü durum ilk defa görülen bir olaydır. Osmanlı Devleti de bu dönem içinde fazlasıyla sıkışmış durumdaydı. “II. Mahmut bu müşkül durumdan kurtulmak için Avrupa devletlerinden yardım istedi. İngiltere ve Fransa yardım isteğini kabul etmedi. II. Mahmut devlet için büyük bir tehlike oluşturan ve Türk boğazlarını hâkimiyeti altına almaya çalışan Rusya’ya yanaşmak zorunda kaldı. Üzüntü içinde “Ne yapalım, denize düşen yılana sarılır.” dedi. Rusya İstanbul’a 15.000 kişilik bir ordu gönderdi. Bu kuvvetler Karadeniz’deki Rus donanması ile desteklendi” (Kara 1995: 88).

Mısır sorunu ile ilgili olarak da ders kitaplarında birçok anlatım yapılmaktadır. “Durumun kötüye gittiğini gören II. Mahmut, Ruslardan yardım istedi. Rusya, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak için, bu isteği fırsat saydı” (Deliorman 1996: 82).

Bilindiği gibi Mısır valisinin meydana getirdiği tehdit Osmanlı Devleti’ni çok güç duruma sokmuştu. Birçok ders kitabında siyasal olayların gelişimi ile birlikte Rusya’nın kazandığı bu yarar üzerinde durulmuştur. Bir süre sonra da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir ittifak ve yardımlaşma antlaşması olan Hünkâr İskelesi

Antlaşması imzalandı (1833). Bu anlaşma ile iki devlet birbirine yardım etmeyi kabul ediyor, antlaşma da sekiz yıl süreyle geçerli oluyordu.

1830–1840’lı yıllar arasında yaşanan Mısır Sorunu ile ders kitaplarının açıklamalarından biri de şöyledir: “Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere’nin Mehmet Ali Paşa için çalışmalarından kocunarak ve gelecekte yeni bir Mehmet Ali Paşa hücumuna karşı korunmak için Ruslarla Hünkar İskelesi Muahedesi’ni imzaladı” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 147).

8 Temmuz 1833 Hünkar İskelesi için bir ders kitabında şu biçimde yorum yapılmaktadır: “Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti bir anlamda Rusya’nın himayesine girmiş oluyordu” (Miroğlu-Halaçoğlu 1990: 155). Bir başka ders kitabındaki benzer ilgi ise şu biçimdedir: “Rusya, böylelikle Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak için kendine bir kapı açmış ve Osmanlı Devleti’ni himaye eder gibi tavır takınmış oluyordu. Karadeniz’de emniyetini sağlamak suretiyle de Şark Meselesi’nde en nüfuzlu bir mevkie geçiyordu” (Atsız-Oran 1956: 178).

Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne yardım etmesindeki neden bir ders kitabında şöyle anlatılmaktadır: “Fransızlara istinaden Osmanlı İmparatorluğu’nu ele geçirip kuvvetlendirmek isteyen Mehmet Ali Paşa’nın Rusya menafine mugayir bu emeline mani olmak arzusu idi” (Günaltay 1941: 210).

Mısır Sorunu Osmanlı-Rus ilişkilerinde çok farklı bir konumda yer alır. Mısır Sorunu başlangıçta bir iç sorun iken Rusya’nın buna dahil olması ve mecburi bir Türk-Rus yakınlaşmasına sebep olması bu zamana kadar görülen bir gelişme değildir. İlk dönem okutulan kitaplarda Ruslar ile yaşanan yakınlaşmadan kontrollü olarak söz edilir.

Aslında ilginç bir özellik olarak bütün orta öğretim ders kitaplarındaki konular hem konu düzeni olarak hem de kitaplarda yer aldığı yoğunluk olarak aynıdır. Buna

içerik olarak kitaplarının benzerliği de katılabilir. Açıkçası Mısır Sorunu ilk dönem kitaplardan günümüze kadar hep aynı biçimde şekillenmiştir. Farklılık olarak ise son dönem ders kitaplarındaki anlatımlara destek olarak konulan harita, resim gibi yardımcı unsurlardır.

Kısacası denilebilir ki, Mısır Sorunu süreç içinde ders kitaplarının içeriklerinde hep yer almıştır. Bu konu kapsamında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güç durum sıklıkla vurgulanmıştır. II. Mahmut döneminde yapılan girişimler ve bunların sonuçsuz kalması ile Rusların yardım etmesinden söz edilmiştir. 1833 yılında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ve içeriği de bu konular içinde tartışılmıştır. Rusya'nın yaptığı yardımlar da Rusların geleneksel amaçları ile ilişkilendirilerek verilmiştir.

3.2.4.3. Boğazlar Sorunu

Ders kitaplarında bu konu ek bir başlık altında verilmektedir. Bu başlık ile birlikte sorunun oluştuğu ders kitaplarında verilmiştir. “Ruslarla yapılan Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla ortaya bu kez de Boğazlar sorunu çıkmıştı. Çünkü İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Türk Boğazlarına hâkim olmasından endişe duyuyorlardı” (Kara 1995: 86). Yukarıdaki ifade de dikkat çekici bir durum vardır. Konu anlatılırken boğazlar değil; Türk Boğazları ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade birçok ders kitabında görülmez.

Boğazlar Sorunu'nun çıkışı ile ilgili olarak ders kitaplarında açıklamalar yer almaktadır. “Kütahya Antlaşması Mısır meselesinin çıkmasına sebep olmuştu. Rusların Boğazlara inmesiyle ilgili olan bu meseleye Boğazlar Meselesi denir” (Oktay 1952: 238).

Boğazlar Sorunu'nda Rusya'nın etkili olduğu da ders kitaplarında yer bulmuştur. “Osmanlı Devleti'nin Nizip yenilgisi üzerine Rusların, Hünkâr İskelesi Antlaşması'na

dayanarak İstanbul'a gelmesini isteyen İngilizler, Mısır olayını bir Avrupa sorunu durumuna getirdiler” (Uğurlu-Balcı 1991: 217).

Boğazlar konusunda anlatım yapılırken bir ders kitabında olaylar günümüze kadar getirilmiştir. Şöyle ki; “Osmanlı Devleti ise, toprak bütünlüğünü kendi gücü ile koruyabilecek durumda değildi. Rusya'nın toprakları üzerindeki emelleri karşısında, Avrupa devletlerinin desteğine ihtiyacı vardı. (Aynı durum, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da ortaya SSCB'nin Boğazlar üzerinde hak iddia etmesi, Kars ve Ardahan'ı istemesi sonucunda Türkiye NATO'ya üye oldu)” (Ergezer 1995: 71). Parantez içinde verilen bilgi tehdidin yakın zamana kadar geldiğini göstermektedir. Ders kitabında da bu bilgi öğrencilere aktarılmıştır.

Bir başka ders kitabındaki yukarıdaki açıklamanın bir benzeri de şöyledir: “İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ruslar, Doğu Anadolu'daki topraklarımızın bir kısmı ve Boğazlar üzerinde talepler ileri sürünce, Türkiye NATO ittifakına katılmıştır. S.S.C.B.'nin yıkılmasından sonra, Rusya'nın yayılmacı emelleri tekrar ortaya çıkınca, Türkiye de buna karşı yeni ittifaklar oluşturma ihtiyacını duymuştur” (Deliorman 1996: 86- 87).

Rusya'nın tehdit olarak algılanmasının yakın zamana kadar getirildiği bir başka bilgi de şöyledir: “Rusya'nın Türkiye üzerindeki emelleri Çarlık Rusya'sının yıkılması (1917) üzerine bir süre donduruldu. Rusya'nın yerine kurulan Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusya'sı politikasına döndü. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da Rusya Federasyonu, Balkanlarda ve Kafkaslardaki faaliyetleri ile aynı politikayı devam ettirmektedir” (Köymen 1996: 88).

Bilindiği gibi bu sorun Londra'da toplanan bir konferansla Boğazların Osmanlı Devleti'ne bırakılmasıyla çözüldü. Ancak Osmanlı Devleti barış zamanında Boğazları savaş gemilerine kapatmayı yükümlendi.

İlk olarak ders kitaplarında ayrı bir başlık olarak Boğazlar Sorunu anlatılmaz bu konu Mısır Sorunun içinde yer alır. O dönem tarih ders kitapları da bu konuyu ayrıca ele almaz. Sonrasında ders kitaplarında bu konu yine Mısır Sorunu'nun içinde yer alır. Ancak konu bir önceki döneme göre biraz daha geniş olarak işlenir.

1983 Lise Tarih programı öncesi geçen sürede ders kitaplarında bu konuya ayrı bir başlık verildiği görülür. Bu dönem ders kitaplarının tamamında olmasa da birçoğunda Mısır Sorunu, ayrıca ele alınmıştır. Süreç içerisinde ders kitapları ise bu konuya Mısır Sorunu ile birlikte ancak ayrı ve kendi başına ele almışlardır. Konuların işlenişi de önceki dönemlere göre daha geniş tutulmuştur.

İçerik olarak bakıldığında bu konu, kimi zaman dönem içinde ele alınıp bırakılırken sonraki kitapların bir kısmı bu konuyu günümüze kadar getirmişlerdir. Boğazlar Sorunun başlangıcından çözümüne kadar bu gelinen nokta da içinde olmak üzere işlemişlerdir. Ancak bazı ders kitapları da konuyu olduğu dönem içinde işleyerek bırakmışlardır. Bu durum dışında içerik olarak fazlaca bir değişiklik yoktur.

Sonuç olarak Tarih ders kitapları Boğazlar sorununu ilk olarak tanımlayarak ve bu sürecin nasıl başladığını belirterek anlatıma geçmişlerdir. Ders kitaplarında Boğazlar sorununun çıkmasında Rusya'nın çok etkisi olduğunu anlatmışlar aynı zamanda bu duruma örnekler göstermişlerdir. Çoğu ders kitabında Boğazlar sorunu günümüz konuları ile ilişkilendirilerek dönemin dışına çıkılan bir anlatımla konuyu vermişlerdir. Bu konu daha çok Mısır sorunu ile birlikte verilmiştir. Çok az sayıda ders kitabı tarafından ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

3.2.5. Osmanlı Devleti'nin Dağılmasını Önleme Çabaları Dönemi Türk-Rus İlişkileri ve Kırım Savaşı

Dağılmayı önlemek için Osmanlı Devleti birçok girişimde bulunmuştur. Osmanlı yöneticileri dağılmayı görerek çeşitli önlemler almışlardır. Ancak bu önlemler Osmanlı Devleti'nin güçsüz olması nedeniyle istenilen başarıyı getirmemiştir. Ayrıca Avrupa devletleri yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nin güçsüzleştiğinin farkına varmışlardır.

Bu konu da son derece önemlidir. Çünkü Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni nasıl gördüğü ders kitaplarında aktarılmaktadır: “Çarlık Rusya'sının Osmanlı Devleti'ne yönelik politikası, I. Petro tarafından belirlenmiştir. Bir kara devleti olan Rusya'nın esas amacı açık denizlere çıkabilmektir. Bu yüzden Rus dış politikasının temelini; İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek ya da Boğazları denetimi altında bulundurmak oluşturmuştur. Rusya, bu politikasını uygulama alanına koymak için Osmanlı Devleti'yle birçok savaş yaptı” (MEB 1993: 55). Yine başka bir ders kitabında aynı konu aynı düzlemde anlatılmaktadır. “Ruslar Altın Orda Devleti'nin parçalanmasına kadar Türklere tabi olarak yaşıyorlardı. Altın Orda'dan sonra Kırım Hanlığı'na vergi veriyorlardı. Zamanla Türk hanlıklarını ortadan kaldırarak Türklerin aleyhine genişlediler. Çar I. Petro tarafından (Deli Petro) Rus politikasının değişmez kuralları konmuştur: Sıcak denizlere inmek ve boğazlara hâkim olmak. Bunun için tek engel Türk Dünyası idi. Rusya'nın Türkistan'ı zapt edip Hindistan'ı tehdit etmesi İngilizleri karşısına çıkardı. Bundan sonra bütün mücadelesini Türkiye üzerine yoğunlaştırdı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılan savaşlardan başarılı çıktı” (Kara 1995: 87).

Tarih ders kitaplarında Rusya'nın asıl amacı hep benzer biçimde aktarılmaktadır. Ancak konunun aktarımında bazen eklemeler bazen de çıkarmalar olmuş ve ifadelerde de benzer değişimler vardır. Örneğin yukarıdaki iki ders kitabında aynı konunun anlatımına bakıldığında birinin konuyu anlatırken Osmanlı Devleti'ni; ötekini de Türkiye'yi kullandığını görürüz. Bu tehdit olarak algılamının halen daha geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca birinde Osmanlı Devleti, Rusya'nın hedefi iken

ötekinde yalnızca Türkiye değil; öteki Türklerin yaşadığı alanlarda bu hedefin içine katılmıştır.

Pek çok ders kitapları, Rus tehdidini I. Dünya Savaşı ile bitirirken; Kara 1998, bugüne kadar getirmektedir. Örneğin “Rusya’nın Türkiye üzerindeki emelleri Çarlık Rusya’sının yıkılması (1917) üzerine bir süre donduruldu. Rusya’nın yerine kurulan Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Çarlık Rusya’sı politikasına döndü. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu, Balkanlarda ve Kafkaslardaki faaliyetleri ile aynı politikayı devam ettirmektedir” demektedir (Kara 1995: 88).

Osmanlı Devleti ve Rusya ilişkilerinde Kırım Savaşı’nın yeri oldukça önemli ve bir o kadar da farklıdır. Rusya Avrupa’nın içinde bulunduğu durumdan yaralanmak istemiş ve Osmanlı Devleti’nden önce Kutsal Yerler Sorunu ve sonrasında Ortodoksların hakları üzerinden amaçlarını gerçekleştirmek için yararlanmaya çalışmıştır.

Tarih ders kitaplarında bu konuya ayrı bir başlık verilmese de üzerinde ayrıntılı olarak durulur. “Boğazlar ve Mısır sorunlarının İngilizler lehine çözülmesi Rusya’nın tedirgin olmasına sebep oldu. Ancak Rusya, Türkiye üzerindeki emellerinden vazgeçmemiştir. Çar I. Nikola, 1848 İhtilalleri sebebiyle Avrupa’nın karışıklılar içinde olmasından faydalanarak harekete geçti. “Hasta adam” diye nitelendirdiği Osmanlı Devleti’ni parçalamayı İngiltere’ye teklif etti. Orta Doğu’da kuvvetli bir devlet istemeyen İngiltere ise bu teklifi reddetti. İngiltere Orta Doğu’da kuvvetli bir Rusya yerine zayıf bir Osmanlı Devleti’ni tercih ediyordu. Ayrıca İngiltere Balta Limanı Antlaşması (1838) ile Osmanlı Devleti üzerinde büyük menfaatler sağlamış, geniş bir pazar alanı bulmuştu” (Kara 1995: 89).

Kırım Savaşı’nın nedenleri ders kitaplarında anlatım içerisinde yer almıştır. Burada da Rus etkisini görmek mümkündür. “Çarlar geleneksel Rus siyasetine bağlı

idiler. Balkanlardaki İslav milletlerini isyana teşvik ederek Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve birçok topraklarla beraber İstanbul'u ellerine geçirmek emelini besliyorlardı" (Atsız-Oran 1956: 180). Aynı ders kitabındaki bir başka ifade de şöyledir: "Bu savaşta Avrupa usulünde tanzim ve terbiye edilmiş olan Osmanlı ordusu, Kırım'da ve Kafkasya'da mükemmel harp etti. Türklerin Silistre ve Kars müdafaaları iftihara layık askeri hareketler oldu" (Atsız-Oran 1956: 183).

Kırım Savaşı üzerine yorum yapılırken bazı ders kitapları Osmanlı Devleti güçsüz olduğu için öteki devletlerden yardım geldiğini vurgularken Mumcu 1992'de Osmanlı Devleti'nin reformlar nedeniyle güçlenmeye başladıkları için büyük devletlerin yardımının geldiği anlatılır. "Osmanlı ordusu, son reformlardan sonra güçlenmişti. Türkler büyük komutan Ömer Paşa'nın (1806-1871) yönetiminde, Rusları Tuna boylarına mihladılar. Giderek zaferler kazanmaya başladılar. Savaşı dikkatle gözleyen Fransa ile İngiltere, Osmanlı Devleti hakkındaki olumlu düşüncelerinin doğru çıktığını anlamışlardı" der (Mumcu 1992: 159).

Kırım Savaşı'nın başlangıcında Rusya'nın amaçları da anlatımlara katılmıştır. "Çar I. Nikola Boğazlara inmek, İstanbul'u almak ve "hasta adam" dediği Osmanlı Devleti'ne son vermek emelinde idi" (Miroğlu-Halaçoğlu 1990: 156).

Kırım Savaşı anlatılırken Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Piyemonte devletlerinin kazanılması, Mustafa Reşit Paşa'nın önceden hazırladığı bir plan olarak gösterilmektedir (Öztuna 1976)

Kırım Savaşı'nın nedenleri ders kitaplarında özellikle ele alınmıştır. Bir ders kitabında alt başlık içinde Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları anlatılmaktadır. "Mısır ve Boğazlar sorununun İngiltere lehine sonuçlanması Rusya'nın işine gelmemiştir. Rusya'nın Boğazlara hakim olarak ve Balkanları egemenliğine alma

düşüncesi Çar I. Nikola tarafından yeniden ele alındı. Çar I. Nikola, Avrupa'nın siyasi durumunu emellerini gerçekleştirmeye uygun bulmuştu” (Merçil 1992: 208).

Bu ifadeler Rusya'nın Kırım Savaşı ile neler elde etmek istediğini ve Osmanlı Devleti'nin o dönem içinde bulunduğu sıkışık durumu göstermektedir. Savaşın anlatımı birçok ders kitabında benzerdir. Savaşın sonucunda Rusya; İngiltere, Fransa, Osmanlı Devleti ve Piyemonte güçlerine yenilmiş ve bir süre Karadeniz'den çekilmek zorunda kalmıştı. Savaş sonucunda da Paris Antlaşması imzalandı (1856).

Kırım Savaşı'nın sonuçları da ders kitaplarında ele alınmıştır. “Rusya, aradan yirmi yıl geçince, Paris Antlaşması'nın hükümlerini çiğneyerek, Osmanlı Devleti'ne saldırdı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti eden Avrupa devletleri, Rusya'nın saldırısını önleme gereği duymadılar” (Deliorman 1996: 89).

İlk olarak okutulan ders kitaplarında bu döneme ilişkin bilgiler uzunca anlatılır. Özellikle Kırım Savaşı'nın başlaması ve bu savaşın gelişimi tüm ayrıntıları ile aktarılmıştır. Sonradan okutulan ders kitapları da geniştir. Ancak önceleri konu daha ayrıntılı tutulmuştur.

Ders kitaplarının içeriklerine bakıldığında ise okutulan ders kitaplarının konuyu Avrupa'da gelişen öteki olaylar ile ilişkilendirdikleri görülür. Ayrıca Kırım Savaşı'nın ilk başlangıç noktasında bu sorunla ilişkili öteki olaylar da konunun anlatımına katılır. Süreç içerisinde gelişen ders kitaplarında ise Kırım Savaşı'nın başlangıç sürecindeki olaylar dizisi daha kısa tutulur. Bu dönem ders kitaplarının belirgin özelliği savaş sonucunda yaşanan gelişmelerin özellikle de Paris Antlaşması'nın üzerinde daha çok durulmasıdır.

Bu dönem konuların anlatımı öteki bölümlerin anlatımına oranla daha iyidir. Ancak ilgiyi çeken bir nokta ise Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı olan genel amaçları

ile savaşlara sebep olan nedenlerin birbirine karışmış olmasıdır. Aslında bu sorun yalnızca bu döneme ait konuların anlatımı sırasında ortaya çıkan bir sorun değildir. Tüm Türk-Rus ilişkilerini konu alan anlatımlarda bunu görmek mümkündür.

Yaşanan bu karmaşayı ortadan kaldırmak için ders kitaplarının anlatımı sırasında Rusların Osmanlı Devleti üzerine olan düşüncelerini genel hedefler olarak vermek gerekir. Savaşlar ve barışlar yapılırken ortaya çıkan sorunları genel amaçlar veya özel amaçlar olarak vermek yerinde olur. Böylece kargaşaya ve ders kitabının her yerinde aynı vurguları tekrarlamaya gerek kalmayacaktır.

Bu bölüm konuların anlatımı yapılırken önceki dönemlere göre anlatıma yardımcı materyallerin kullanımının arttığı görülür. Bu olumlu bir noktadır. Ancak istenilen düzey bunların daha da zenginleştirilmiş biçimidir.

Sonuçta denilebilir ki, bu bölüm konuları içinde Rusya'nın amaçları ve Osmanlı Devleti'nin bu amaçlara engel olma girişimleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Kırım Savaşı çokça ele alınan konulardan biridir. Kırım Savaşı'nın nedenleri ve sonuçları çok ayrıntılı olarak ders kitaplarında yer almıştır. Ayrıca kimi zaman ders kitabı yazarları yorumlarını da anlatımlara eklemişlerdir. Yine konular içine Osmanlı Devleti'nin kendini toparlama girişimleri de katılmıştır.

3.2.6. Osmanlı Devleti'nin Dağılma Dönemi ve Türk-Rus İlişkileri

Osmanlı Devleti, içeride olumlu yenilikler ve gelişmeleri yapmada geri kalınca Osmanlı Devleti öteki Avrupa devletlerinin hedefi durumuna düşmüştü. Her ne kadar bu durumu önlemek için girişimlerde bulunsa da istediği sonuçlar oluşmadı. Dağılma dönemindeki konular şunlardır: Panslavizm, 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı, Ermeni Sorunu. Bu konular aynı başlıklar altında aşağıda verilmiştir.

3.2.6.1. Panslavizm

Doğu Sorunu'nun oluşumu ve gelişimi konusunda ders kitapları özellikle bu konunun oluşumu konusunda dikkati çekmektedir. “Bu deyim ilk olarak, 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi'nde kullanılmıştır... Kongre'de Rus Çarı Aleksandır, diğer kongre üyelerinin Rum davası ile ilgilenmesini istemiş ve bu konuşmasında “Şark Meselesi” deyimini kullanmıştır” (Şirin 1994: 92).

Şark Meselesi Avrupa'nın en önemli sorunlarından biridir. Özellikle Rusya'nın bu konudan beklediği çok fazla idi. “Şark Meselesinin esas konusu Avusturya, Rusya, Fransa ve İngiltere arasında Osmanlı topraklarının paylaşılmasıdır” (Köymen 1996: 87).

Panslavizm hareketleri aslında Rusya'nın amacına ulaşmak için uyguladığı bir politikaydı. Bu politika sayesinde hedeflerine ulaşmayı amaçlıyordu. Ders kitaplarında Rusya'nın uygulamaya çalıştığı ve başarılı da olduğu bu politika hakkında bilgiler çok fazladır Örneğin; “Rusya'nın bütün Slav ülkelerini bir bayrak altında toplama çalışmalarına Panslavizm (Slav Birliği) adı verilmektedir. Bu düşünceyi Rus fikir ve sanat adamları yaymaya çalıştılar. Dostoyevski'nin “İstanbul, mutlaka bir Rus şehri olmalıdır” sloganı bunun en belirgin ifadesidir” (Kara 1995: 90). Bu tür ifadeler aşağı yukarı birçok ders kitabında aynıdır. Rusya'nın geleneksel hedeflerinin burada da ön plana çıktığı görülmektedir.

Aynı ders kitabında Panslavizm hareketinin gelişmesi konusunda bilgi verilmiştir. “1870 yılından sonra, sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa, Rus siyasetinin paralelinde bir yol takip ettiği için, Rus elçisi İgnatıyef'in fırsat bulurken hızlandırdığı Slavizm hareketleri sonunda, Balkanlardaki Osmanlı eyaletlerinde bazı ayaklanmalar görüldü” (Şirin 1994: 92- 93).

Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları birçok ders kitabında ele alınmıştır. “Rusya, emellerini gerçekleştirmeye çalıştı. Balkanlarda ırkçılık propagandalarına başladı. Gizli dernekler kurarak Panslavizm idealini yaymaya çalıştı. Bunun sonucunda Balkanlarda birçok isyan ve ihtilaller birbirini izledi” (Kalaycı 1996: 84). Başka bir ders kitabında Rusya ile ilgili olarak şöyle bir bilgi verilmektedir: “İstanbul, mutlaka Rus şehri olmalıdır” (Köymen 1996: 90).

Başka bir ders kitabında da Rusya'nın Panslavizm hareketinden beklediği sonuçlar şöyle aktarılmıştır: “Rus Panslavistleri, bir taraftan Balkanları dolaşip propagandalar yaparken öteki taraftan da Balkan gençleri Rus okullarında panslavist öğretim ile yetiştirilmekte idi... Bu propagandanın tesiri, birkaç sene sonra, Balkanlarda yer yer başlayan ayaklanmalarda görüldü” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 155).

Panslavizm düşüncelerinin ilk uygulamaya konuluşunun Bulgarlar üzerinde olduğu anlatılmaktadır. “Rusya ilk adımını, Bulgar kilisesinin bağımsızlığını kazanması yolunda attı. 1860 yılında bir Bulgar heyeti Babıali'ye başvurarak Rum patriğini dini başkan olarak tanımayacaklarını söylediler ve nümayişler yaptılar. Osmanlı Devleti bağımsız bir Bulgar Eksarhlığı'nın kurulduğunu kabul etmek zorunda kaldı (1870)” (Atsız-Oran 1956: 188).

Panslavizm hareketi Osmanlı Devleti'nin dağılmasında etkili olmuştur. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olacak ve Bulgaristan da biraz daha Osmanlı Devleti'nden kopacaktı. Panslavizm konusu Rusya için son derece önemliydi. “Rusya'ya göre, Avusturya ve Osmanlı devletleri yıkılmalı, bunların yerine Rusya'nın başkanlığında Slav devletleri birliği kurulmalıydı” (Ergezer 1995: 73).

Oktay'ın kitabında da Panslavizm konusunun üzerinde ve Osmanlı Devleti'nin bu harekete karşı tepkileri ve Mahmut Nedim Paşa döneminde Rusların nasıl güçlendikleri üzerinde durulur (Oktay 1975).

Başka bir ders kitabında Rusların Panslavizm düşüncesine umut bağlamaları da vurgulanmaktadır. “Ruslar, Boğazlar ve Balkanlar üzerindeki düşünce ve iddialarının Paris Kongresi'yle durdurulduğunu görünce bu sefer çeşitli politika oyunları ile emellerine başka yönden ulaşmak istediler. Bu suretle Panslavizm olayı meydana geldi” (İnal-Ormancı 1951: 99).

Ders kitapları Panslavizm konusunda oldukça dikkatlidir. “Panslavizm fikirlerini yaymak için Moskova'da bir cemiyet kuruldu. Cemiyetin Sırbistan, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Karadağ'da şubeleri açıldı. Rus Panslavistleri, bir yandan Balkanları dolaşp propagandalar yaparken, öte yandan da Balkan gençleri Rus okullarında Panslavist öğretimle yetiştirilmekteydi” (Merçil 1992: 213).

İlk olarak okutulan ders kitaplarında Rusya'nın Panslavist politikalarına yer verilir. Bu durumun Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı olumsuz durum da ortaya konur. Ancak bu dönemde yazılan ders kitaplarında konu ayrı başlık altında incelenmez. Bir süre sonra ders kitaplarındaki bu konular hep ayrı başlık altında incelenmiştir. Bu kısımlarda görülen tek değişiklik konunun anlatımındaki yoğunluktur.

İçerik olarak bakıldığında ise hemen bütün ders kitapları aynıdır. Anlatılan konu, verilen örnekler, olayların gelişim dizisi benzerlik gösterir. Bu kısımda Türk-Rus ilişkileri de ders kitabı kapsamında incelenmiştir. Açıkçası bu kısımda ders kitaplarında Rusya Osmanlı Devleti için en önde gelen tehdittir. Bundan önceki ders kitaplarında Rus tehdidinin nasıl ortadan kaldırılabilceğine dair düşünceler anlatılırken artık bu kısımda çözüm önerileri yoktur. Bu kısımda sürekli olarak Rusya ile yaşanan gelişmelerden sonra veya Rus etkisi ile ortaya çıkan gelişmelerden sonra uğranılan haksızlığın

kanıtlanmasına yönelik vurgular ağırlık kazanır. Ders kitaplarını işte bu noktadaki konular olarak ikiye bölmek mümkündür.

Sonuçta bu konuya ders kitaplarının çokça yer verdikleri görülmektedir. Konu ilk olarak tanımlanarak anlatımlara geçilmiştir. Bununla birlikte Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yanlış sonuçlanan siyaseti ve Rusların Panslavizm hareketini yaymak için kurdukları dernekler ve gönderdikleri kışkırtıcılar ders kitaplarında örnekler gösterilerek verilmiştir. Bu girişimlerin aslında Rusya'nın amaçlarına ulaşmak için izledikleri bir yol olduğuna sıklıkla vurgu yapılmıştır. Ayrıca ilk olarak Panslavizm'in Bulgarları etkilediği ve Bulgar kilisesinin bağımsız olma girişimleri anlatılmıştır.

3.2.6.2. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı

93 Harbi olarak da bilinen bu savaş, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini hızlandırmıştır. Savaş sonucunda Rusların ağır bir biçimde Osmanlı Devleti'ni yenmesi Rusya'nın amacına ulaşması demektir. Savaşın getirdiği Ayastefanos Antlaşması çok ağır maddeleri içermekle birlikte uygulanmamıştır. Ancak imzalanan Berlin Antlaşması da oldukça ağır sayılırdı. Ders kitaplarında bu konunun aktarımı sırasında karşımıza özellikle iki ad çıkmaktadır: Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Nine Hatun. Bu iki ad hemen tüm ders kitaplarında vardır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı öncesi durum için bir ders kitabında Rusya ile ilgili şöyle bir bilgi vardır: “Balkanlarda durumu uygun gören Rusya ilk ayaklanmayı Bosna ve Hersek'te çıkarttı. Ardından Bulgarlar isyan etti. Osmanlı Devleti bu isyanlar ile uğraşırken Rusya, Sırp ve Karadağlıları saldırttı” (Miroğlu-Halaçoğlu 1990: 162).

Savaşın sonunda Ermeni sorunu da gündeme gelmektedir. Kitapların tümünde bu savaşın Osmanlı Devleti için çok güç ve sorunları da beraberinde getiren bir savaş olduğu anlatılmıştır. “1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı Devleti için bir felaket

olmuştur. Balkanlardaki Türklerin yüz binlercesi, göç, hastalık, kıtlık ve katliamdan öldü. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının büyük çoğunluğu pay edildi. Osmanlı'nın Avrupa'daki gücü çökertilmişti” (Kara 1995: 93).

Açıkçası bu savaş, Türk-Rus ilişkilerindeki Osmanlı Devleti için en büyük güçlükleri çıkaracak bir savaş olacaktı. Rusların bu defa artık neredeyse geleneksel amaçlarını gerçekleştirmeleri çok yakındı. İşte bu durum ders kitaplarında çok iyi ve ayrıntılı olarak işlenmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda şöyle bir yorum yapılıyor: “Bu savaş, Türklüğün geçen yüzyılda uğradığı en büyük felaketlerden biri olarak hatıralarda yaşadı. Çünkü savaşın kaybedilişi ile Rumeli Türklüğü sarsıntıya uğradı. Şehirleri işgal eden Rus birlikleri ve pek çok sivil Bulgarlar, Türkleri acımasız şekilde yok ettiler. Kalanlar göçe mecbur oldular. Bulgaristan'da çoğunlukta bulunan Türk nüfus azınlık hale geldi. Balkanlar'dan Anadolu'ya uzanan yollar göçmen kabileleri ile doldu. Bu savunmasız insanların büyük bölümü arkadan yetişen Rus ve Bulgarlar tarafından kundaktaki bebeklere kadar ortadan kaldırıldılar” (Deliorman 1991: 209- 210).

Kısacası, bu konular içinde 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti için getirdiği yıkım üzerinde durulmuştur. Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarında Rus kışkırtması anlatılmıştır. Ayrıca Ermeni Sorunu'nun çıkmasında bu savaşın yarattığı etki de vurgulanmıştır. En önemli etki olarak Rumeli topraklarında yaşayan Osmanlı halkının bu savaş sonrasında çok büyük güçlükler ve sıkıntılar yaşadıkları anlatımlar sırasında vurgulanmıştır.

3.2.6.3. Ermeni Sorunu

93 Harbi sonrasında konu bazen ders kitaplarında Ermeni olayları ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin “Ruslar Doğu Anadolu'da işgal ettikleri bölgedeki

Ermenileri silahlandırarak Türkler üzerine saldırttı. Buralara Rusya'dan Ermeni nüfusu getirerek yerleştirdiler” (Miroğlu-Halaçoğlu 1990: 167) denilmektedir. Ermeni sorunu birçok ders kitabında benzer içerik kapsamında ele alınmıştır. Bir başka ders kitabında Ermeniler ile ilgili olarak şu doğrultuda bilgi verilmektedir: “Ruslar, Ermenileri silahlandırıdılar. Ermeniler binlerce Türkü katlettiler. Osmanlı Devleti, bu olaylar üzerine, çıkardığı, Tehcir (Göç) Kanunu ile Ermenileri Suriye tarafına göç ettirdi” (Ergezer 1995: 77). Diğer bir ders kitabındaki bilgi ise şöyledir: “Rusya, Doğu Anadolu'yu ele geçirmek için, buradaki Ermenileri kışkırtmak yoluna gitti” (Deliorman 1996: 95).

Yine başka bir ders kitabında da Ermeni Sorunu'nun yaratılmasındaki amaçlar şöyle yer almaktadır: “Aslında Rusya, Ermeniler kanalıyla güneye inmek istiyor, İngiltere ise bağımsız bir Ermenistan düşüncesiyle Rusya'nın bu amacına engel olmak istiyordu” (Yıldız 1990: 180).

Kısacası ilk dönem okutulan ders kitapları kapsam olarak 1856 Kırım Savaşı'na kadar gelmektedir. O dönem ders kitaplarının birçoğu bu dönemden sonra gelişen olayları konu almaz. İlk zamanlarda ders kitaplarında 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlangıç kısımları üzerinde durulur. Savaşın nasıl başladığı, Osmanlı Devleti'nin o dönemlerde içinde bulunduğu zor durum anlatılır. Ancak savaşın sonuçları üzerinde başlangıçtaki kadar durulmaz. Süreç içinde gelişen ders kitaplarında 1877–1878 Savaşı'nın sonuçları daha ön plana çıkmıştır. Savaş sonucunda yaşanan yeni birçok olay bu savaş ile ilişkilendirilmiştir. İçerik olarak bakıldığında bu dönem içinde aktarılan tüm konular 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı etrafında ele alınmıştır. Bu konuda tüm ders kitapları aynı doğrultudadır.

3.2.7. I. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı'nın çıkış nedeni sömürgecilik ve büyük devletlerarasındaki anlaşmazlıklardır. Rusya'nın da amaçları onu bu savaşa sürüklemiştir. Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı son kez doğrudan bir savaş alanında karşılaşmıştır. Bu da Kafkasya Cephesi veya Doğu Cephesi'dir. Ancak istenilen sonuç elde edilemediği gibi; aksine Osmanlı Devleti burada birçok askerinin soğuktan donması ile karşılaşmıştır. Ruslar bunu fırsat bilip güneye doğru inmeye başlamıştır. Bu durum Rusya'da devrimin gerçekleşmesi ile son bulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı öncesi çıkan Balkan Savaşı ile ilgili olarak bir ders kitabında şöyle bir bilgi yer almaktadır: “Rusya, Uzak Doğu’da Japonlara yenildikten sonra tekrar Balkan siyasetine dönmüştü. Bu siyasette kolladığı amaç Balkan devletlerinin koruyucusu olmak ve Boğazları Rus harp gemilerine açmaktı” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 161).

Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak ders kitapları yaptıkları anlatımlar içerisinde Rusya'ya da yer vermişlerdir. Bu konuda ders kitapları yazarlarının da kendi yorumlarını da anlatımlarda görmek mümkündür. “Ruslar savaştan yararlanarak, uygun bir zamanda İstanbul civarına asker çıkarıp Boğazları elde etmek emelindeydiler” (Merçil 1992: 228).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi yalın bir biçimde anlatılmıştır: “Osmanlı donanmasıyla Rus donanması arasında Karadeniz’de beklenilmeyen bir çarpışma Türkleri harbe soktu” (Mansel-Baysun-Karal 1942: 163).

Uğurlu ve Balcı 1991’de Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri anlatılırken anlatımda her devletin amaçları ve bu savaştan beklentileri ayrı ayrı verilmiştir. Bunun

yanında Rusya'nın doğuda Japonya ile yaptığı çekişmeye de yer verilmektedir (Uğurlu-Balcı 1991).

Mumcu'nun ders kitabında Rusya'nın savaştan çekilmesi konusunda şu açıklama yapılmaktadır: "Rusya özellikle Çanakkale zaferinden sonra iyice çökme yolunu tutmuştu. Çünkü Rus halkı direnme gücünü yitirmişti. Savaş istemiyordu. Bundan yararlanan Sosyal demokratlar 1917 ilkbaharında bir ihtilal çıkarıp yüzlerce yıllık Çarlık rejimini devirdiler" (Mumcu 1992: 193).

Ayrıca ikinci bir cephe de Çanakkale Cephesi olacaktır. Ancak burada doğrudan Ruslarla karşılaşma değil; İstanbul'a ve Rusya'ya ulaşmak isteyen İngilizler ve Fransızların bu amaçlarına ulaşmaları engellenecektir. Bu cephe Rusya için savaşın ve kendisinin kaderini değiştirecek kadar önemlidir.

Çanakkale Cephesi ve Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak Rusya gündemdeki yerini korumuştur: "Ekonomik durumu bozuk olan Rusya, müttefiklerinden yardım alamıyordu. Çanakkale'deki başarısızlık üzerine, bu yönden de ümidi kalmamıştı. Ayrıca iç karışıklıklar son derece büyümüşü" (Deliorman 1996: 106).

İlk olarak ders kitapları bu döneme kadar konularını getirmez. Süreç içinde gelişen ders kitapları ise I. Dünya Savaşı'nı aynı doğrultuda ele alır. Bu ele alış sırasında Rusya artık önceki dönemlerdeki gibi ders kitaplarının birinci ağırlık noktasını oluşturmamaktadır. Son dönem ders kitapları da içinde olmak üzere bu aynı biçimde sürmüştür.

İçerik olarak bakıldığında, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı, savaşın gelişimi ve cepheler anlatılan konulardır. Birçok ders kitabı savaşı anlatırken cephelere yer vermiştir. Ancak yalnızca birkaçı 'cepheler' konusu ayrı alt başlıklar halinde ele almamıştır.

Doğrudan Türk-Rus ilişkilerini incelenebileceği nokta ise Doğu Cephesi veya Kafkas Cephesi adı ile verilen bölümdür. Ancak burada da doğrudan Rusları hedef alan bir anlatım yoktur. Daha çok Osmanlı komutanlarının yanlış uygulamalarının doğurduğu sonuçlar anlatılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak tarih ders kitapları konunun üzerinde fazlasıyla durmuşlardır. Ancak Birinci Dünya Savaşı anlatılırken burada önceki dönemlerden farklı Rusya üzerinde çok fazla durulmamaktadır. Yalnızca Kafkasya cephesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca Rusya bu noktada artık Osmanlı Devleti için en önemli düşman olma özelliğini sergilememektedir.

Sonuç olarak Tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı, Türk-Rus ilişkilerinin ele alındığı önemli konulardan biri olmuştur. Artık sıcak çatışma ve savaşların yaşandığı bir dönem olmayacaktır. Tarih ders kitapları ilk olarak I. Dünya Savaşı'nın çıkma nedenleri ve bu dönem Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri anlatmışlardır. Rusya'nın Uzakdoğu'da başarılı olamayıp tekrar Balkanlar üzerine dönmesi ele alınmıştır. Ayrıca bu dönem konuları anlatılırken ders kitabı yazarlarının yorumları da konular içindedir. Son olarak da Rusların savaştan çekilmelerinden söz edilmiştir.

3.2.8. II. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmalar kimi devletleri memnun etmemiştir. Özellikle Almanya'nın hızlıca güçlenmesi ve Avrupa'daki güçler dengesini bozması işleri iyice karıştırmıştır. Milletler Cemiyeti'nin de etkisiz kalması artık savaşı kaçınılmaz kılmıştır. İşte bu gerilim ortamında silahlanmanın etkisiyle Avrupa büyük bir savaşa doğru sürüklenmiştir. Savaş uzun bir süre devam etmiştir ve sonrasında büyük sıkıntılar yaşanmıştır.

Tarih ders kitaplarında II. Dünya Savaşı konuları çok yer almamaktadır. Birçok ders kitabı bu dönem konularına yer vermez. Ancak sınırlı da olsa bazı ders kitapları savaş öncesi durumu, savaşın gelişimini ve savaş sonrasındaki durumu kısa olarak anlatır. Kitaplarda savaşı önleme girişimleri olarak Lokarna Antlaşması (1 Aralık 1925) ve Kellog Paktı (27 Ağustos 1928) anlatılmaktadır (Yıldız 1990: 231).

Savaşın devamı üzerine tarih ders kitaplarında açıklayıcı bilgiler verilmektedir. Bilgiler verilirken savaşın cepheleri anlatılmıştır. Kitaplarda yer verilen ve kısaca açıklanan cepheler şunlardır: Batı Cephesi, Kuzey Afrika Cephesi, Balkan ve Rus Cephesi'dir (Yıldız 1990: 234-235). Kitaplar bu cepheleri açıklamış ve Amerika'nın savaşa girmesini ve savaşın Amerika'nın girmesinden sonra nasıl değiştiği anlatılmıştır.

Lise tarih ders kitapları II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarını kısaca vermiştir. Savaşın sonuçları örnek bir ders kitabında şöyledir: "Savaştan büyük yaralarla çıkan Fransa ve İngiltere yavaş yavaş sömürgelerine bağımsızlık vermek zorunda kaldılar. Hindistan, Pakistan, Filipinler, Mısır gibi ülkeler bağımsız bir devlet haline geldi. II. Dünya Savaşı'nda Almanların baskısı altında ezilen Yahudilere, Amerika ve İngiltere'nin desteğinde Filistin'de bir devlet kurma imkanı verdi." (Merçil-Miroğlu-Halaçoğlu 1992: 255). Genel olarak ders kitapları bu savaşa geniş yer vermedikleri için bilgiler yoğun değildir.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı konuları ders kitaplarında çok yer bulmamıştır. Ders kitapları genelde konularını I. Dünya Savaşı ile bitirmiştir. Konuların azlığı ve programın dar tutulması nedeniyle bilgiler yüzeyseldir. Bu konulara yer veren kitapların az olduğu görülür. Az olan bu kitaplar da kendilerini yinelemiştir. Ancak konuların daha geniş tutulup bu dönemlerin anlatılması gerekmektedir. Ayrıca bu konuların anlatımı sırasında Türk-Rus ilişkileri çokça yer almamıştır. Türk-Rus ilişkileri doğrultusunda bu konulara İngiltere ve Fransa'ya yer verildiği kadar verilmesi de gerekmektedir.

3.3. Tarih Ders Kitaplarında Yardımcı Materyaller

Yardımcı materyaller verimli bir öğretim ortamının sağlanması için gereklidir. Tarih ders kitaplarında kullanılan yardımcı materyaller harita, resim, okuma parçası, kaynakça, soru, kronoloji (günlük) ve çizelge biçimindedir. Bunlar aşağıda aynı başlıklar altında incelenmiştir.

3.3.1. Haritalar

Ortaöğretim tarih ders kitaplarında yaygın olarak kullanılan yardımcı unsur haritadır. Haritalar, ders kitaplarına görsel zenginlik kattığı için öğrencilerin algılamalarını arttırmada ve konuların anlatımını kolaylaştırmada oldukça yararlıdır. İlk dönem ders kitaplarında haritalar kullanılmıştır. Ancak başlangıçta haritaların sayısı oldukça azdır. Bu dönemdeki haritalar çok önemli olarak görülen konulardan sonra verilmiştir.

Bu dönem haritaları kalite açısından yeterli değildir. Bu haritaların bir bölümü de elle çizilmiştir. Ancak dönemin olanaksızlıkları göz önüne alındığında anlayışla karşılanabilir. Bu dönem haritalarının bir başka özelliği de büyük çoğunluğunun renksiz olmasıdır. Ancak sayıları az da olsa renkli haritalar da kullanılmıştır. Türk-Rus ilişkilerini konu alan haritalar bu dönem kitaplarında çoğunluğu oluşturmaktadır. Süreç içerisinde harita kullanımında gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Tarih ders kitaplarındaki haritaların sayısı günümüze yaklaştıkça büyük bir artış gösterir. Özellikle savaşlar sonucunda yitirilen yerleri gösteren haritalar ağırlıktadır. Nicelik olarak görülen gelişme belirgindir.

Haritalar, Türk-Rus ilişkileri çerçevesinde ele alınacak olursa, ortaöğretim ders kitaplarındaki haritaların büyük çoğunluğunun Rusya ile ilişkileri konu olarak ele aldığı

ortaya çıkacaktır. Özellikle Karlofça Antlaşması, Prut Barışı, Küçük Kaynarca Antlaşması, Yaş Antlaşması, Bükreş Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması gibi önemli olayları konu alan haritalar bu kapsamda ele alınmıştır.

1983 Lise Tarih programından sonra haritalar hem nitelik olarak hem de nicelik olarak gelişimini sürdürmüştür. Özellikle son dönem haritaları artık amacına tam anlamıyla hizmet etmeye yakındır.

Bu bağlamda şunlar söylenebilir; Tarih ders kitaplarında tek başına Altın Orda Devleti'nin sınırlarını gösteren haritalar yoktur. Ancak Moğol Devleti'ni ve Moğol Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Türk devletlerini gösteren haritalar vardır. Bu haritalar yeterli değildir. Çünkü ya konunun başlarında ya da sonlarındadırlar. Çoğunluğu konulduğu yer olarak uygun değildir.

Harita 1: Moğol Dünyası ve Altın Orda Devleti Devleti

Harita 2: Moğol Dünyası ve Altın Orda Devleti

Altın Orda Devleti'nin sınırlarını gösteren yukarıdaki harita 1 ve 2 aynı dönemi ele almaktadır. Ancak harita 1 (MEB 1993: 118) renksiz olması ve yazıların özensiz olması nedeniyle tam olarak amacına hizmet edememektedir. Harita 2 (Kara 1998: 180) ise renkli olması ve yazıların net okunabilmesi nedeniyle daha iyidir. Renkli haritalar öğrencilerin algılamalarını arttırması için önemlidir.

Harita 3: Altın Orda Devleti

Yukarıdaki haritada (Ergezer 1995: 10) devletlerin sınırları gösterilmemiştir. Bu haritada yazılar kaymıştır ve okunmaları güçleşmiştir. Bu tür haritalar birçok ders kitabında vardır. Bunları daha düzenli olarak vermek gerekmektedir.

Yukarıda yer alan harita 7 ve 8’de 1700 İstanbul Antlaşması verilmiştir. Karlofça Antlaşması (1699) sonrası imzalanan bu antlaşma Osmanlı Devleti için çok önemlidir. Ancak harita 7 (Oktay 1975: 136) görüntü açısından iyi değildir. Harita 8 (Kara 1995: 125) ise görüntünün renkli olması, lejantın olması ve ölçek kullanılması nedeniyle diğerine göre daha iyidir. Bu aynı konuyu ele alan renkli ve renksiz haritaları karşılaştırmalı görebilmek için güzel bir örnektir.

Aşağıdaki harita 9 ve 10 Osmanlı Devleti için önemli sonuçlar doğuran konuları ilgilendirmektedir. Harita 9 (Oktay 1975: 232) Bükreş (1812) ve Edirne (1829) Antlaşmaları’nı göstermektedir. Ancak tek bir haritada iki olay birden gösterilmek istenmiştir. Bu da haritanın karmaşık olmasına neden olmuştur. İki antlaşmanın ayrı olarak ele alınması daha uygun olacaktır. Harita 10 (Kara 1995: 143) ise Küçük Kaynarca Antlaşması’nı göstermektedir. Bu harita görüntü açısından, lejantı ve bir ölçek doğrultusunda yapılmış olması bakımından amacına uygun bir haritadır.

Harita 9: Bükreş ve Edirne Antlaşmaları

Harita 10: Küçük Kaynarca Antlaşması

Sonuç olarak haritaların ders kitaplarında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ancak haritaların belirli noktalarda eksiklikleri bulunmaktadır. Haritaların çoğu zaman görüntüleri net değildir. Ayrıca kimi zaman kullanıldığı yerler uygun değildir. Anlatılan konu ile bütünlük göstermemektedir. Bunun yanında renksiz olmaları, kimi zaman lejantlarının olmaması, belirli bir ölçeğe göre çizilmemeleri, yazıların okunmaması ve sınırların belirgin olmaması haritaların genel eksiklikleri arasında gösterilebilir. Son dönemlerde ise kullanılan haritalar öncesine göre epey yol almıştır. Özellikle 1980 sonrası ders kitaplarındaki haritalar amacına daha çok hizmet eder durumdadır.

3.3.2. Resimler ve Karikatürler

Resimler, tarih ders kitaplarında haritalar kadar sık başvurulan yardımcı materyallerdendir. Resimler konuyu bütünler, öğrencinin konuyu kavramasını kolaylaştırır, bilgileri zihninde örgütlemesine kolaylık sağlar.

İlk dönem okutulan ders kitaplarında resimler kullanılmıştır. Ancak bu dönemde kullanılan resimlerin sayıları azdır. Fakat bu azlık haritalar ile karşılaştırıldığında resimler daha fazladır. Bu dönemde kullanılan resimler genelde renksizdir. Renkli olan resimler önem sırasına göre konulara yerleştirilmiştir. Örneğin bu dönemde kullanılan resimler padişahları, devrin önemli devlet adamlarını ve yabancı devlet adamlarını gösteren resimlerdir.

Gündem içerisinde önemli olaylar konusunda konunun algılanmasını kolaylaştıracak resimler de anlatıma katılmıştır. Savaş anılarını, komutanları gösteren resimler, şehir resimleri vb. gibi. Ancak bu amaçla kullanılan resimler kişi resimlerine göre çok daha yetersizdir. Bazen resimler çok siliktir ve içindeki ayrıntılar ayırt edilememektedir. Yine süreç içerisinde resimlerin hem kullanım sayısı artmıştır hem de kalitelerinde gelişmeler görülmüştür. Fakat belli aralıklarda geriye gidişler de olmuştur. Son dönemlerde okutulan ders kitapları öncekilere oranla çok büyük yol almıştır.

Tarih ders kitaplarında kullanılan resimleri Türk-Rus ilişkileri kapsamında ele aldığımızda konu kapsamına girebilecek birçok resim görülmektedir. Bu resimler konuyu bütünlemeleri açısından oldukça etkilidir. Bu kapsama girebilecek olan resimler hem kişi resimleri hem de olayları konu alan resimlerdir. Bunlara örnek vermek gerekirse en çok kullanılanlar Çar I. Petro'nun resmi (Resim 1) (Merçil 1992: 168), Çariçe II. Katerina'nın resmi (Resim 2) (Akşit 1975: 160), 1877- 1878 Osmanlı Rus Savaşı konu alan resim (Resim 3) (Kara 1995: 86) ve Kırım Savaşı'na katılan

komutanları gösteren resimdir (Resim 4) (Köymen 1996: 90). Bu resimler dışında da birçok resim konu ile ilişkili olarak kullanılmıştır.

Çar Petro (1672-1725)

Resim 1: Çar Petro

Resim: 65 — Çariçe II. Katerina

Resim 2: Çariçe II Katerina

Resim 3: Plevne Savaşı'nda Türk Topçuları

Resim 3'e bakıldığında görüntü kalitesinin çok kötü olduğu görülmektedir. Plevne Savaşı gösterilmek istenmiştir; ancak çok dikkatli bakıldığında bile görüntü net seçilememektedir. Tarih ders kitaplarında bu türden haritalar sıklıkla kullanılmıştır. Bir örnek olması için yukarıdaki resim araştırma kapsamına alınmıştır. Bu tür resimler net olmadığı için kullanım amacına hizmet edebilecek durumda değildir.

Resim 4: Kırım Savaşı'na Katılan Müttefik Orduların Komutanları

Sonuç olarak resimlerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Ancak resimlerde kimi zaman görüntüler net değildir. Çoğunluk olarak tarih ders kitaplarında resimler uygun yerlerde ve gerekli oranda kullanılmıştır denilebilir.

Karikatüre gelince, tarih ders kitaplarında karikatür kullanımı pek görülmemektedir. Günümüze kadar gelen süreç içerisinde bu yardımcı materyalden yararlanma yolu pek gözetilmemiştir. Karikatür kullanımının da ders kitaplarında olması öğretimi daha verimli biçime getireceğinden kullanılması gereklidir.

3.3.3. Okuma Parçaları

Tarih ders kitaplarının önemli yardımcı unsurlarından biri de okuma parçalarıdır. Okuma parçaları öğrencinin konuyu daha kolay ve kendi dünyası ile

anlamlandırmasında son derece yararlıdır. Bu nedenle okuma parçalarını gerekli olan yerlerde kullanmak gerekir.

İlk dönem okutulan ders kitaplarında okuma parçalarına yer verilmediği görülmektedir. Başlangıçta ders kitapları olayları bölmeden dönemine göre anlattığı için okuma parçaları ders kitaplarında kendine yer bulamamıştır. Süreç içerisinde okuma parçaları kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu olumlu gelişme tüm ders kitaplarında aynı oranda değildir. Bazı ders kitaplarında okuma parçaları hiç yer bulamamıştır.

Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı'nın tarih ders kitabında (1951: 195- 196) Rusya ile ilgili olan bir okuma parçası bulunmaktadır.

“Çar I. Nikola ile İngiliz elçisi Sir Hamilton arasındaki konuşma: 1853 – 9 Ocak.

“İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz, bence, iki hükümetin yani İngiliz hükümetiyle hükümetimin anlaşması esastır. Böyle bir anlaşmayı gerektirecek şartlar hiçbir zaman bugünkü kadar önemli değildir. Biz anlaştıktan sonra Batı Avrupa devletleri umurumda bile değil. Ne düşünürlerse düşünsünler, bence hiçbir değeri yok. Türkiye'ye gelince:

Bu bambaşka bir problemdir. Bu memleket buhranlı bir durumdadır. Başımıza pek çok işler çıkarabilir.” İngiliz elçisi Türkiye hakkındaki düşüncelerini açıklaması rica edilince 1 inci Nikola şöyle devam etti: “Kollarımız arasında hasta bir adam var, çok hasta, size açıkça söylemeliyim ki gereken bütün tedbirleri almadan önce, onu günün birinde kaybetmemiz büyük bir felaket olacaktır. Türkiye ansızın ölebilir. Bu takdirde üzerimizde kalacaktır. Ölülerini diriltemeyiz. Türkiye ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir. İşte bunun içindir ki size soruyorum: böyle bir olay karşısında kargaşalık, anarşi ve hatta bir Avrupa harbi karşısında kalmaktansa önceden tedbirler almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı?”. Elçi şu cevabı verdi. “Niçin daima Türkiye'nin öleceğini hesaba katarak bu felaketten önce veya sonra tedbirler almayı düşünmeli, niçin hastayı tedavi etmeyi düşünmemeli.” Çar elçinin bu sözlerinden ümitsizliğe düşmeyerek Osmanlı topraklarının paylaşılması yolundaki planını açığa vurdu: “İstanbul'un Ruslar tarafından devamlı bir işgalini isteyecek değilim. Fakat bu şehrin Fransızlar, İngilizler veyahut başkaları tarafından işgal edilmesine de razı olamam. Eflak ve Buğdan bugün filen himayem altında bulunuyor. Bu durum devam edebilir.

Sırbistan ve Bulgaristan da himayem altına girebilir. Mısır'ın İngiltere için önemini takdir ediyorum. Bu yerle Girit adası da pekala İngiliz hakimiyeti altına girebilir.”

Yine Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı'nın aynı tarih ders kitabında (1951: 203-204) başka bir okuma parçası şöyledir:

“Grandük Nikola'nın Gazi Osman Paşa'ya teslimi hakkındaki mektubu:

Porodim umumi karargahı. 30 İlkteşrin 1877.

Mareşal hazretleri,

Zatı devletlerinize aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanırım:

Gorna, Dubnik ve Teliş'teki Osmanlı kıtaları esir edilmişlerdir. Rus orduları, Osikovo ve Vrakça mevzilerini ele geçirmişleridir. Plevne, İmparatorluk muhafızları ve kumbaracıardan mürekkep yolları kesilmiştir. Bundan böyle hiçbir iaşe kolunun gelmesi beklenemez.

İnsaniyet namına ve mesuliyeti zatı alinize raci olacak fazla kan dökülmesine mani olmak üzere ben, sizi bütün mukavemetleri kesmeğe ve tayin edeceğiniz bir yerde teslim şartlarını görüşmeğe davet ederim.

Mareşal hazretleri, yüksek saygılarımı kabul ediniz.”

Gazi Osman Paşa'nın cevabı:

“Plevne civarında umumi karargah, 12 sonteşrin 1877.

Altes,

Emperyalinizin bana hitap eden 30 ilkteşrin tarihli mektubunuzu aldım.

Kumandam altında bulunan imparatorluk ordusu, cesaret, sebat ve enerjilerini ispat etmekten hiçbir veçhile geri kalmamışlardır. Bugüne kadar yapılan bütün muharebelerde de muzaffer olmuşlardır. Bu sebeple majeste Çar, kendi muhafız kuvvetler ile kumbaracılarını imdat kuvvetleri olarak buraya getirmek lüzumunu duymuştur.

Gorna, Dubnik ve Telşi mağlubiyetleri, buralarda bulunan kıtaların teslim oluşu, ordumu düşmana teslim etmem için kafi sebepler değildir. Bu suretle askerlerimin şevkinden hiçbir şey eksilmemiştir. Ve bunlar Osmanlı askeri şerefini muhafaza etmek için yapmaları lazım gelen her şeyi de henüz yapmış değillerdir.

Bugüne kadar vatanımızın ve imanımızın uğrunda seve seve kan döktük; bundan sonra da teslim olmaksızın buna devam edeceğiz.

Dökülen kanın mesuliyetine gelince, bu dünyada da, öteki dünyada bu harbe sebep olanların üzerinedir.

Altes emperyalinize saygılarımı sunarım.”

Çar da, yanına çıkarılan esir Gazi Osman Paşa'ya “Güzel müdafaanızdan dolayı, sizi tebrik ederim. Bu, askeri tarihin en güzel hadiselerinden biri olmuştur” demiştir.

Nevin Ergezer'in Tarih 2 ders kitabında Türk-Rus ilişkilerini konu alan bir okuma parçası bulunmaktadır.

“İstanbul'daki Rum Patriği Gregoryus'un II. Mahmut Zamanında Rus Çarı Alexandre (Aleksandır)'a Yazdığı Mektuptan Bir Bölüm

Rum Patriği, Rus Çarına yazdığı bu mektupta, Türkler'in devlet ve millet olarak korkulacak kuvvet olmaktan nasıl mahrum edilebileceklerini anlatmaktadır. Patrik, mektubunda bu konuda Rus çarına aşağıdaki tavsiyelerde bulunmaktadır:

Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değil. Çünkü Türkler çok sabırlı ve dayanıklı insanlardır. Gayet mağrur ve haysiyet sahibidirler. Bu özellikleri de dinlerine bağlılıklarından, büyüklerine itaat duygularından gelmektedir.”

“Türkler zekidirler. Kendilerine doğru yolu gösterecek liderlere sahip oldukları müddetçe çalışkandırlar. Gayet kanaatkardırlar. Onların bütün meziyetleri, hatta kahramanlık duyguları, geleneklerine olan bağlılıktan ve ahlaki sağlamlıklarından gelmektedir. Türkler'in önce itaat duygusunu kırmak, manevi bağlılıklarını parçalamak gerekir. Bunun en kısa yolu, onlara milli inançlarına uymayan yabancı fikirleri alışkanlıkları benimsetmektir.”

“Türkler dış yardımı kabul etmezler. Haysiyet hisleri buna mani olduğu için reddederler. Ancak onları dışa muhtaç olduklarına inandırmak gereklidir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni yıkmak için en doğru fikirler, yüzlerce sene

onlarla beraber ve hakimiyetleri altında yaşamış bizlerden gelebilir. Türkler yalan söylemezler ve söylenenlere inanırlar. Nankörlük, asla kabul etmeyecekleri bir ihanettir. Bu sebeple, Türkler'in Fenerli Rum beyleri dedikleri patrikhanemizin en sadık evlatları, Sizin de bildiğiniz gibi, Etniki Eteryay'nın Osmanlı Devleti'ndeki bütün Rumlar arasında yayılması, ancak bu sayede gerçekleşmiştir.”

Merçil-Miroğlu-Halaçoğlu'nun 1992 yılında basılan Tarih II Ders kitabında yer alan okuma parçası vardır. Bu parça 1828- 1829 Osmanlı-Rus savaşı ile ilgilidir ve şöyledir:

“Charles Mac-Farlane aslında bir Türk düşmanı İngiliz seyyahdır. İstanbul'da bir tercüman vasıtasıyla ihtiyar bir çubukçu ile görüşmesini seyahatnamesinde şöyle kaydediyor;

“Savaştan ve Moskoflardan söz açtığımız zaman ihtiyar Türk içini çekip başını salladı. Bundan önce bahsettiğim ve seferin başında oldukça yaygın olduğunu söylediğim keder onda da vardı. Fakat İstanbul'un Rusların eline geçmesi ile ilgili tahminlere giriştiğimizi işitince gözleri parladı. Elindeki çubuğu öyle bir şiddetle yere attı ki, lüle çubuktan ayrılıverdi

_ Hiçbir zaman öyle bir şey görülmeyecek inşallah! Diye bağırды ve sesini Türklerin umumiyetle çıkarmadıkları bir perdeye yükseltti. Zavallı ihtiyara eziyet zevk alan tercümanım yavaşça sözüne devam ederek;

_ Bakalım! Şimdi sözün kısası, eğer Moskoflar şehri zapt edecek olurlarsa ne yaparsınız?

_ Allahın birliğine yemin ederim ki karımla çocuklarımı kendi ellerimle öldürürüm! Gavurlar onlara el değdiremeyeceklerdir!

_ Peki, ondan sonra ne yaparsınız?

_ Yatağanımla tabancalarımı alıp karşıma ne kadar Moskof çıkarsa hepsini öldürürüm; ondan sonra da Anadolu'ya geçerim.

_ Öyle ama Moskofların da kılıçlarıyla tabancaları var; siz ihtiyarsınız, ömrünüzde savaş yüzü görmediniz. Siz onlardan tek kişi bile öldürmeden onlar sizi öldürürler.

_ Allah kerim! Eğer öyle olursa şehid olurum”

İşte bundan dolayı yazar, İstanbul yangın yerine dönüp taş taş üstünde kalmadıkça Moskofların yahut Avrupa devletlerinin hiçbir zaman şehre giremeyeceklerine hükmetmektedirler.”

Yukarıdaki okuma parçaları Türk-Rus ilişkileri kapsamında ele alınmıştır. Bu parçalar ile konu daha da anlaşılır olmaktadır. Ancak tüm ders kitapları göz önünde bulundurulduğunda gündeme ilişkin okuma parçası sayısının az olduğu görülür. Sayının artırılmasında ve daha etkili olabilecek okuma parçalarını kullanmada özen göstermek gerekir. Ders kitaplarında yer alan bu okuma parçalarının nereden alındıkları gösterilmiştir. Çok uzun ve okuyanı sıkmayacak özellikte olanları konuya alınmıştır.

Gelişim sürecinde okuma parçaları etkin bir biçimde kullanılamamıştır. Kimi Tarih ders kitaplarında okuma parçası ya hiç kullanılmamış ya da az sayıda kullanmıştır. Kullanılan bu okuma parçalarının da kimi zaman amacına hizmet ettiği söylenemez. Çünkü okuma parçalarının içerikleri ve kullanıldığı yerler çoğunlukla uygun değildir. Bu yönleri ile kullanılan okuma parçalarına eleştiri getirmek mümkündür.

Sonuç olarak tarih ders kitaplarında başlangıçta okuma parçası kullanılmasa da Tarih I, II, III ve IV kitapları yazıldıktan sonra (Günaltay 1931) kullanılmaya başlanmıştır. Okuma parçaları kullanılırken eksiklikler olmakla birlikte her geçen gün daha etkili biçimde bu materyalin kullanıldığı görülmektedir. Eksiklikler genelde parça ile uyum, kaynakça gösterme, kullanım oranlarında ve öğrenci düzeylerine uygunlukta yoğunlaşmaktadır. Bu noktalar üzerinde duyarlı olduğunda daha verimli sonuçlar elde edilebilecektir.

3.3.4. Kaynakça

Kaynakça, ders kitaplarının oluşmasında yararlanılan yerleri göstermeleri açısından oldukça önemlidir. Kaynakça öğretim sürecinde ilk olarak öğrenciler için gerekli değildir. Ancak daha çok bilgiye ulaşmak isteyen kendini daha da geliştirmek isteyen öğrenciler için olmalıdır.

İlk dönem okutulan ders kitaplarında kaynakça yoktur. Kaynakçaya önem verilmediği görülür. Ancak bu dönem ders kitaplarının çok azının altında dipnot biçiminde bilgilerin daha geniş açıklandığı ve bazen de kaynak gösterildiği olmuştur. Süreç içersinde ders kitaplarının kaynakça verilmesine ağırlık verdikleri görülür. Bu gelişme son derece yararlıdır. Ancak gösterilen bu kaynakçalar başlangıçta yetersizdir. Günümüze doğru yaklaştıkça kaynakça kullanımı gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Böyle olmakla birlikte; ele alınan dönem içerisinde kaynakça gösterimini göz ardı eden ders kitapları da vardır. Bu tür ders kitapları kaynakça kısmına sözlük, kronoloji (günlük) gibi unsurları göstererek kitabı tamamlamışlardır.

Son dönemlerde tüm ders kitapları kaynakça gösterimine önem vermişler ve yaygın olarak kullanmışlardır. Bu nedenle son dönem içinde okutulan ders kitapları kaynakça yönünden gelişmiştir. Ancak bugün de ders kitaplarında kullanılan kaynakçaların kapsamlarının son derece kısıtlı olduğu görülmektedir. Onun için kaynakça kullanımının ve gelişiminin daha alınacak yolu vardır.

Türk-Rus ilişkileri kapsamında kaynakça içerisinde kullanılan konuyla ilgili bazı yapıtlar şunlardır:

1. Ahmed Refik, “**Bahr-i Hazer-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi**”, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Sayı 43 (İstanbul 1333), s. 1-14 (Merçil-Miroğlu-Halaçoğlu 1992: 266).
2. İnalçık, Halil, “**Osmanlı Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)**”, Belleten, XII/46 (Ankara 1948), s. 349-402 (Merçil-Miroğlu-Halaçoğlu 1992: 267).
3. İnalçık, Halil, “**Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tabiliğine girmesi ve ahidname meselesi**”, Belleten, VII/30 (Ankara 1943) s.185-229 (Merçil-Miroğlu-Halaçoğlu 1992: 267).

4. Şimşir, Bilal, **Rumeli'den Türk Göçleri**, I-II Ankara 1968–1970 (Merçil-Miroğlu-Halaçoğlu 1992: 268).
5. Ahmet Refik Altınay, Türkler ve Büyük Petro (Oktay 1975: 342).
6. Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, (Oktay 1975: 344).
7. Çev: Galip Kemali Söylemezoğlu, Rusya Tarih (Kanaat Yayınevi) Cilt: I-II, (Oktay 1975: 344).
8. **Gürün, Kamuran**, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983 (Kara 1995: 221)
9. B.N: Chaniony – Galip Kemal Söylemezoğlu: Rusya Tarihi, İstanbul 1939 (Akşit ?: 280).
10. KÜÇÜK, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878–1897**, İstanbul 1984 (Yıldız 1989: 246).
11. Hayrettin Bey, **Kırım Harbi**, (Baskıya haz. Ş. Kutlu), İstanbul tsz. (Deliorman 1996: 347).
12. Kurat A. N., **Türkiye ve Rusya, 1979-1919 (tarih yanlısı)**, Ankara 1975 (Deliorman 1996: 346).
13. Tekin, C., **Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1990 (Deliorman 1996: 347).
14. **KURAT, Akdes Nimet**, Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972 (Kara 1998: 284).

Yukarıda verilen örneklere bakıldığında Türk-Rus ilişkileri konusunda ilgili olarak temel kaynakların kullanıldığı görülmektedir. Ancak kaynakça yazmada ders kitabı yazarları birliktelik oluşturamamışlardır. Ortak bir yazım birliği oluşturmada yarar vardır. Ders kitaplarının oluşturulmasına bakıldığında birçok kaynak kullanılmıştır. Ancak yazarlar Ruslar ile ilgili olan bölümlerde çokça kaynak kullanmamıştır.

Aynı zamanda yapıtların hemen yanına hangi ders kitabı yazarlarının kaynakçadan yararlandığı da eklenmiştir. Sonuç olarak, Erdoğan Merçil-İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu'nun, Emin Oktay'ın ve Altan Deliorman'ın konuyla ilgili çokça

kaynak kullanmaya çalıştıkları görülmektedir. Konuyu daha sağlam ele alabilmek için temel kaynaklara inilmesinde ve bunların kullanılmasında gereklilik vardır.

3.3.5. Sorular

Sorular, öğretim ortamında hem öğretmenin dersi daha verimli duruma getirmesinde hem de öğrencilerin konuları anlamasında kolaylık sağladığından öğretim ortamında vazgeçilmezdir. Sayısı az tutulduğunda ve ders konularını geliştirici ve dersi bütünleyici olduğu sürece ders kitaplarında yer alan sorular oldukça yararlıdır. Ders kitaplarında bulunan soruları iki kısımda incelemek mümkündür. Ünitelerin başında yer alan hazırlık soruları ve ünitelerin sonunda yer alan ünite sonu soruları ve ödevlerdir.

İlk dönem okutulan ders kitaplarında sorular olarak ders kitaplarında yardımcı materyal kullanılmamaktadır. Genelde bir konunun anlatımı bittikten sonra bir başka konunun anlatımına geçilmektedir. Süreç içerisinde soru kullanımına geçilmiştir. Özellikle 1980'den sonra çeki düzen verilmiştir. Ders kitabı yazma yönetmeliği çıkartılmış ve soru sayısı belirlenmiştir. Örneğin hazırlık değerlendirme ve test soruları 5-6 soru olacaktır.

1983 sonrasında soruların sayısında azalma olmuştur. Ayrıca kalite yönünden de olumlu gelişmeler olduğu gözlenmektedir. Ancak yakın dönemlerde okutulan ders kitaplarında da soru kalitesi açısından eksik kısımlar vardır. Fakat bunlar geçmişe oranla büyük ölçüde azalmıştır.

Konu ile ilgili olarak Türk-Rus ilişkileri çerçevesinde sorular kısmı incelenirse konuyu destekleyecek birçok sorunun ünite başında ve ünite sonunda sorulduğunu görülür. Sorular daha çok Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları, Türkler ve Ruslar arasında yaşanan önemli olayların tarihleri ve neden önemli oldukları

ve özellikle savaşları konu edinen sorulardır. Tüm bu sorular anlatımı daha etkin kılmaya için kullanılmıştır.

3.3.5.1. Hazırlık Soruları

Bu konular ile ilgili olarak birçok ders kitabında örnekler vardır. Burada Türk-Rus ilişkilerini konu alan ders kitaplarındaki ünite başında hazırlık çalışması olarak kullanılan bazı sorular aşağıda gösterilmek üzere çalışmaya alınmıştır.

1. Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları ne zaman ve hangi devletlerle yapılmıştır? Başlıca koşulları nedir? Bu antlaşmaların Avrupalılar üzerindeki ve bizdeki etkileri nelerdir? (Oktay 1975: 121)
2. Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ilk yarısında nasıl bir siyaset izlemek istemiştir? Bunda Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarının ne gibi etkileri olmuştur? (Oktay 1975: 165)
3. 1711 Osmanlı-Rus savaşının gerçek nedenleri nelerdir? Bu savaş nasıl olmuş ve hangi antlaşma ile sonuçlanmıştır? Osmanlı Devleti Prut zaferinden niçin yeteri kadar yararlanamamıştır? (Oktay 1975: 165)
4. Rusya XVIII. yüzyılın başından beri Osmanlı Devleti üzerinde nasıl bir siyaset izlemekte idi? Bu siyasetin temelini kim atmıştı? (Oktay 1975: 165)
5. 1736- 1739 yılları arasındaki Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarının gerçek nedenleri nedir? Bu savaşlar nerelerde olmuş ve hangi antlaşma ile sona ermiştir? (Oktay 1975: 165)

6. II. Katarina kimdir? Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri nelerdir? Bu emellerine kavuşmak için Osmanlılarla hangi savaşları yapmış ve bunun sonunda Rusya'ya ne gibi kazançlar sağlamıştır? (Oktay 1975: 166)
7. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın özellikleri nelerdir? (Oktay 1975: 166)
8. Kırım ne zaman Osmanlıların eline geçmiş, ne zaman ve hangi antlaşmalarla elimizden çıkmıştır? (Oktay 1975: 166)
9. 1806- 1812 Osmanlı-Rus savaşının nedenleri nelerdir? Bu savaş, ne gibi aşamalardan geçmiş ve nasıl sonuçlanmıştır? (Oktay 1975: 227)
10. Sırlar niçin isyan etmişlerdir? Bunun iç ve dış nedenleri nelerdir? Sırp prensliği nasıl ve kimin yardımıyla kurulmuştur? (Oktay 1975: 227)
11. Yunan isyanının iç ve dış nedenleri nelerdir? Yunan isyanı nasıl başlamış ve nasıl gelişmiştir? Bu isyana hangi Avrupalı devletler yardım etmişlerdir? Bu yardımın nedenleri nelerdir? (Oktay 1975: 227)
12. 1828- 1829 Osmanlı-Rus savaşının başlamasına hangi olay etki yapmıştır? Bu savaş nasıl olmuş ve hangi antlaşma ile sonuçlanmıştır? (Oktay 1975: 227)
13. Mehmet Ali Paşa kimdir, Mısır valiliğini nasıl elde etmiştir? (Oktay 1975: 227)
14. Mehmet Ali Paşa niçin isyan etmiştir? Osmanlılarla Mehmet Ali Paşa kuvvetleri arasındaki savaş nerede ve kimler tarafından durdurulmuştur? Osmanlı Devleti Mehmet Ali'ye ne gibi haklar tanımıştır? (Oktay 1975: 227- 228)

15. Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Ruslar, Osmanlılara niçin ve hangi amaçla yardım etmişler ve buna karşılık ne gibi kazançlar sağlamışlardır? (Oktay 1975: 228)
16. Mısır ve Boğazlar sorunlarının nedenleri nelerdir? Bu sorunlar ne zaman ve hangi antlaşmalarla çözümlenmiştir? (Oktay 1975: 228)
17. Kırım savaşı hangi nedenler ve anlaşmazlıklar yüzünden çıkmıştır? (Oktay 1975: 228)
18. Osmanlı-Rus ve Kırım savaşları nasıl başlamış ve nasıl bir gelişme göstermiştir? Kırım savaşında Osmanlılara hangi Avrupalı devletler yardım etmişleridir? Bu yardımların gerçek nedenleri nelerdir? (Oktay 1975: 228)
19. Paris Antlaşması Osmanlı Devleti'ne ne gibi kazançlar sağlamıştır? (Oktay 1975: 228)
20. Panslavizm ne demektir? Rusların bunda güttükleri amaçlar nelerdir? (Oktay 1975: 228)
21. İstanbul konferansının nedenleri nelerdir? Bu konferans hangi devletlerarasında yapılmış ve nasıl sonuçlanmıştır? (Oktay 1975: 228)
22. 1877- 1878 Osmanlı-Rus savaşı nasıl başlamış ve hangi cephelerde olmuştur? Bu savaşın en önemli vuruşmaları nerelerde olmuştur? (Oktay 1975: 228)
23. Gazi Osman Paşa kimdir? Hayatı hakkında kısa bir araştırma yapınız. (Oktay 1975: 228)

24. Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları niçin yapılmıştır? Başlıca koşulları nelerdir? (Oktay 1975: 228)
25. Türk boylarından hangileri Karadeniz'in kuzeyinde, Balkanlarda ve Orta Avrupa'da yerleşmiş ve önemli tarihi rolleri oynamışlardır? Araştırınız. (Kara 1998: 79)
26. Maveraünnehir ve Horasan'ın Türk dünyası açısından önemi nedir? Araştırınız. (Kara 1998: 175)
27. Moğol Devleti'nin parçalanmasından sonra yerinde hangi devletlerin kurulduğunu araştırınız. (Kara 1998: 175)
28. Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra yerinde hangi hanlıklar kurulmuştur? Araştırınız.(Kara 1998: 189)
29. Türk hanlıklarından hangilerinin Osmanlı Devleti ile ilişkiler kurduklarını araştırınız. (Kara 1998: 189)
30. Orta Asya'da genişleme siyaseti izleyen Rusya ve Çin, hangi Türk hanlıklarını kendi topraklarına katmışlardır? Araştırınız. (Kara 1998: 189)
31. Milliyetçilik, Nizam-ı Cedid, protokol, statü, tanzimat, ıslahat, ferman, Panslavizm, meşrutiyet, itilaf, ittifak kelimelerinin anlamlarını araştırınız. (Kara 1995: 67)
32. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Osmanlı Devleti açısından taşıdığı önemi araştırınız. (Kara 1995: 67)
33. Mısır ve Boğazlar meselesinin nasıl ortaya çıktığını ve Avrupa devletlerinin bu meselelerle ilgilenme sebebini araştırınız. (Kara 1995: 67)

34. Şark Meselesi'nin ne demek olduğunu, siyasi bir terim olarak ilk defa ne zaman ve nerede kullanıldığını araştırınız. (Kara 1995: 67)
35. Kırım Hanlığı'nın hangi olaylar sonunda kurulduğunu öğreniniz. (Ergezer 1995: 9)
36. Osmanlı Devleti'nin 1569 yılında başlattığı, Volga (İtil) ve Don nehirlerini bir kanalda birleştirme projesinin sebep ve sonuçlarını araştırınız. (Ergezer 1995: 9)
37. Panslavizm hareketi ne demektir? Konu hakkında bir araştırma yapınız. (Ergezer 1995: 57)
38. Ermeni meselesi hakkında bir araştırma yapınız. (Ergezer 1995: 57)

Hazırlık soruları olarak ders kitaplarında yer alan sorular daha çok ezbere dayalı sorulardır. Ayrıca kimi zaman cevabı net olmayan sorular kullanılmıştır. Soruların özelliklerine bakıldığında bilgi basamağında yer alan soruların çoğunlukta olduğu görülür. Hazırlık sorusu olarak kullanılacak sorularda daha çok ön hazırlık gerektirecek ve konuyu bütünleştirecek sorular kullanılmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca bilgi basamağının yanında kavrama, analiz ve sentez basamağında sorular kullanılması da gözetilmelidir.

Hazırlık sorularında görülen bir başka eksiklik bir soru içinde birden fazla soru sorulmuş olmasıdır. Örneğin; yukarıda 1. soru içinde 7 ayrı soru, 3. soru içinde 4 soru, 11. ve 18. sorular içinde 6'şar soru yer almaktadır. Tek soru içinde bu kadar çok soru olması öğrencilerin öğrenmelerini güçleştirecek bir durumdur. Sorular tek bir yanıtı yönelik olmalı ve açık olmalıdır.

3.3.5.2. Değerlendirme ve Test Soruları

Tarih ders kitaplarında ünite ve konu sonlarında yer alan soruları iki biçimde ele almak gerekir. Çünkü bu kısımlardaki sorular soruluş biçimi ve hizmet ettikleri amaç farklılık gösterir. Soru biçimleri “Değerlendirme Soruları” ve “Test Soruları” olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar şunlardır:

3.3.5.2.1. Değerlendirme Soruları

Değerlendirme soruları ünitelerin ve konuların sonunda yer alan sorulardır. Ders kitabı yazarları konuların pekiştirilmesi ve öğretilen konuların desteklenmesi için bu tür soruları sıkça kullanmıştır. Kimi zaman ders kitabı yazarları değerlendirme soruları olarak ödev vermişlerdir. Ancak sıklıkla kullanılan değerlendirme sorusu biçimidir.

1. 1711 Prut seferi nasıl olmuştur? Bu seferin sonunda hangi antlaşma imzalanmıştır? (Oktay 1975: 195)
2. 1736 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarının nedenleri nelerdir? Bu savaşlar nasıl bir gelişme göstermiş ve hangi antlaşmalarla sona ermiştir? (Oktay 1975: 195)
3. 1787 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarının nedenleri nelerdir? Bu savaşlar hangi antlaşmalarla son ermiştir? (Oktay 1975: 195)
4. 1806 Osmanlı-Rus savaşı nasıl başlamış ve hangi antlaşma ile bitmiştir? (Oktay 1975: 282)
5. Sırp devleti nasıl kurulmuştur? (Oktay 1975: 282)
6. Yunan devleti nasıl kurulmuştur? (Oktay 1975: 282)

7.1828- 1829 Osmanlı-Rus savaşı nasıl olmuş ve hangi antlaşma ile sona ermiştir?
(Oktay 1975: 282)

8. Mehmet Ali Paşa kimdir ve ne zaman Mısır valisi olmuş ve neden isyan etmiştir?
(Oktay 1975: 282)

9. Kütahya ve Hünkar İskelesi antlaşmaları kimlerle yapılmıştır? (Oktay 1975: 282)

10. Mısır ve Boğazlar sorunları nasıl çözümlenmiştir? (Oktay 1975: 282)

11. Kırım savaşının nedenleri nelerdir? Bu savaş nasıl başlamış ve bu savaşta Osmanlı Devleti'ne kimler yardım etmişleridir? (Oktay 1975: 282)

12. Paris antlaşmasının başlıca koşulları nelerdir? (Oktay 1975: 282)

13. Rusya'nın Panslavizm siyasetinin Osmanlı Devleti'nde ne gibi sonuçları olmuştur?
İstanbul konferansı niçin toplanmış ve ne gibi kararlar alınmıştır? (Oktay 1975: 282)

14. 1877- 1878 Osmanlı-Rus savaşı neden çıkmış ve nasıl sona ermiştir? (Oktay 1975:
282)

15. Berlin kongresinden ikinci meşrutiyetin ilanına kadar geçen devirlere Osmanlı imparatorluğu hangi toprakları kaybetmiştir? (Oktay 1975: 282)

16. Timur'un Altın Orda Devleti'ni yıkmasından sonra, Karadeniz'in kuzeyindeki siyasi durumu açıklayınız. (MEB 1993: 144)

17. Kazakların devlet teşkilatını açıklayınız. (MEB 1993: 144)

18. Sokullu Mehmet Paşa'nın Türk dünyası ile ilgili projelerini açıklayınız. (MEB 1993: 34)
19. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın, Osmanlı Devleti için doğurduğu sonuçları yorumlayınız. (MEB 1993: 69)
20. Sırp ve Yunan isyanlarının sebeplerini açıklayınız. (MEB 1993: 69)
21. Sırp ve Yunan isyanları sırasında Avrupa devletlerinin tutumunu açıklayınız. (MEB 1993: 69)
22. Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ve Almanya ile münasebetlerini açıklayınız. (MEB 1993: 69)
23. Altın Orda Devleti nerede kurulmuştur? (Ergezer 1995: 40)
24. Altın Orda Devleti'nin parçalanmasının Türk dünyası açısından ne gibi sonuçları olmuştur? (Ergezer 1995: 40)
25. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlanması ne gibi faydalar sağlamıştır? (Ergezer 1995: 40)
26. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın sonuçlar nelerdir? (Ergezer 1995: 89)
27. Sırp isyanı kaç tarihinde başlamıştır? İsyanın sonuçları nelerdir? (Ergezer 1995: 89)
28. Yunan isyanı hangi devletler tarafından desteklenmiştir? (Ergezer 1995: 89)

29. Edirne Antlaşması'nın Rumlar açısından önemi nereden kaynaklanmaktadır? (Ergezer 1995: 89)
30. Boğazlar meselesi hangi gelişmeler sonunda ortaya çıkmıştır? (Ergezer 1995: 89)
31. Mısır meselesinin çözümlenmesinin, Osmanlı Devleti açısından değerlendirmesini yapınız. (Ergezer 1995: 90)
32. İstanbul ve Çanakkale Boğazları ilk defa ne zaman devletlerarası bir statü kazanmıştır? (Ergezer 1995: 90)
33. Şark Meselesi nedir? Avrupa devletleri Şark Meselesini Osmanlı Devleti için ne şekilde değerlendirmişleridir? (Ergezer 1995: 90)
34. Kırım Savaşı'nın sebepleri nelerdir? (Ergezer 1995: 90)
35. Panslavizm hareketi nedir? (Ergezer 1995: 90)
36. XVIII. yüzyılda Azerbaycan'da Türkçe ve edebiyat nasıl bir gelişme göstermiştir? (Kara 1998: 214)
37. Prut ve Pasarofça antlaşmalarının önemi nedir? (Kara 1995: 100)
38. 1768 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebepleri nelerdir? (Kara 1995: 100)
39. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hangi maddesi, Osmanlı Devleti için, gelecekte büyük tehlike yaratmıştır? (Kara 1995: 100)
40. Sırp ve Yunan isyanlarının sebepleri nelerdir? (Kara 1995: 100)

41. Navarin olayı nedir? (Kara 1995: 100)

42. II. Mahmut'u "Denize düşen yılana sarılır" demek zorunda bırakan olay nedir? (Kara 1995: 100)

43. Kırım Savaşı'nın sebepleri nelerdir? Batılı devletler, hangi nedenle bu savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklediler? (Kara 1995: 100)

44. Paris Antlaşması hangi yönleriyle Osmanlı Devleti için önem taşır? (Kara 1995: 100)

Değerlendirme soruları hazırlık sorularına göre daha düzenli biçimdedir. Sorulan sorular genelde değerlendirme basamağında yer alan sorulardır. Ancak kimi zaman bilgi basamağında ve çok basit kalan sorular sorulduğu da olmuştur. Ayrıca öğrencileri ezbere yönlendirebilecek soruların bulunduğu da görülmektedir. Bir eleştiri olarak bir soru içinde birden çok sorunun sorulmuş olması da söylenebilir. Değerlendirme soruları kullanılırken konuyu tekrar ettirecek ve öğrencileri araştırmaya yönlendirecek sorular seçilmesinde yarar vardır. Ancak değerlendirme sorularını hazırlık soruları ile karşılaştırdığımızda daha özenli olduklarını söylemek mümkündür.

Sorulan sorular ile ders öncesi ve ders sonrasında öğrenciler etkin kılınmak istenmiştir. Fakat soru kullanmayan ders kitapları da vardır. Bu, kullanılan ders kitaplarındaki sorular çoğunlukla sayıca çok tutulmuştur. Ayrıca sorulan soruların kapsamı da çok geniştir. Bir başka olumsuz nokta ise bu ders kitaplarındaki soruların ezbere dayalı sorular olmasıdır. O nedenle bu dönemde ders kitaplarında soru kullanılmasını olumlu; ancak soruların çok ve soru kalitesi açısından iyi olmamasını olumsuz bir gelişme olarak kabul edebiliriz.

3.3.5.2.2. Test Soruları

Test soruları son zamanlarda ders kitaplarında sorulmaya başlanan sorulardandır. Bu tür sorular öğrencileri üniversite giriş sınavlarına hazırlamak içindir. Ders kitapları da bu tür soruları ünite sonlarında yer vermektedir. Ancak bu tür sorular kullanılırken kimi zaman özensizlik olduğu görülmektedir.

1. Aşağıdakilerden hangisi Moğol İmparatorluğu parçalandıktan sonra kurulan devletlerden **değildir**?

- a) Altın Orda
- b) İlhanlılar
- c) Eyyübler
- d) Çağataylılar
- e) Kubilay Hanlığı (MEB 1993: 144)

2. XV. yüzyılda Türk siyasi birliğinin parçalanmasına neden olan hükümdar, aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Timur
- b) Cengiz
- c) Babür
- d) Toktamış
- e) Şah İsmail (MEB 1993: 144)

3. Sözlü edebiyatın en güzel örneklerinden biri olan Manas Destanı, aşağıdaki Türk topluluklarından hangisine aittir?

- a) Şeybaniler
- b) Özbekler
- c) Kırgızlar
- d) Kazaklar

e) Yaka Türkmenleri (MEB 1993: 144)

4. Aşağıdakilerden hangisi Karadeniz'in kuzeyinde kurulan hanlıklardan biri **değildir?**

- a) Kırım Hanlığı
- b) Kazan Hanlığı
- c) Kasım Hanlığı
- d) Kaşgar Hanlığı
- e) Nogay Hanlığı (MEB 1993: 144)

5. Aşağıdakilerden hangisi, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hükümlerinden biri değildir?

- a) Azak Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılması
- b) Kırım'ın bağımsız olması
- c) Rusya'nın İstanbul'da elçi bulundurması
- d) Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş tazminatı ödemesi
- e) Rusya'nın kapitülasyonlardan yararlanması (MEB 1993: 69)

6. Aşağıdakilerden hangisi, XVIII. yüzyılda meydana gelen Osmanlı-Rus savaşlarının sebepleri arasında yer almaz?

- a) Rusya'nın Karadeniz'e inmek istemesi
- b) Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmek istemesi
- c) Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın yayılmasını önlemek istemesi
- d) Osmanlı Devleti'nin Baltık Denizi'ne çıkmak istemesi
- e) Rusya'nın Kafkasya'yı elde etmek istemesi (MEB 1993: 69)

7. **Aşağıdakilerden hangisi Fatih Sultan Mehmet dönemi önemli olaylarından biridir?**

- a) Venediklilerle ilk deniz savaşının yapılması
- b) Edirne-Segedin Antlaşması

- c) Kırım Hanlığı'nın Osmanlılara bağlanması
- ç) Edirne'nin başkent olması
- d) Eflak'ın Osmanlı egemenliğine geçmesi (Ergezer 1995: 41)

8. Osmanlı Devleti'nin, Kırım ile Balkan toprakları arasında, karadan bağlantısının kurulmasını gerçekleştiren olay hangisidir?

- a) Kırım'ın Osmanlılara bağlanması
- b) Kili ve Akkerman kalelerinin alınması
- c) Altın Orda Devleti'nin yıkılması
- ç) Trabzon Rum İmparatorluğu'nun yıkılması
- d) Eflak'ın Osmanlı egemenliğine girmesi (Ergezer 1995: 41)

9. Osmanlı Devleti Prut Savaşı'nı kime karşı kazanmıştır?

- a) Avusturya'ya
- b) Rusya'ya
- c) Fransa'ya
- c) Venedik'e
- d) Lehistan'a (Ergezer 1995: 91)

10. Aşağıdakilerden hangisi Küçük Kaynarca Antlaşması'nın şartları içinde yer almaz?

- a) Rusya, istediği yerde konsolosluk açabilecekti
- b) Rusya, Ortodoks Hıristiyanların haklarını koruyabilecekti
- c) Rusya, Eflak, Boğdan ve Besarabya'da işgal ettiği toprakları geri verecekti
- ç) Kırım Rusya'ya bağlanacaktı
- d) Rusya, Karadeniz'de donanma bulundurabilecekti (Ergezer 1995: 91)

11. Rusya, Kırım'ı kaç tarihinde kendine bağlamıştır?

- a) 1791

- b) 1774
- c) 1783
- ç) 1787
- d) 1792 (Ergezer 1995: 91)

12. Milliyetçilik akımı etkisiyle Osmanlı Devleti'nde çıkarılan ilk isyan aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Yunan isyanı
- b) Eflak, Boğdan isyanı
- c) Mora isyanı
- ç) Sırp isyanı
- d) M. Ali Paşa isyanı (Ergezer 1995: 91)

13. “Denize düşen yılan sarılır.” politikasını uygulayarak Rusya ile anlaşılan Osmanlı padişahı aşağıdakilerden hangisidir?

- a) I. Abdülmecit
- b) III. Selim
- c) II. Mahmut
- ç) IV. Mustafa
- d) III. Ahmet (Ergezer 1995: 91)

14. Çanakkale ve İstanbul boğazları, aşağıdaki hangi olay sonucunda devletlerarası bir statüye kavuşmuştur?

- a) Sırp isyanı
- b) Mısır valisi M. Ali Paşa isyanı
- c) Yunan isyanı
- ç) Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi
- d) Macar mültecileri sorunu (Ergezer 1995: 91)

15. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü, aşağıdaki hangi tarihe kadar savunmuştur?

- a) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar
- b) 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar
- c) 1876 Birinci Meşrutiyetin ilanına kadar
- ç) 1914 Birinci Dünya Savaşı'na kadar
- d) 1908 İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar (Ergezer 1995: 91)

16. Kutsal Yerler meselesi hangi olaya sebep teşkil etmiştir?

- a) Berlin Kongresi'ne
- b) Ermeni meselesine
- c) Kırım Savaşı'na
- ç) İkinci Meşrutiyet'in ilanına
- d) 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na (Ergezer 1995: 91)

17. Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi öncesinde Kıbrıs'ı, aşağıdaki hangi devlete üs olarak vermek zorunda kalmıştır?

- a) Rusya'ya
- b) İngiltere'ye
- c) Fransa'ya
- ç) Avusturya'ya
- d) Yunanistan'a (Ergezer 1995: 91)

Yukarıda tarih ders kitaplarında testler içinde Türk-Rus ilişkileri ile ilgili soru örnekleri verilmiştir. MEB'in ders kitabından alınan ilk altı sorunun yanıtı kitapta yer almadığı için gösterilmemiştir. Diğer soruların yanıtları kullanılan kitaplarda verilmiştir ve bunlar şöyledir: 7-c, 8-b, 9-b, 10-ç, 11-c, 12-ç, 13-c, 14-b, 15-a, 16-c, 17-b.

Test sorularının çok özensiz olduğu görülmektedir. Sorular kimi kitaplarda koyu değildir. Kimilerinde koyudur ancak olumsuz ifadelerin altı çizilmemiştir. Yine bunun yanında şıklarda küçük harf kullanılması ve bazen aynı şıkkın iki seçenekte yer alması olumsuz bir durumdur. Yanıt anahtarları kitapların arkasında verilmiştir ancak yanıtları vermeyen ders kitapları da vardır. Genel olarak bakıldığında sorular gelişmiş güzel hazırlanmıştır.

Sonuç olarak yukarıda da görüldüğü gibi, sorular, çoğunlukla ezbere dayalıdır. Bilgi basamağında yer alan basit içeriktedirler. Ayrıca bir soru içinde birden çok soru yer almaktadır. Bu da soru kalitesini düşürmektedir. Yine sorulan soruların uzun oldukları görülmektedir. Çoğu özensiz hazırlandığı için gelişmiş güzel kullanılmıştır. Sorular, -özellikle ünite başında sorulanlar- sayıca çoktur. Konuya giriş bölümünde bu kadar çok soru sorulması öğrencilerin çalışma isteklerini düşürebileceği için bu konuda duyarlı olunması gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında ders kitaplarında sorular bölümünde yazarların çok da özenli olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Bu konu üzerinde ders kitabı oluşturulurken titizlikle çalışmak gerekmektedir.

3.3.6. Kronoloji (Günlük)

Kronoloji her ders kitabında olması gerekmektedir. Kronoloji ile öğrenciler olayların zaman gelişimini daha rahat kavrayabilirler. Merak ettikleri bilgiye daha çabuk ulaşabilirler. Onun için özellikle tarih ders kitaplarında geniş bir kronoloji cetveli olmalıdır.

İlk dönem ders kitaplarında kronoloji yoktur. Sonrasında okutulan ders kitaplarında kronoloji yer bulmuştur. İlk dönemden bu yana kronoloji hazırlanması kolay olduğu için hemen birçok ders kitabında vardır. Ayrıca günümüze kadar aynı içerikte fazla bir gelişim ve değişim göstermeden varlığını sürdürmektedir.

Türk-Rus ilişkileri kapsamında bakıldığında kronoloji cetvelleri etkili biçimde kullanılmıştır. Yaşanan tüm olayların tarihleri burada verilmiştir. Kronoloji cetvellerini vermede iki türlü yol izlenmiştir. Birincisi yüzyıllar biçiminde vermek, ikincisi art arda tarih dizgisi biçiminde vermektir. Ancak en çok yeğleneni ikinci biçimdir.

Lise tarih ders kitaplarının sonlarında kronolojiler bulunmaktadır. Bu kronolojiler içinde Türk-Rus ilişkileri konusu ile ilgili olan bölümlerden bir örnek aşağıda verilmiştir:

- 1477: Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi
- 1569: Don-Volga kanal projesi için çalışmaların başlatılması
- 1681: Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ilk antlaşmanın imzalanması
- 1683: İkinci Viyana Kuşatması ve bozgunu
- 1700: Rusya ile İstanbul Antlaşması'nın imzalanması
- 1711: Prut Savaşı
- 1770: Rusların Çeşme'de bulunan Osmanlı donanmasını yakmaları
- 1774: Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması.
- 1783: Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi ve Rusya'ya bağlanması
- 1792: Yaş Antlaşması'nın imzalanması
- 1804: Sırp isyanının başlaması
- 1812: Bükreş Antlaşması'nın imzalanması
- 1829: Edirne Antlaşması'nın imzalanması. Bu antlaşma ile Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi
- 1833: Kütahya ve Hünkâr İskelesi antlaşmalarının imzalanması
- 1840: Mısır meselesi sonunda Londra Konferansı'nın toplanması
- 1841: Londra'da toplanan konferansta Boğazlar meselesinin çözülmesi
- 1853: Osmanlı-Rus Savaşı (Kırım Savaşı)'nın başlaması
- 1856: Kırım Savaşı sonunda Paris Antlaşması'nın imzalanması
- 1877: Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'nin başlaması

1878: Berlin Antlaşması'nın imzalanması (Ergezer 1995: 279–281).

Yukarıda ders kitaplarında kullanılan kronolojilerden bir örnek verilmiştir. Örneğe bakıldığında ilk tarih 1477'dir. Ancak öncesinde yaşanan gelişmeler verilmemiştir. Daha önceden yaşanan birçok gelişme olduğu için tarihlendirmeyi daha geriden başlatmak gerekmektedir. Bir başka sıkıntı kronolojilerde yalnızca savaş ve barış tarihlerinin verilmiş olmasıdır. Türk-Rus ilişkileri konusu içinde savaş ve barış dışındaki konulara da ders kitaplarında yer verilmelidir. Ayrıca yukarıdaki örnekte pek çok önemli olay verilmişken, diğer ders kitabı içeriklerinde bu kadar geniş tarihlendirme yapılmamıştır. Ancak Osmanlı Tarihi için önemli olarak görülen birçok olay verilirken Türk-Rus ilişkileri konusu kronoloji içinde çokça yer bulmuştur.

3.3.7. Çizelgeler

Orta öğretim tarih ders kitaplarında çizelgeler çok fazla kullanılan yardımcı materyallerden değildir. Ancak çizelgeler ders kitapları için yararlıdır. Çünkü çizelgeler ile öğrenciler, daha rahat biçimde öğrendikleri veya öğrenecekleri bilgileri örgütleyebileceklerdir. Ayrıca ders konularının işlenmesinde öğrenci kadar öğretmene de kolaylık sağlayacaktır. Tüm bu noktalardan bakıldığında ders kitapları vazgeçilmez bir yardımcı kaynaktır. Kullanılmasında en çok dikkat edilecek olan da doğru yerde ve öğretilecek konular ile bütünlük oluşturacak biçimde verilmesidir.

Çizelgeler başlangıçta ders kitaplarında kullanılmamıştır. 1931 yılından sonra okutulan Tarih I, Tarih II, Tarih III ve Tarih IV kitaplarından sonra ders kitaplarında çizelgelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde kullanılan çizelgeler büyük oranda padişahların soy kütüğünü göstermede kullanılmaktadır. Bunun dışında konuları kümelenlendirmede kullanılmıştır.

Sonuç olarak ders kitaplarındaki çizelgeler konusu Türk-Rus ilişkileri doğrultusunda ele alındığında burada çizelgelerin konuyla ilgili kullanımının olmadığını görürüz. Aslında Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan gelişmeler bir veya birkaç çizelge yardımı ile daha kolay örgütlenebilir. Böyle bir kullanım hem öğrenciler hem de öğretmenler için öğretimi daha rahat bir biçime getirebilir.

3.3.8. Dil ve Anlatım Uygunluğu

Tarih ders kitaplarına dil ve anlatım çerçevesinde bakıldığında çok büyük noksanlıklar ile karşılaşılmaz. Büyük oranda ders kitapları bu yönden iyidir. Ders kitaplarının, hitap ettiği kitle olan orta öğretim öğrencileri için anlaşılması güç noktaları yok gibidir. Ancak kavramaların, yabancı yer ve kişi adlarının çoğunlukta olduğu konular içinde ders kitapları karmaşık ve dil yönünden zorlayıcı gibi görünmektedir. Bu noktalarda biraz daha titiz olduğunda bu olumsuz durumu rahatça etkisiz biçime koymak mümkündür. Açıkçası ders kitaplarının dil açısından düzgün olmaları son derece yaşamsaldır.

Çok büyük bir kitleye hitap eden ders kitaplarının anlatımının akıcı olması gerekmektedir. Hitap ettiği kitleye inemeyen bir ders kitabı amacına da hizmet edemez. Onun için bu konuda her şeyden daha çok özen gösterilmelidir.

Başlangıçta okutulan ders kitaplarında dil oldukça ağırdır. Bugün için orta öğretimde okuyan bir öğrencinin bu konuları okuyup anlayabilmesi oldukça güçtür. Ancak bu dönem ders kitaplarını kendi içinde değerlendirmek gerekir. İçinde bulunduğu dönem gereği bunlar anlayışla karşılanabilir.

Süreç içinde ders kitapları dil açısından eski dönemin ağır anlatımını bıraktıkları görülmektedir. Dil noktasında yalın anlatımların kullanılması sürekli ilerleme göstermiştir. Son dönemlerde okutulan ders kitapları, dil yönünden oldukça önemli

gelişme göstermiştir. Eski sözcüklerin kullanımı günümüze yaklaştıkça bırakılmıştır. Bu gelinen nokta açısından ders kitapları günümüzde dil bakımından oldukça yol almıştır.

3.3.9. Kompozisyon Bütünlüğü

Ders kitaplarında iki tür kompozisyon bütünlüğünden söz edilebilir. Birincisi ilk dönem ders kitaplarının okutulduğu dönemde kullanılan padişahlara göre yapılan bölümlendirmeler ikincisi de günümüzde kullanılan biçimdir. Birinci biçimde bölümlendirmeler yapma kısa sürede bırakılmıştır.

Günümüzde etkin olan konuların ve olayların önem durumlarına göre yapılan bölümlendirilmedir. Bu tür bölümlendirmeler içinde yalnızca siyasal olaylar anlatılmaz. Siyasal olaylar kadar kültür ve uygarlık konuları; daha az oranda da ekonomik ve sosyal konuların anlatımı bulunmaktadır.

Başlangıçta tarih ders kitapları başıca iki biçimde basılıyordu. Bunlar Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmanî'dir. Bu kitaplardan Tarih-i Umumi genel dünya konularını kısaca anlatıyordu. Tarih-i Osmanî ise adı üzerinde Osmanlı Tarihi konularını ele almaktaydı. Bu kitapta konular her padişaha göre ayrı dönemler halinde anlatılmıştır. Yaşanan önemli olaylar, sadrazam ve başkomutan atamaları, yapılan savaş ve barışlar ile ülke içinde yaşanan olaylar en ince ayrıntısına kadar bu ders kitaplarında yerini almıştır.

Tarih ders kitapları sonradan günümüzde kullanılan esaslara göre hazırlanmış ve öylece kalmıştır. Aslında bugünkü biçimde hazırlanan ders kitapları daha çok öğrenci düzeyine göredir. Kitaplardaki eğitime dönüklük daha öndedir. Bu biçimi ile hazırlanan ders kitapları ile önceki dönem ders kitaplarına göre daha düzenli ve planlı öğretim olanağı elde edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak denilebilir ki, tarih ders kitaplarında Türk-Rus ilişkilerini konu edinen ders kitaplarının içeriklerine bakıldığında dönemlere göre anlatımların farklılaştığını görülür. Kurgu olarak ders kitapları dört döneme ayrılabilir. Bu dönemler içinde Rusya'ya karşı ders kitaplarının farklı anlatımlar sergilediği ortaya çıkmıştır. Bu dönemler şunlardır:

- a) Rusya'nın henüz önemsenmediği dönem
- b) Rusya'nın ciddi bir güç olduğu fakat üstesinden gelinebileceği dönem
- c) Rusya'nın Osmanlı Devleti için en önemli tehdit olduğu dönem
- d) Rusya'nın Osmanlı Devleti için tehdit olmaktan çıktığı dönem

Tarih ders kitaplarının başlangıçtaki Türk-Rus ilişkileri konuları, Rusya'nın önemli bir güç olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin hem doğuda hem de batıda en büyük güç olduğu dönemlere denk düşmektedir. Bu dönemi anlatan ders kitapları, anlatımları içinde Rusya'ya fazla yer vermez. Rusya o dönem ders kitaplarında yalnızca kuzeyde küçük bir devlettir. Ne Osmanlı Devleti'nin işlerini engelleyebilecek konumdadır, ne de onun varlığı için bir tehdittir.

Ders kitaplarına bu aralık içindeki konuların aktarımı, Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanması ve yüzyıllara göre Avrupa'da yaşanan gelişmeler biçiminde

birkaç cümle ile yer verilmesi şeklindedir. Avrupa tarihi konuları anlatılırken I. Petro dönemine kadar gelinen süreç içinde ders kitapları Rusya için, “henüz bir Avrupa devleti değildi, çok geri durumdaydılar ve yönetim olarak düzen içinde değildi” biçiminde anlatımlar kullanırlar. Çoğunlukla hemen tüm ders kitapları benzerdir. Açıkçası Rusya bu dönemde siyasal arenada önemsenmediği gibi, benzer biçimde ders kitaplarının konuları içinde de çokça yer bulamamaktadır.

Rusya'nın ciddi bir güç olduğu ancak üstesinden gelinebileceği dönem aralığında, ilgili konular birden ders kitaplarında da anlatımın tam merkezine doğru geçmektedir. Bir süre öncesinin önemsenmeyen bu kuvveti ile artık çatışma dönemi başlamıştır. İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra yapılan savaşlar döneminde Rusya ile çarpışmalar yapılmış ve 1700 İstanbul Antlaşması imzalanmıştır.

1711 Prut Savaşı ardından Rusya ve Avusturya ile yapılan 1736- 1739 savaşları döneminde başarı ve başarısızlıklar olmasına karşın Rusya hala üstesinden gelinebilecek konumdadır. Hatta Prut Savaşı'nın ders kitaplarındaki anlatımına bakıldığında Rusya'nın ciddiye alınmadığı görülür. Yaşanan başarısızlıkların sorumlusu bu dönemde hep yetersiz komutanlar ve beceriksiz devlet adamlarıdır.

Rusya'nın Osmanlı Devleti için önemli bir tehdit olduğu dönem aralığında Rusya'da çok büyük değişiklikler olmuştur. Artık Rusya önceki dönemin Rusyası değildir, ama bunlar henüz tarih ders kitaplarının konuları içinde değildir. Anlatımlara katılmamıştır. Aslında bu konuların üzerinde biraz daha ayrıntılı durulmalıdır.

Bir süre sonra ders kitaplarının bütün konularının temelinde Rusya ve Rusya ile yaşanan doğrudan veya dolaylı gelişmeler, anlatımların her yerinde etkisini gösterir. Artık tarih ders kitaplarında Osmanlı Devleti için en büyük tehdit Rusya olmuştur. Özellikle Kırım'ın elden çıkması bu tehdidin artık önemsenmeye başladığını göstermektedir.

Tarih ders kitaplarında bu kısım konuları ile 1768- 1774 Savaşı, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), Yaş Antlaşması (1791), 1806- 1812 Savaşı, Bükreş Antlaşması (1812), 1828- 1829 Savaşı, Kırım Savaşı (1853- 1856) ve 1877- 1878 Savaşı'dır. Bu konular dışında Sırp ve Yunan Ayaklanmaları, Mısır Sorunu, Boğazlar Sorunu ve Bulgar Ayaklanması gibi konularda da Rusya ile yaşanan gelişmeler, bunların anlatımlarına da etki etmiştir. Açıkçası ders kitaplarının yaşanan bu gelişmeleri Rusya ile ilişkilendirdikleri görülür. Bir önceki dönemle arasında ilginç bir fark vardır. Önceki dönemlerde savaşlarda yaşanan gelişmeler ve kayıplar üzerinde fazla durulmamaktadır. Bu dönemde ders kitaplarında Rusya'nın üstünlüğü kabul edilmiş gibidir. Ayrıca Rusya'nın Osmanlı halkı ve devletine karşı yapmış olduğu haksızlıklar kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Bütün karşı karşıya kalınan haksızlıklar ortaya konmak istenmiştir.

Son dönem ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasına denk düşmektedir. Bu savaştan sonra Rusya, artık anlatımlardaki eski ağırlığını yitirmiştir. Bundan sonra ders kitaplarının anlatımında farklı konular yer almaktadır. Ayrıca önceki iki dönemde sıkça Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları anlatılırken bundan da vazgeçilmiştir. Rusya'nın bu dönemde ders kitaplarındaki genel anlatılış biçimi komşu devlet biçimindedir. Komşu düşman izlenimini andıracak ifadeler yok denecek kadar azdır.

Lise tarih ders kitapları üzerine yapılan incelemeler sonunda sayfa 3 ve 4'te ortaya konan hipotezlerin çoğunluğunun çıkan bulgular doğrultusunda doğruluğu ortaya çıkmıştır.

Tarih ders kitaplarında görülen eksiklikler ve çözümlerle ilgili olarak şu öneriler getirilebilir:

1. Tarih ders kitaplarında konular siyasal ve askeri alandaki gelişmelere odaklı olarak anlatılmaktadır. Yıllar içinde sosyal, kültürel ve ekonomik alandaki konularda ilerleme

olsa da yeterli değildir. Bu nedenle sosyal, kültürel ve ekonomik konuların yoğunluğunu arttırmak gerekmektedir.

2. Tarih ders kitaplarının yanında o ders kitabı ile bütünlük gösterecek atlaslar yoktur. Her ne kadar ders kitapları haritalara yer veriyorsa da bu istenilen düzeyde değildir. Tarih ders kitapları tamamen haritaya odaklı olamayacağından haritaların (atlasların) ders kitabı ile bütünleşmiş olmaları gerekmektedir. Bu yönde gereksinim vardır. Böyle bir düzenleme Türk-Rus ilişkilerini ele alan konuların anlatımı sırasında büyük yararı olacaktır.

3. Tarih ders kitapları özellikle Türk-Rus ilişkilerini ilgilendiren konular içinde olmak üzere genel dünya konularından kopuktur. Daha açık bir açıklama ile konular kendi içinde kısırlaşmaktadır. Olguların meydana gelmesine neden olan gelişmeler ve sonrasındaki sonuçlar dünyadaki diğer olgular ile ilişkilendirilerek anlatılmalıdır. Böyle bir durum ile öğrenciler daha geniş bir dünya görüşüne sahip olabileceklerdir.

4. Tarih ders kitaplarında konuların anlatımı sırasında kimi zaman tarihsel bilgiler birbirini tutmamaktadır. Bu yönde ders kitabı yazarlarının daha bir özenli olmasında yarar vardır.

5. Altın Orda Devleti konusunda bilgiler kimi zaman benzerlik göstermemektedir. Birçok ders kitabının verdiği bilgilerin uyumlu olası öğretim açısından önemlidir.

6. Altın Orda Devleti, Rusya'nın kurulması dönemi ve Kırım Hanlığı konuları birbirine girmiştir. Bunlar da ayrı ve düzenli biçimde verilmelidir.

7. “Karadeniz’in Kuzeyindeki Hanlıklar” konusunda Kırım Hanlığı üzerinde çokça durulmuştur. Diğer hanlıkların anlatımı birçok ders kitabında gölgede kalmıştır. Diğer hanlıkların anlatımını arttırmak gerekmektedir.

8. Kırım Hanlığı konusunda ve kimi zaman diğer konuların anlatımında görülen ders kitabındaki tarihsel dönemin dışına çıkma, konuyu günümüze kadar getirme durumu vardır. Anlatımlar günümüzle ilişkilendirilmek istenirken konuların içeriğine uymayan, konuyu desteklemeyen bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda titizlik göstermek gerekmektedir.

9. Ders kitaplarında sıkça üzerinde durulan Don-Volga ırmakları arasındaki kanal açma girişimidir. Konu anlatılırken kimi ders kitabı yazarları kanal açma girişimini günümüz bakış açısıyla yorumlamışlardır. Bu durum olanı olduğu gibi anlatma ilkesi ile ters düşmektedir. Art düşünceli olmasa da anlatımı bulanıklaştırma tehlikesi doğurmaktadır. Dolayısıyla bilgiler o dönemin koşulları çerçevesinde ele alınmalıdır. Kanal açma girişimi ile ilgili olarak dikkati çeken bir başka durum da kanal açma girişiminden beklenen amaçların abartılı olarak anlatılmasıdır. Sanki kanal açılabilseydi Rusya Devleti olmayacaktı gibi bir izlenimi doğmaktadır. Beklenen amaçların uygun ölçüde verilmesinde yarar vardır. Bu konu üzerinde de durulmalıdır. Ayrıca kanal açma girişiminin gerçekleşmemesi ile ilgili söylenebilecek bir başka eksiklik de suçlu arayışıdır. Yazarlar konunun bu noktadaki anlatımında bir suçlu arayışına girmişlerdir. Kimi zaman Sokullu Mehmet Paşa suçlanmış, kimi zaman Kırım Hanı ve hatta kimi zaman da Kanuni Sultan Süleyman bile suçlanmıştır. Lojistik ve dönemsel eksiklikler üzerinde durulmaması bir eleştiri konusudur. Kanal açma girişimi ve beklenen amaçlar nesnel olarak verilmelidir.

10. “Türkistan’daki Türk Hanlıkları” konusu ders kitaplarında uzun olarak anlatılmamaktadır. Çünkü konu, diğer konular arasında kaybolmuş gibidir. Konunun anlatım oranını arttırmak gerekir.

11. Tarih ders kitaplarında hanlıklar konusu anlatılırken Ruslara karşı verilen bağımsızlık hareketleri hemen her başlık altında az veya çok işlenmiştir. Bu yaşanan

olaylar Türk-Rus İlişkilerinde önemli bir yer tutar. Bu konuları bütünlük içerisinde vermek gerekmektedir.

12. Hanlıklar konusunda ders kitapları dil yönünden yalındır. Karmaşık ve anlaşılması güç anlatımlar yoktur. Ancak kitaplarda bu döneme ilişkin yer, kişi ve insan adları çokça çeşitlilik gösterdiği için bu nokta üzerinde dikkatlice durulmalıdır.

13. Tarih ders kitaplarında bir başka eksiklik, konuların anlatımının birbirinden kopuk olmasıdır. Sanki her hanlık birbirinde ayrıymış gibi bir izlenim doğmaktadır. Bu konuların anlatımı yapılırken bütüncül bir anlatım yapmak yerinde olacaktır.

14. Rusya Devletinin kuruluş aşamaları Türk tarihi ile ilişkilendirilerek daha ayrıntılı olarak verilmediir. Çünkü sonraki süreçte bu devlet ile yaşanan ilişkiler Osmanlı Devleti için önemli bir konuma ulaşacaktır.

15. Ders kitaplarında Karlofça Antlaşması (1699) ile 1700 İstanbul Antlaşmasının anlatımları birbirine karışmıştır. İkisini birbirinden ayırmada yarar vardır. Her ne kadar birbirine yakın konular olsalar da sonuçları açısından taşıdıkları önem farklıdır.

16. Tarih ders kitaplarında Prut Savaşı'nın anlatımı sırasında konu, günümüz bakış açısı ile verilmiştir. Bu noktada konu açıklığını ve nesnellliğini yitirmiştir. Bu konuda duyarlı olmakta yarar vardır.

17. Kitaplarda, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasının kötü sonuçları için bir sorumlu arayışı vardır. Aynı durum Kanal Projesi için de geçerlidir. Bu tür anlatımlar yapılırken nesnellik ön planda tutulmalıdır.

18. Ulusçuluk hareketlerinde Tarih ders kitapları sürekli Rusya'nın kışkırtmalarını örnek göstermektedir. Ancak bölgedeki bir takım Osmanlı yöneticilerinin kötü idaresi ve bölge koşulları göz ardı edilmiştir. Bu konuda olanı olduğu gibi vermekte yarar vardır.

19. Boğazlar konusunda birçok ders kitabı konunun kapsamını yakın döneme kadar taşımaktadırlar. Konuyla ilgisi olmayan birçok bilgi anlatıma katılmıştır. Anlatılan dönem dışındaki konuları gerekmedikçe kullanmamak gerekir.

20. Rusların Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları ile savaşlara neden olan sorunlar hep aynıdır. Bu iki durumu birbirinden ayırarak anlatım yapılmalıdır. Genelde her savaş öncesi ders kitabı yazarları Rusların geleneksel amaçlarını yinelemişlerdir. Burada savaşların özel nedenleri üzerinde de durulmalıdır.

21. 1877- 1878 Osmanlı-Rus savaşı sonuçları açısından son derece önemlidir. Bu savaşın daha geniş verilmesi öğrencilerin sonrasında çıkan sorunları kavramalarını arttırması açısından önem taşımaktadır.

22. Türk-Rus ilişkileri ele alınırken anlatım, iki toplumun arasının gerginleştiği dönemlerde artmaktadır. Diğer dönemlerde Rusya yok gibidir. Konu dağılımını dengeli vermek için anlatımı bu noktada daha bütüncül olarak ele almak gerekmektedir.

23. Lise tarih ders kitaplarında sıklıkla Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları anlatılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Rusya üzerinde amaçlarından söz edilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Rusya üzerindeki amaçlarına da yer verilmelidir.

24. Tarih ders kitaplarında konuların anlatılması sırasında yazarlar kimi zaman duygusal davranmıştır. Örneğin: I. Petro için "Deli Petro", "I.Petro zamanında ekilen fesat tohumları", "yeniçeri ocaklarının kaldırım kabadayıları haline gelmeleri", "Potemkin, 25.000 Türk asker, sivil, kadın ve çocuğunu boğazladı", "Medeniyet

tarihinin silinmez bir lekesi olan Navarin Olayı” gibi benzer anlatımlar yazarların nesnellikten uzaklaştıklarını göstermektedir. Bu konular anlatılırken daha özenli olmak gerekmektedir.

25. Tarih ders kitaplarındaki ortak sıkıntılardan biri de konu içinde verilen örneklerin ve bilgilerin anlatılan zamanla örtüşmemesidir. Olaylar ve verilen bilgiler doğrudur; ancak verildikleri yerler yanlıştır. Örneğin Kırım’ın işgali örnek verilirken “Burada kalanlar ise, Sovyet yönetimi tarafından, bir gece içinde Orta Asya’ya sürgün edildiler (1944)”, “İkinci Dünya Savaşı sonrasında... Türkiye NATO’ya üye oldu” gibi anlatımlar doğrudurlar. Ancak kullanıldıkları yerler uygun değildir. Bilgileri uygun olan ve gerek duyulan yerlerde ve yeteri kadar kullanmak ders kitaplarını yazarken dikkat edilecek bir noktadır.

Kısacası Türk-Rus ilişkileri konusu tarih ders kitaplarında fazlası ile yer alan konulardandır. Ancak bu konuların verilmesi sırasında bir düzen gözetilmemiştir. Anlatımlar yaşanan siyasal gelişmeler içerisinde başka bir deyişle savaş-barış ilişkisi içinde boğulup kalmıştır. Tarih ders kitapları bu kadar önemli bir konuda anlatımı derli toplu vererek ve bakış açısını biraz değiştirerek öğrencilerin algılamalarını arttırabilir. Bundan sonra yapılacak müfredat programlarının ve yazılacak kitapların yazarlarının yukarıdaki önerileri göz önünde bulundurmalarıyla Türk-Rus ilişkilerinin anlatımı daha iyi olacaktır.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina

1993 **Türkiye Tarihi 3**, İstanbul: Cem Yayınları.

AKŞİT, Niyazi

1951 **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AKŞİT, Niyazi

1952 **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AKŞİT, Niyazi

1952 **Tarih 4**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AKŞİT, Niyazi

1954 **Tarih 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AKŞİT, Niyazi

1973 **Tarih 2**, İstanbul: Yükselen Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1980 **Tarih 2**, İstanbul: Evrim Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1981 **Tarih 2**, İstanbul: Evrim Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1988 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Evrim Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1988 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1989 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Evrim Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1989 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1990 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Evrim Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1990 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası.

AKŞİT, Niyazi

1992 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası.

ALPTEKİN, Mehmet

1974 Öğretmen Yetiştirme Reformu (Avrupa Konseyi Kültürel İşbirliği – Eğitim Araştırmaları Komitesince Düzenlenen Sempozyum Notları), Ankara: 1974.

ARABACI, Caner

1995 **Tarih 2**, Konya Merhaba Ofset.

ARMAOĞLU, Fahir

1997 **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara: TTK Basımevi.

ARMAOĞLU, Fahir

1984 **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara: Alkım Yayınevi

ATSIZ, B. ve H. ORAN

1952 **Tarih Lise 2**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ATSIZ, B. ve H. ORAN

1953a **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ATSIZ, B. ve H. ORAN

1953b **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ATSIZ, B. ve H. ORAN

1953 **Tarih Lise 4**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ATSIZ, B. ve H. ORAN

1956 **Tarih Lise 2**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ATSIZ, B. ve H. ORAN

1956a **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

ATSIZ, B. ve H. ORAN

1956b **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

BRAUDEL, Fernand

1992 **Tarih Üzerine Yazılar** (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay)
Ankara: İmge Kitabevi.

CARR, E. Hallet

1996 **Tarih Nedir?**, İstanbul: İletişim Yayınları.

COLLINGWOOD, R.G.

1990 **Tarih Tasarımı**, İstanbul: Ara Yayıncılık.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin

2003 **Tarih Metodu (Araştırma-Yazma)**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

DELİORMAN, Altan

1991 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Bayrak Basımevi.

DELİORMAN, Altan

1991 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Özal Matbaası.

DELİORMAN, Altan

1992a **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası.

DELİORMAN, Altan

1992b **Tarih Lise 2**, İstanbul: Bayrak Basımevi.

DELİORMAN, Altan

1993 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası.

DELİORMAN, Altan

1996 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası.

DELİORMAN, Altan

1997 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası.

DELİORMAN, Altan

1999 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Milsan Basım.

DİKMEN, S. ve K. KOÇAK

1991 **Tarih Lise 2**, Ankara: Evren Ofset.

DİKMEN, S. ve K. KOÇAK

1991 **Tarih Lise 3**, Ankara: Evren Ofset.

ERGEZER, Nevin

1995 **Tarih Lise 2**, Ankara: Ocak Yayınları.

ERGEZER, Nevin

1996 **Tarih Lise 2**, Ankara Tuna Matbaası.

EROĞLU, Hamza

1990 **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara: Savaş Yayınları.

GENELKURMAY

1993 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekatı C. 1**, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

GÜLSOY, Ufuk

1993 **1828- 1829 Osmanlı- Rus Savaşında Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya**, İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

GÜNALTAY, Şemsettin

1941 **Tarih Lise 2**, Ankara: Maarif Matbaası.

GÜNALTAY, Şemsettin

1941 **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Ankara: Maarif Matbaası.

HALKİN, Leon E.

1989 **Tarih Tenkidinin Unsurları** (Çev. Baheddin Yediyıldız)
Ankara: TTK.

HART, Liddell

1998 **II. Dünya Savaşı Tarihi C.I** (Kerim Bağrıaçık)
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

İLYAS, A. İ. ve Ş. HASKINACI

2003 **Rusya Ülke Etüdü**, İstanbul: Kırmızı Tanıtım Yayıncılık.

İNAL, E. ve N. ORMANCI

1951 **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Ders Kitapları Limited Şirketi.

İNAL, E. ve N. ORMANCI

1952a **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ders Kitapları Limited Şirketi.

İNAL, E. ve N. ORMANCI

1952b **Tarih Lise 2**, İstanbul: Güven Matbaası.

KALAYCI, Şenol

1996 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Uygun Basım.

KALAYCI, Şenol

1998 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Metinler Matbaası.

KARA, Kemal

1998 **Tarih 1**, İstanbul: Önde Yayıncılık.

KARA, Kemal

1995 **Tarih 2**, İstanbul: Önde Yayıncılık.

KARAL, Enver Ziya

1983 **Osmanlı Tarihi C. 8.**, Ankara: TTK Basımevi.

KARAL, Enver Ziya

1996 **Osmanlı Tarihi C. 9.**, Ankara: TTK Basımevi.

KARASAR, Niyazi

2005 **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yay.

KAZGAN, G. ve N. ULÇENKO (der)

2003 **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KENT, Mafian

1999 **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, (Çev. Ahmet Fethi) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KOCABAŞ, Süleyman

1989 **Tarihte Türk-Rus Mücadelesi**, İstanbul: Vatan Yayınları.

KOÇAK, Kemal

1998 **Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923- 1992)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.

KOPRAMAN, K.Y., B. YEDİYILDIZ, Y. ALPASLAN

1994 **Tarih Lise 2**, Ankara: TTK Basımevi.

KÖYMEN, M.A., B. ÖZEL, İ. ATNUR

1990 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Emek Matbaası.

KÖYMEN, M.A., B. ÖZEL, İ. ATNUR

1991 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Gaye Matbaası.

KÖYMEN, M.A., M.A. ÜNAL, İ. ATNUR

1989 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Emek Matbaası.

KÖYMEN, M.A., M. ÖZGEDİK, M. ÖZ

1996 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülke Yayınları.

KÖYMEN, M.A., S. KOCA, B. ÖZEL

1990 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Emek Matbaası.

KÖYMEN, M.A., S. KOCA, B. ÖZEL

1991 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Emek Matbaası.

KURAT, Akdes Nimet

1993 **Rusya Tarihi**, Ankara: TTK Basımevi.

KURAT, Akdes Nimet

1951 **Prut Seferi ve Barışı (1123- 1711)**, Ankara: TTK Basımevi.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.

1944 **Tarih Araştırmalarında Usul**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

MAARİF VEKALETİ,

1924 **Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı**, İstanbul: Matbaa-i Amire

MAARİF VEKALETİ,

1930 **Orta Mektep Müfredat Programı**, İstanbul: Devlet Matbaası

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1942 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Maarif Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1942a **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1942b **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1942c **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1942d **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1943 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Maarif Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1945a **Tarih Lise 2**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1945b **Tarih Lise 2**, Milli Eğitim Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1945a **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1945b **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1948 **Tarih Lise 2**, Milli Eğitim Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1948 **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1950 **Tarih Lise 2**, Milli Eğitim Basımevi.

MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL

1950 **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi.

MANTRAN, Robert

1995 **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 2**, (Çev. Server Tanilli)
İstanbul: Cem Yayınları.

MEB (KOMİSYON)

1993 **Tarih 1**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MEB (KOMİSYON)

1993 **Tarih 2**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MERÇİL, E., İ. MİROĞLU, Y. HALAÇOĞLU

1992 **Tarih Lise 2**, Eskişehir: Altın Kitaplar.

MERÇİL, E., İ. MİROĞLU, Y. HALAÇOĞLU

1993 **Tarih Lise 2**, Eskişehir: Etam Matbaası.

MİROĞLU, İ. ve Y. Halaçoğlu

1990 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Altın Kitaplar.

MUMCU, Ahmet

1992 **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

OKTAY, Emin

1951 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

OKTAY, Emin

1952 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

OKTAY, Emin

1952a **Tarih Lise 3**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

OKTAY, Emin

1952b **Tarih Lise 3**, İstanbul: Yeni Matbaa.

OKTAY, Emin

1952 **Tarih Lise 4**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

OKTAY, Emin

1954 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

OKTAY, Emin

1956 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

OKTAY, Emin

1963 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Atlas Yayınevi.

OKTAY, Emin

1973 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi.

OKTAY, Emin

1975 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi.

OKTAY, Emin

1978 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Kalem Matbaası.

OKTAY, Emin

1979 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Atlas Yayınevi.

OKTAY, Emin

1979 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi.

OKTAY, Emin

1980 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Sebat Matbaası.

OKTAY, Emin

1981 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Sebat Matbaası.

OKTAY, Emin

1982 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Sebat Matbaası.

OKTAY, Emin

1982 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Sebat Matbaası.

OKTAY, Emin

1983 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Sebat Matbaası.

OKTAY, Emin

1983 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Sebat Matbaası.

OKTAY, Emin

1984 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Atlas Yayınevi.

OKTAY, Emin

1984 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi.

OKTAY, Emin

1985 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım.

OKTAY, Emin

1985a **Tarih Lise 3**, İstanbul: Ülkü Basım.

OKTAY, Emin

1985b **Tarih Lise 3**, İstanbul: Ülkü Basım.

OKTAY, Emin

1987a **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım.

OKTAY, Emin

1987b **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım.

OKTAY, Emin

1987 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi.

OKTAY, Emin

1988 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım.

OKTAY, Emin

1988 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Ülkü Basım.

OKTAY, Emin

1989 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım.

ÖZÇELİK, İsmail

2001 **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

ÖZLEM, Doğan

1994 **Tarih Felsefesi**, Ankara: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

ÖZTUNA, Yılmaz

1976 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Devlet Kitapları.

REŞİT, Ahmet

1328 **Tarih-i Osmani**, İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası.

SHAW, S. ve E. K. SHAW

2006 **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul: E Yayınları.

ŞAHİN, Tahir Erdoğan

1995 **Tarih Lise 2**, Ankara: Özgün Matbaası.

ŞEREF, Abdurrahman

1315 **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul: Karabet Matbaası.

ŞEREF, Abdurrahman

1318 **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul: Karabet Matbaası.

ŞİRİN, Veli

1989 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Milsan Matbaası.

ŞİRİN, Veli

1990 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Milsan Matbaası.

ŞİRİN, Veli

1990 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Milsan Matbaası.

ŞİRİN, Veli

1994 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Kaya Matbaası.

ŞİRİN, Veli

1996 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Kaya Matbaası.

TEBLİĞLER DERGİSİ, Cilt: 46, Sayı: 2146.

TURHAL, Yüksel

1990 **Tarih Lise 2**, İstanbul: Eğitim Web Ofset.

UÇAROL, Rifat

1995 **Siyasi Tarih (1789- 1994)**, İstanbul: Filiz Kitapevi.

UĞURLU, N. ve E. BALCI

1989 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Gözlem Matbaası.

UĞURLU, N. ve E. BALCI

1991 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Örgün Yayınevi.

UĞURLU, N. ve E. BALCI

1992 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı

1988 **Osmanlı Tarihi C.4 Ks. 2**, Ankara: TTK Basımevi.

VURAL, Birol (Ed.)

2004 **Öğretmenin Mevzuat El Kitabı**, İstanbul: Hayat Yayınları.

YILDIZ, H.D., C. ALPTEKİN, İ. ŞAHİN

1990 **Tarih Lise 3**, İstanbul: Milsan Tesisleri.

EK 1

Tarih Ders Kitaplarının Listesi

1. AKŞİT, Niyazi, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1951.
2. AKŞİT, Niyazi, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1952.
3. AKŞİT, Niyazi, **Tarih 4**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1952.
4. AKŞİT, Niyazi, **Tarih 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1954.
5. AKŞİT, Niyazi, **Tarih 2**, İstanbul: Yükselen Matbaası, 1973.
6. AKŞİT, Niyazi, **Tarih 2**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1980.
7. AKŞİT, Niyazi, **Tarih 2**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1981.
8. AKŞİT, Niyazi, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1988.
9. AKŞİT, Niyazi, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1988.
10. AKŞİT, Niyazi, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1989.
11. AKŞİT, Niyazi, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1989.
12. AKŞİT, Niyazi, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1990.
13. AKŞİT, Niyazi, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1990.
14. AKŞİT, Niyazi, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Evrim Matbaası, 1992.
15. ARABACI, Caner, **Tarih 2**, Konya Merhaba Ofset, 1995.
16. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 2**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1952.
17. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953.
18. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953.
19. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 4**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953.
20. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 2**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956.
21. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956.
22. ATSIZ, B. ve H. ORAN, **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956.
23. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Bayrak Basımevi, 1991.
24. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Özal Matbaası, 1991.
25. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası, 1992.

26. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Bayrak Basımevi, 1992.
27. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası, 1993.
28. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası, 1996.
29. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Nesil Matbaası, 1997.
30. DELİORMAN, Altan, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Milsan Basım, 1999.
31. DİKMEN, S. ve K. KOÇAK, **Tarih Lise 2**, Ankara: Evren Ofset, 1991.
32. DİKMEN, S. ve K. KOÇAK, **Tarih Lise 3**, Ankara: Evren Ofset, 1991.
33. ERGEZER, Nevin, **Tarih Lise 2**, Ankara: Ocak Yayınları, 1995.
34. ERGEZER, Nevin, **Tarih Lise 2**, Ankara Tuna Matbaası, 1995.
35. GÜNALTAY, Şemsettin, **Tarih Lise 2**, Ankara: Maarif Matbaası, 1941.
36. GÜNALTAY, Şemsettin, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Ankara: Maarif Matbaası, 1941.
37. İNAL, E. ve N. ORMANCI, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Ders Kitapları Limited Şirketi 1951.
38. İNAL, E. ve N. ORMANCI, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ders Kitapları Limited Şirketi, 1952.
39. İNAL, E. ve N. ORMANCI, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Güven Matbaası, 1952.
40. KALAYCI, Şenol, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Uygun Basım, 1996.
41. KALAYCI, Şenol, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Metinler Matbaası, 1998.
42. KARA, Kemal, **Tarih 1**, İstanbul: Önde Yayıncılık, 1998.
43. KARA, Kemal, **Tarih 2**, İstanbul: Önde Yayıncılık, 1995.
44. KOPRAMAN, K.Y., B. YEDİYILDIZ, Y. ALPASLAN, **Tarih Lise 2**, Ankara: TTK Basımevi, 1994.
45. KÖYMEN, M.A., B. ÖZEL, İ. ATNUR, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Emek Matbaası, 1990.
46. KÖYMEN, M.A., B. ÖZEL, İ. ATNUR, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Gaye Matbaası, 1991.
47. KÖYMEN, M.A., M.A. ÜNAL, İ. ATNUR, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Emek Matbaası, 1989.

48. KÖYMEN, M.A., M. ÖZGEDİK, M. ÖZ, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülke Yayınları, 1996.
49. KÖYMEN, M.A., S. KOCA, B. ÖZEL, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Emek Matbaası, 1990.
50. KÖYMEN, M.A., S. KOCA, B. ÖZEL, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Emek Matbaası, 1991.
51. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1942.
52. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1942.
53. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1942.
54. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1942.
55. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1942.
56. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1943.
57. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.
58. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, Milli Eğitim Basımevi, 1945.
59. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, 1945.
60. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, 1945.
61. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, Milli Eğitim Basımevi, 1948.

62. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, 1948.
63. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Tarih Lise 2**, Milli Eğitim Basımevi, 1950.
64. MANSEL, A.M., C. BAYSUN ve E.Z. KARAL, **Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, 1950.
65. MEB (KOMİSYON), **Tarih 1**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
66. MEB (KOMİSYON), **Tarih 2**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
67. MERÇİL, E., İ. MİROĞLU, Y. HALAÇOĞLU, **Tarih Lise 2**, Eskişehir: Altın Kitaplar, 1992.
68. MERÇİL, E., İ. MİROĞLU, Y. HALAÇOĞLU, **Tarih Lise 2**, Eskişehir: Etam Matbaası, 1993.
69. MİROĞLU, İ. ve Y. Halaçoğlu, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1990.
70. MUMCU, Ahmet, **Tarih Lise 3**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1992.
71. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1951.
72. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1951.
73. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1952.
74. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Yeni Matbaa, 1952.
75. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 4**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1952.
76. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1954.
77. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1956.
78. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1963.
79. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1973.
80. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1975.
81. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Kalem Matbaası, 1978.
82. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1979.
83. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1979.
84. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Sebat Matbaası, 1980.
85. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Sebat Matbaası, 1981.

86. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Sebat Matbaası, 1982.
87. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Sebat Matbaası, 1982.
88. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Sebat Matbaası, 1983.
89. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Sebat Matbaası, 1983.
90. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1984.
91. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1984.
92. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım, 1985.
93. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Ülkü Basım, 1985.
94. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Ülkü Basım, 1985b.
95. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım, 1987.
96. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım, 1987.
97. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Atlas Yayınevi, 1987.
98. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım, 1988.
99. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Ülkü Basım, 1988
100. OKTAY, Emin, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Ülkü Basım, 1989.
101. ÖZTUNA, Yılmaz, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Devlet Kitapları, 1976.
102. REŞİT, Ahmet, **Tarih-i Osmanî**, İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası, 1328.
103. ŞAHİN, Tahir Erdoğan, **Tarih Lise 2**, Ankara: Özgün Matbaası, 1995.
104. ŞEREF, Abdurrahman, **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul: Karabet Matbaası, 1315.
105. ŞEREF, Abdurrahman, **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul: Karabet Matbaası, 1318.
106. ŞİRİN, Veli, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Milsan Matbaası, 1989.
107. ŞİRİN, Veli, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Milsan Matbaası, 1990.
108. ŞİRİN, Veli, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Milsan Matbaası, 1990.
109. ŞİRİN, Veli, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Kaya Matbaası, 1994.
110. ŞİRİN, Veli, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Kaya Matbaası, 1996.
111. TURHAL, Yüksel, **Tarih Lise 2**, İstanbul: Eğitim Web Ofset, 1990.
112. UĞURLU, N. ve E. BALCI, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Gözlem Matbaası, 1989.

113. UĞURLU, N. ve E. BALCI, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Örgün Yayınevi, 1991.
114. UĞURLU, N. ve E. BALCI, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1992.
115. YILDIZ, H.D., C. ALPTEKİN, İ. ŞAHİN, **Tarih Lise 3**, İstanbul: Milsan Tesisleri, 1990.